

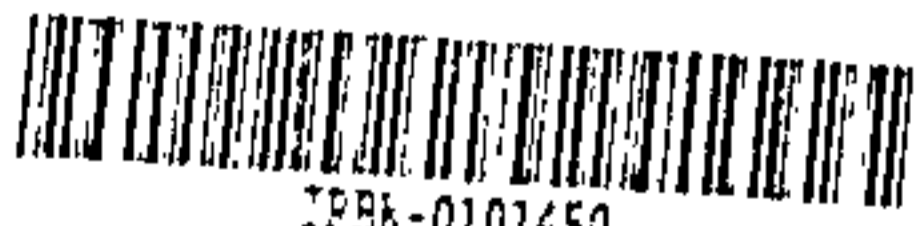
म ग्रं सं वाचनालय शाखा ठाणे

विषय कथा

दा क्र १४५०

IRBK-0101450

IRBK-0101450

IRBK-0101450

जो. प्र. १४५०

मराठी ग्रंथ संग्रहालय, ठाणं.

सूचना : - खाली दिलेल्या तारखेपर्यंत पुस्तक परत करावे,
तसे न केल्यास घटना नियम क्र. ५(८) नुसार
प्रतिदिनी ५ पैसे जादा वर्गणी भरावी लागेल.

26 JUL 1972

1 FEB 1973
15 DEC 1976

0861 NOV 02 1980

झोळी पहिली

उसनी शिंदोरी

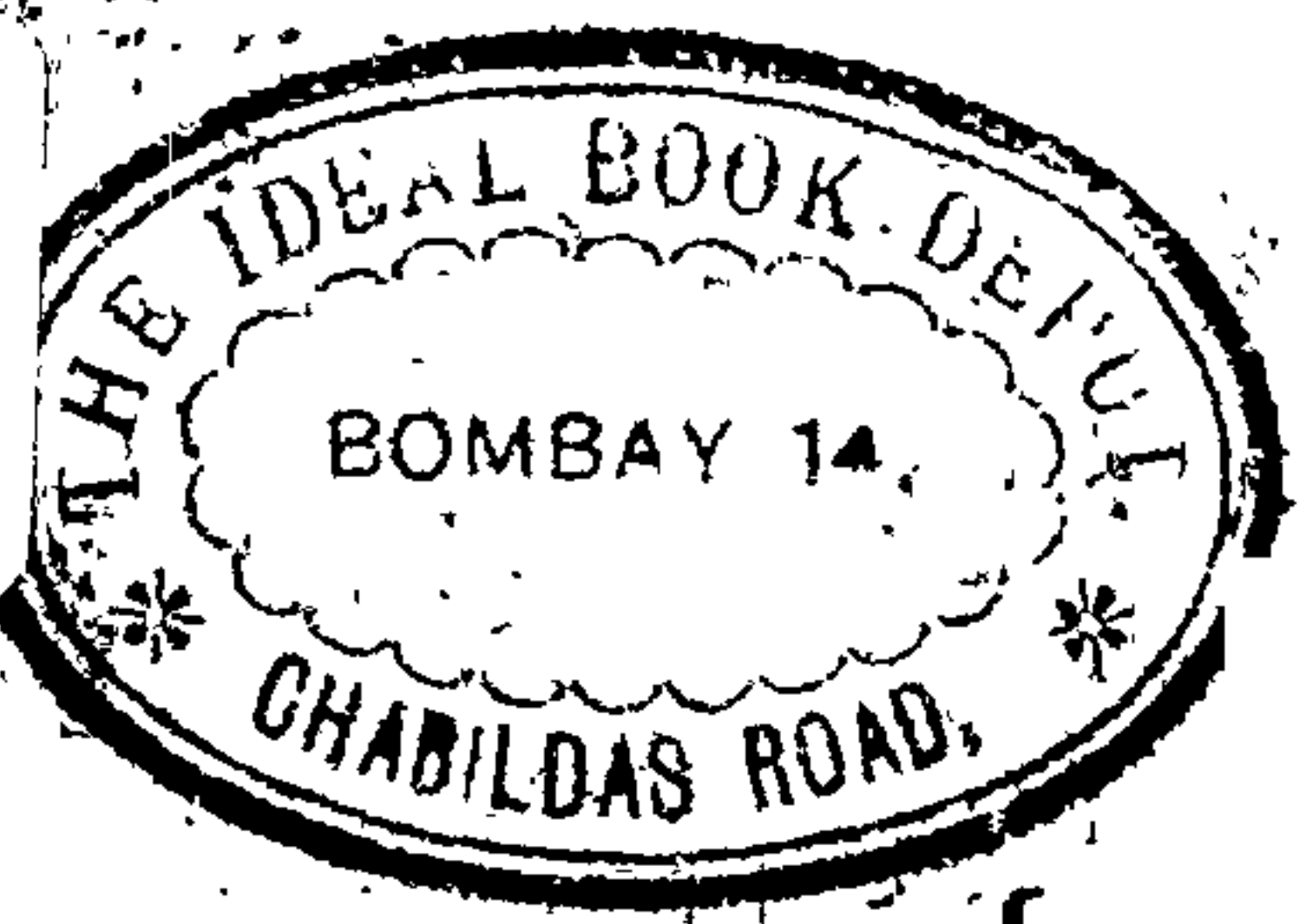
[अनुवादित लघुकथा संग्रह]

व. सं. सं. शास्त्रे, वाचनालय शास्त्रे.
 वा. सं. १४५०. मॉ. वि .....
 वि. ... कथा .....
 अनुवादक

अ. गो. कानिटकर
 वासन्ती टिकेकर
 धन तळपदे
 उमाकान्त भेंडे

बी. एन्. जोग
 श्री. रा. टिकेकर
 गो. शं. पतके
 गो. वि. रानडे

 IRBK-0101450
 IRBK-0101450

९३७ }

प्रथमावृत्ति

{ एक रुपया

मुद्रक

कृष्णाजी नारायण सापळे

सत्यकृष्णा प्रिन्टिंग प्रेस,

१५-१७ त्रिभुवन रोड, मुंबई

प्रकाशक

श्रीपाद रामचंद्र टिकेकर

महाराष्ट्र-शारदा कचेरी

मुंबई. ४

ॐ भवति

‘ भिक्षान्देही ’ चा पंथ एरवीं त्याज्य व निंद्य मानण्याची रीत आहे खरी; पण ज्ञानार्जनासाठी किंवा शुद्ध वैराग्याचें चिन्ह म्हणून ‘ माधुकरी ’ मागणें हें कौतुकास्पद ठरतें. माधुकरी मागून आपलें शिक्षण पुरें करून पुढें थोर झालेल्यांच्या आयुष्यांतील या ‘ भिक्षान्देही ’ चा उल्लेख आपण आदरानें करतो. विद्या संपादण्याच्या उच्च हेतूसाठी हें एरवीं त्याज्य ठरलेलें कृत्य गैर वाटत नाही. उलट अभिमानाचें व कौतुकाचें ठरतें. तशीच बाव या ‘ उसन्या शिंदोरी ’ ची आहे. मराठी ‘ लिहावयास ’ शिकणारांचा तो प्रथम प्रयत्न होय.

महाराष्ट्र शारदेसाठी लेखनसहाय्य मिळवितांना नव्या लेखकांकडे दृष्टि वळविणें प्राप्त झालें. जुने लेखक एक तर महाग झाले होते. त्यांचें लिखाण मग तें कितीही टाकाऊ असलें तरी तसें स्पष्ट बोलण्याची सोय नव्हती. त्यांच्या नांवावर तें असलें म्हणजे तें चांगलें उत्कृष्ट म्हटलेंच पाहिजे, तें नाकारून किंवा त्यांत दोषस्थलें दाखवून चालावयाचें नाही, असा अलिखित दंडकच होता ! मासिकांची व नियतकालिकांची वाढ झाल्याकारणानें जुन्या लेखकांच्या लेखणीवरही ताण अधिक पडूं लागला. सर्वांच्या मागण्या त्यांना पुरवितां येणार कशा ? आणि सर्वच ठिकाणीं ‘ चांगला ’ मजकूर ते पुरविणार तरी कसा ? परंतु ‘ अमुक लेखकाची गोष्ट ना ? मग ती सुरेख असलीच पाहिजे ’ अशा अनिष्ट समजुतीखालीं दडपलेल्या वाचकवर्गाची ही समजूत काढून टाकणें अत्यावश्यक होऊन बसलें. मराठी टीकाकारांना स्वतंत्र निर्णायक शक्ति आहे कीं नाही याची वा न वा पडली. कारण खरीखुरी मते ऐकूं येईनाशी झालीं. एकदां प्रसिद्धीस पावलेला लेखक लिहिल तें उत्कृष्ट असलेंच पाहिजे असा भ्रम फैलावत चालला. नव्या लेखकानें कितीही चांगला व प्रशंसनीय प्रयत्न केला तरी त्याला अशा प्रख्यात लेखकांच्या आधाराची गरज तीव्रतेनें भासूं लागली. त्यांनीं आपली शिफारस केल्याशिवाय आपली किंमत वाचक पारखणार नाहीत असा आत्मविश्वास (?) वाङ्मयक्षेत्रांत पहिल्यानें पाऊल टाकणारांस वाटत राहिला.

अशा परिस्थितींत जुन्या लेखकांचें सहाय्य मिळणें शक्य असलें तरी तें नको असें वाटलें. आणि जुन्या लेखकांना (व लेखकांचा) भाव चढला असल्यामुळें

मुद्रक
कृष्णाजी नारायण सापळे
रामकृष्ण प्रिंटिंग प्रेस,
१५-१७ त्रिभुवन रोड, मुंबई ४

प्रकाशक
श्रीपाद रामचंद्र टिकेकर
महाराष्ट्र-शारदा कचेरी
मुंबई. ४

ॐ भवति

‘ भिक्षान्देही ’ चा पंथ एरवीं त्याज्य व निव्य मानण्याची रीत आहे खरी; पण ज्ञानार्जनासाठी किंवा शुद्ध वैराग्याचें चिन्ह म्हणून ‘ माधुकरी ’ मागणें हें कौतुकास्पद ठरतें. माधुकरी मागून आपलें शिक्षण पुरें करून पुढें थोर झाले- त्यांच्या आयुष्यांतील या ‘ भिक्षान्देही ’ चा उल्लेख आपण आदरानें करतो. विद्या संपादण्याच्या उच्च हेतूसाठी हें एरवीं त्याज्य ठरलेलें कृत्य गैर वाटत नाहीं. उलट अभिमानाचें व कौतुकाचें ठरतें. तशीच बाब या ‘ उसन्या शिदोरी ’ ची आहे. मराठी ‘ लिहावयास ’ शिकणारांचा तो प्रथम प्रयत्न होय.

महाराष्ट्र शारदेसाठी लेखनसहाय्य मिळवितांना नव्या लेखकांकडे दृष्टि वळविणें प्राप्त झालें. जुने लेखक एक तर महाग झाले होते. त्यांचें लिखाण मग तें कितीही टाकाऊ असलें तरी तसें स्पष्ट बोलण्याची सोय नव्हती. त्यांच्या नांवावर तें असलें म्हणजे तें चांगलें उत्कृष्ट म्हटलेंच पाहिजे, तें नाकारून किंवा त्यांत दोषस्थलें दाखवून चालावयाचें नाहीं, असा अलिखित दंडकच होता ! मासिकांची व नियतकालिकांची वाढ झाल्याकारणानें जुन्या लेखकांच्या लेखणीवरही ताण अधिक पडूं लागला. सर्वांच्या मागण्या त्यांना पुरवितां येणार कशा ? आणि सर्वच ठिकाणीं ‘ चांगला ’ मजकूर ते पुरविणार तरी कसा ? परंतु ५ अमुक लेखकाची गोष्ट ना ? मग ती सुरेख असलीच पाहिजे ! अशा अनिष्ट समजुतीखालीं दडप-लेल्या वाचकवर्गाची ही समजूत काढून टाकणें अत्यावश्यक होऊन वसलें. मराठी टीकाकारांना स्वतंत्र निर्णायक शक्ति आहे कीं नाहीं याची वा न वा पडली. कारण खरीखुरी मते ऐकूं येईनाशी झालीं. एकदां प्रसिद्धीस पावलेला लेखक लिहील तें उत्कृष्ट असलेंच पाहिजे असा भ्रम फैलावत चालला. नव्या लेखकानें कितीही चांगला व प्रशंसनीय प्रयत्न केला तरी त्याला अशा प्रख्यात लेखकांच्या आधाराची गरज तीव्रतेनें भासूं लागली. त्यांनीं आपली शिफारस केल्याशिवाय आपली किंमत वाचक पारखणार नाहींत असा आत्मविश्वास (?) वाङ्मयक्षेत्रांत पहिल्यानें पाऊल टाकणारांस वाटत राहिला.

अशा परिस्थितींत जुन्या लेखकांचें सहाय्य मिळणें शक्य असलें तरी तें नको असें वाटलें. आणि जुन्या लेखकांना (व लेखकांचा) भाव चढला असल्यामुळें

तें ' महाराष्ट्र-शारदे'च्या आवाक्याबाहेरचेंही होतें. तेव्हां नव्या लेखकाकडे दृष्टि वळविणें क्रमप्राप्तच झालें. परंतु महिंद्रकरांकडे आयते कपडे मिळतात तसे ' रेडि-मेड ' नवे लेखक मिळण्याची सोय नाही ना ! त्यामुळें लेखक ' बनवावे ' लागले. मराठी लिहिण्याची तीव्र इच्छा असलेल्या मित्रमंडळींस लेखनाभ्यासांतला पहिला धडा म्हणून परकीय वाङ्मयांतील लिखाण स्वभाषेत उत्तरविण्याचा प्रयत्न करण्यास सांगितलें. गोष्टींसारखा (भाषान्तर करण्यासाठीं) सोपा प्रकार नसल्यानें ' उसनी शिदोरी ' जमविण्यास सुरवात गोष्टींनीं केली. ही ' भिक्षान्देही 'ची वृत्ति मराठी वाङ्मयक्षेत्रांत प्रथमच पाऊल ठेवूं पहाणांवर लादली हें गैर ठरत असल्यास त्याची सर्व जबाबदारी मजवर आहे. भाषान्तर करणें ही हीन दर्जाची कामगिरी आहे, निर्वुद्धांचेंच तें काम होय अशी कित्येकांची अप्रबुद्धपणाची समजूत आहे. अनुवादक किंवा भाषान्तरकार असें म्हटलें कीं तो अगदीं क्षुद्र; ' लेखक ' म्हणून मिरविण्याची त्याची योग्यताच नाही, अशा गैरसमजांत वावरणारे कांहीं शिष्टही आहेत. त्याची समजूत पाडण्याचा प्रयत्न करण्याचें कारण नाही. मात्र एवढेंच सांगितलें पाहिजे कीं भाषान्तर किंवा अनुवाद करण्याचें कार्य हें त्याज्य नव्हे; तो अशिष्टपणाही नव्हे किंवा कुठल्याही प्रकारचा कमीपणा त्यांत येत नाही. विचार किंवा लिखाण उसने आणलेले असतां तें स्वतःचें आहे असें भासविणें-फार काय तें कुणाचें आहे याचा स्पष्ट उल्लेखही न करतां ते स्वतःच्या नांवावर खुशाल दडपणें-हा मात्र साहित्याच्या न्यायमंदिरांत अक्षम्य गुन्हा ठरतो. आणि अशा गुन्ह्याकडे सध्या मराठी लेखकांची प्रवृत्ति अधिक झुकलेली आहे ही खेदमय ' सत्यकथा ' होय.

अनुवादक अथवा भाषान्तरकार यांची महति पटविण्याचा किंवा त्यांचें श्रेष्ठत्व प्रस्थापित करण्याचा भासा हेतु नाही. एवढेंच निदर्शनास आणावयाचें कीं वाङ्मय कितीही समृद्ध असलें तरी त्यांत भाषान्तररूपी ग्रंथांची भर पडतच असते; तशी भर पाडत राहणें आवश्यक असतें; आणि म्हणून भाषान्तरित वाङ्मय हीन ठरविण्याचा अट्टहास हास्यास्पद ठरतो. समृद्ध अशा वाङ्मयांना भाषान्तराची गरज भासते; मग ' भिकारीण जाहलेल्या आमच्या या मायबोलीस ' इतर देशांतील पैदा झालेल्या रत्नांचें लेणें कां लेववूं नये ? ही रूपकाची भाषा सोडली तर मराठी कथा वाङ्मयास नवें वळण, नवे प्रांत, नव्या कल्पना, प्राप्त होण्यास अशा ' उसन्या शिदोरी'ची गरज नाही असें कसें म्हणतां येईल ? स्वतंत्र स्वतंत्र म्हणून निर्माण

होणाऱ्या ' गोष्ठी ' वाचल्या म्हणजे त्यांचें ' स्वातंत्र्य ' पाहून त्यांची कीव येते. फार दूर कशाला ? ' उसन्या शिदोरीं 'त आलेल्या गोष्ठींच्या तोडीची एक तरी स्वतंत्र गोष्ट मराठी लेखकांनीं लिहिली आहे काय, याचा निष्पक्षपातीदृष्टीनें तपास करावा. त्याची कसोटी अशी कीं कुठल्याही भाषेंत अनुवादिली तरी तिचा मोहकपणा किंवा तिची माधुरी कमी होतां कामा नये. या कसोटीस उतरतील अशा किती गोष्ठी मराठींत आहेत ?

' उसनी शिदोरी ' जमविली ती दिसेल त्या दारीं जाऊन ' भिक्षान्देहि ' करून नव्हे. विशिष्ट हेतु मनांत धरूनच पिरांदेल्लो, आँरी बारब्यूस, आल्फान्स दोदे, स्टीफान इवाइग वगैरेंच्या घरीं याचना केली. वर्णविषय कसा निवडावा, पात्रांचा स्वभावपरिपोष कसा करावा, वर्णनाचा विस्तार कसा असावा आणि विशेष महत्त्वाची बाव म्हणजे वैचारिक महत्त्व त्या साध्यासुध्या गोष्ठींत देखील कसें आणावें, इत्यादि प्रश्नांचीं उत्तरें मिळतील अशा गोष्ठी मुद्दामच अनुवादित केल्या. आमच्याकडे ' लेखन ' हा अद्याप अभ्यासाचा विषय झाला नाहीं आणि शिक्षक शोभण्याच्या योग्यतेचे लेखकही उपलब्ध नाहींत, तावत्कालपर्यंत तरी वाङ्मय प्रभूंच्या नमुनेदार कृतीलाच गुरु मानणें इष्ट होय, म्हणून धडा घेतां येईल अशा गोष्ठींचा समावेश ' उसन्या शिदोरीं 'त केला.

कथांचा किंवा कादंबऱ्यांचा अनुवाद करण्यापासून एक मुख्य फायदा असतो. तो असा कीं मूळ वर्ण्य समाजातील चालीरीतींचा अभ्यास आपसूक होतो. अनेक बंगाली कादंबऱ्यांचीं भाषान्तरें मराठींत झालीं. परंतु भाषान्तरकारांनीं स्वतःची अकल लढवून त्यांतील पात्रांना मराठी बनविल्यानें मराठी वाचकांची बंगाली समाजाशीं ओळख अशी झाली नाहीं. हा एक मोठा तोटा होय. तसें ' उसन्या शिदोरीं 'त होऊं दिलें नाहीं. वर्ण्य समाजाची परिस्थिति व रीतीभाती समजाव्या, त्यांच्या बरेवाईटपणाची निवड करतां यावी, त्यावरून आपणांस कांहीं घेतां आल्यास पहावें, हे दुय्यम हेतु परकीय कथा अनुवादण्यांत होते.

आणखीही एक गोष्ट या कथांच्या अनुवादानें साधली आहे. ती प्रथमपासून अनुवादकांच्या मनांत होती असें म्हणवत नाहीं. परंतु ती साधली आहे एवढें खरें. कशी ती पहा. युरोपियन राष्ट्रांतील अमानुष कौर्यांचीं उदाहरणें बारब्यूसनें आपल्या दोन्ही गोष्ठींत दिलीं आहेत. त्या कल्पित कथा नसून शंभर टक्के सत्यकथा

असल्याचें त्यानें सिद्धच केलें आहे. त्यावरून सुधारलेल्या म्हणविणाऱ्या 'गोन्या' वंशांत देखील क्रूरपणाचे सुधारलेले प्रकार अद्यापही कसे असतात, तें कळून येतें. सुधारणा सुधारणा म्हणून तिचा डांगोरा पिटून तिच्या आधारावर जागतिक वर्चस्वाचा अधिकार प्राप्त झाल्याची बढाई मारणारांस 'भीषण आलिंगना'सारखा एकादाही प्रकार खालीं पहावयास लावील. सर्वगुणसंपन्न परमेश्वरानें जरी 'शांततो-त्सवां'तील मर्दुमकी गाजविल्या असल्या तरी तो मानवांच्या कायमच्या तिरस्कारास पात्र झाला असता. असे प्रकार आपल्या संस्कृतीची, आपल्या माणुसकीची, आपल्या व्यापक उदार मनाची बढाई मारणाऱ्या गोन्यांनीं, गोन्यांविरुद्ध करावे, हें त्यांना चिरकालीन लांच्छनास्पदच होय. युरोपियन संस्कृतीचे इतर विशेष कांहींही असोत, हे ठळक दिसणारे, भडकपणें डोळ्यांत भरणारे विशेष, इतके दिवस आपल्याला ठाऊक नव्हते, ते या कथांच्या रूपानें कळत आहेत, आणि त्यावरून युरोपियन संस्कृतीची एक वाजू लोकांपुढें येण्यास मदत होत आहे.

युरोपियन संस्कृतीची ओळख होण्यास बारव्यूसच्याच दोन भयानक गोष्टी पाहिजेत असें नव्हे. पिरांदेल्लोची 'तांबडी चोपडी' किंवा इवाइगची 'पळपुटा' व दोदेची 'शेवटचा धडा,' या गोष्टींवरूनही ती ओळख चांगली होईल. युरोपियन संस्कृतीच्या फैलावांचें उदात्त कार्य करण्यासाठीं म्हणे मुसोलिनीनें अबिसिनिया लाटला; फ्रान्स, इंग्लंड अशा प्रबळ व न्यायी राष्ट्रांनीं तो लादूं दिला. त्या मुसोलिनीच्या देशांत काय प्रकार चालू आहेत, इटलींत कोणती संस्कृति खेळते आहे किंवा त्या संस्कृतीचें खरें स्वरूप तरी काय, हें 'तांबड्या चोपडी'त स्पष्ट दिसतें. मनुष्यत्व नसलेल्या डुकरांत वा कोंबड्यांत असलेली 'माणुसकी,' सुधारणेची बढाई मारणाऱ्या माणसांसारख्या माणसांत नाही, मुसोलिनीच्या इटलींतील प्रजाजनांत ती आढळत नाही, हेंच 'तांबडी चोपडी' वजावते. इटालियन संस्कृतीच्या ह्या पैलूकडे दुर्लक्ष करून कसें चालेल? तिची ओळख पुरी कशी होईल?

लेखकांनी वर्णन केलेली परिस्थिति तंतोतंत खरी धरून चालणें कितपत शहाणपणाचें होईल हा प्रश्न उपास्थित करण्यापूर्वीं एक खुलासा केला पाहिजे. युरोपियन संस्कृतींतील इष्ट बाबी कोणत्या आणि अनिष्ट कोणत्या, ह्या वादग्रस्त व कधींही न संपणाऱ्या चर्चेत येथें शिरावयाचें नाही. युरोपियन म्हणून जिचे डंके जिकडेतिकडे

झडत आहेत, त्या संस्कृतीच्या कांही विशेषांकडे लक्ष, गोष्टी वाचतां वाचतां जातें, एवढेंच सांगावयाचें होतें.

आतां बारब्यूस, पिरांदेल्लो किंवा इवार्डिंग यांनीं वर्णनें लिहिलीं तीं वस्तुस्थिति निदर्शक आहेत कीं नाही या वादाचा निर्णय करावयाचा. हे सर्वच लेखक वास्तववादी आहेत. त्यांनीं काल्पनिक वर्णनावर भर कधींच दिला नाही. आणि तसें करणें वेडेपणाचें ठरलें असतें. स्वतःच्या देशाची परिस्थिति चांगली 'रंगविण्या'कडे त्यांचा कल नाही. आहे तें ढळढळीत सत्य त्यांनीं जगापुढें - हो जगापुढें - मांडलें. कारण त्यांचें लिहिणेंच असें प्रभावी आहे कीं जगभर कुठेही तें वाचलें तरी वाचकाला त्यावरून आनंद व्हावा, चटका लागावा. असा लेखक काल्पनिक वर्णनें लिहून प्रभावी ठरणार नाही. दुसरीही एक गोष्ट या लेखकांच्या उदाहरणांवरून लक्षांत येते. आपल्या देशांतील कांही वाईट चालींचा किंवा आपल्याच देशबांधवांनीं केलेल्या दुष्कृत्यांचा निषेध जाहीर रीतीनें करण्यास ते कचरले नाहींत. त्यांनीं तसें केलें म्हणून ते कमी राष्ट्रप्रेमी ठरले नाहींत किंवा त्यांच्या देशांतील 'संस्कृति संरक्षक मंडळें' त्यांजवर तुटून पडलीं नाहींत.

'उसनी शिदोरी' गोळा करणारे बहुतेक लेखक मराठी प्रथमच लिहिणारे आहेत; सर्वच गोष्टी अनुवादित असून या कथा-संग्रहाला प्रथितयश साहित्यिकाचा पुरस्कार जोडला नाही; अशा त्रिविधकारणांमुळें कित्येक जण नाकें मुरडतील. पण त्यांचेसाठीं ही 'शिदोरी' नव्हे असें त्यांनीं समजावें.

प्रत्येक गोष्टीच्या आधीं तिच्यांतील वैशिष्ट्य दर्शविणारी छोटीशी टीका मार्मिक रसिकांनीं लिहिली आहे. कुठलीही गोष्ट घेतली तर तिचें मोल कसें ठरवावें हें नवशिक्या व होतकरू लेखकांना समजावें, असा हेतु आहे. प्रत्येक गोष्टींतलें वैशिष्ट्य किंवा बहारदार भाग कोणता हें दाखवून दिल्यानें तशा प्रकारचें लिखाण लिहिण्याची इच्छा होईल, आणि असल्या प्रयत्नांनें कथावाङ्मय समृद्ध होत राहील, अशी आशा आहे.

१ ऑगस्ट १९३७.

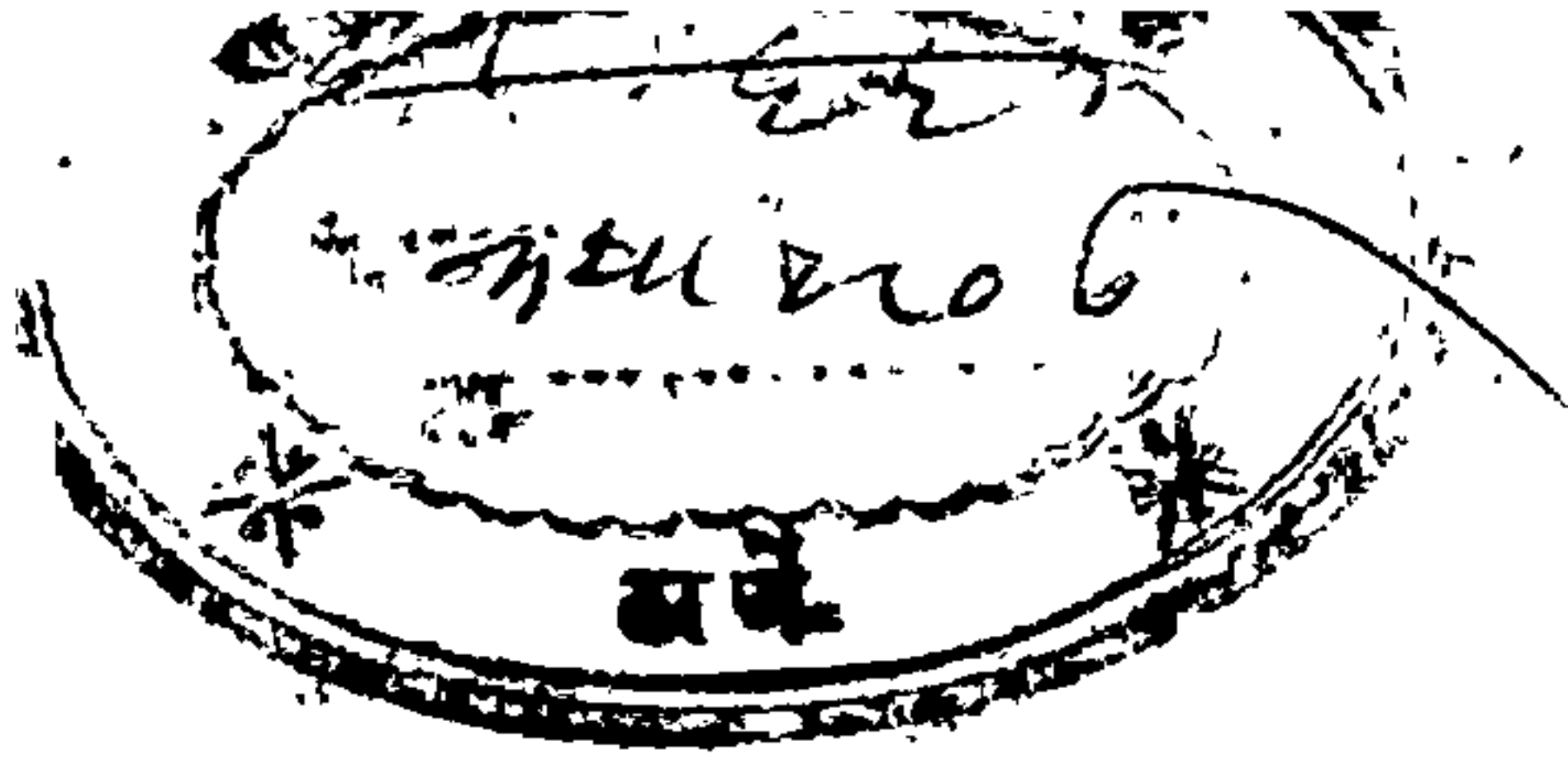
श्री. रा. टि.

अनुक्रम

कथा	प्रस्तावक	अनु०	पृ.
१ कर्तव्यच्युति	[रा. प्र. कानिटकर]	धन तळपदे	११
२ काळे घोडे	[र. गो. सरदेसाई]	गो. वि. रानडे	२०
३ तांबडी चोपडी	[अनंत काणेकर]	श्री. रा. टिकेकर	३२
४ पळपुटा	[र. गो. सरदेसाई]	वासन्ती टिकेकर	४७
५ भाऊभाऊ	[श्री. वि. गाडगीळ]	गो. शं. पतके	५९
६ भीषण आलिंगन	[सहृदय]	पी. एन्. जोशी	६७
७ माझ्या जिवाचं फूल	[राजीव]	वासन्ती टिकेकर	७७
८ राजेसाहेब सुटले	[चं. वि. बावडेकर]	उमाकान्त भेंडे	९२
९ रांजण	[अनंत काणेकर]	श्री. रा. टिकेकर	१०५
१० शांततोत्सव		अ. गो. कानिटकर	११५
११ शेवटचा धडा	[रा. प्र. कानिटकर]	धन तळपदे	१२५
१२ श्रीमंती खेळ	[चं. वि. बावडेकर]	उमाकान्त भेंडे	१३२

उसनी शिदारी

कर्तव्य च्युति

‘कर्तव्य च्युति’ आणि ‘शेवटचा धडा’ या दोन गोष्टींचे स्वारस्य नीटपणे कळून घेण्यासाठी अल्सेस लोरेन या प्रांताची थोडीशी पूर्व पीठिका माहित असणे जरूर आहे. कारण या दोन्ही गोष्टी या प्रांतांतच घडलेल्या आहेत. मात्र पहिली गोष्ट सन १८६८ सालापूर्वीची आहे व दुसरी स. १८७१ ची आहे हे ध्यानांत ठेविले पाहिजे. स. १८७१ पूर्वी अल्सेस लोरेन प्रांत फ्रान्सच्या ताब्यांत होता, तो फ्रँकफूर्टच्या तहान्वये त्या वर्षी जर्मनीकडे गेला. नंतर स. १९१९ च्या व्हर्सेलिसच्या तहाने तो परत फ्रान्सकडे परत आला व आज तागायत तो फ्रान्सच्याच हुकूमतीखाली आहे. अल्सेस आणि लोरेन हे दोन निरनिराळे विभाग मिळून हा देश झाला आहे. याची लोकसंख्या सुमारे ८ लक्ष आहे. पण बहुसंख्य लोक संस्कृतीने, भाषेने व पूर्वपरंपरेने फ्रेंच आहेत. अल्सेस लोरेन प्रांत फ्रान्स व जर्मनी यांच्या सरहद्दीवर आहे.

‘कर्तव्य च्युति’ या गोष्टींत फ्रान्सबद्दल जी स्वाभिमानाची भावना व्यक्त केली आहे ती स्वदेशाभिमानाइतकीच प्रखर आहे. कारण फ्रेंचांना जर्मनांचा जितका

उसनी शिदोरी

तिटकारा वाटतो तितकाच अल्सेसियांना जर्मनांचा वाटत असतो. कारण त्यांच्या रक्तांत फ्रेंच रक्ताचे विंदु अधिक आहेत. फ्रान्ससाठी आपण रणांगणावर स्वतःचें बलिदान करण्यास सदैव तयार असले पाहिजे, फ्रान्ससाठी मरणें हेंच आपलें जन्मोजन्मीचें इतिकर्तव्य, अशी त्यांची भावना असे. आणि हीच भावना 'कर्तव्य च्युति' या गोष्टींत जळजळीतपणें प्रतिबिंबित झालेली आहे. कष्ट व शिस्त यांच्या भीतीने आपला मुलगा रणांगणावरून पळून यावा याबद्दल कोणत्या वीरपित्याच्या अंतःकरणांत क्षोभाच्या व संतापाच्या लहरी उसळणार नाहीत ? ख्रिस्तिआँ रणभूमीवरून पळून आला आहे, असें कळतांच त्याचा बाप लॉरी त्याच्यावर तरवार उचलतो हें दृश्य अत्युत्कट राष्ट्राभिमानाचेंच द्योतक आहे. आपल्या मुलाच्या नामदर्दाची भरपाई करण्यासाठी लॉरी वयाच्या ५५ व्या वर्षी फ्रेंच सैन्यांत दाखल होतो, ही घटनाच मुळीं स्फूर्तिदायक आहे. या घटनेवर ह्या गोष्टीची उभारणी केली असल्यामुळे वाचकाला साहाजिकच लॉरीच्या वीरवृत्तीबद्दल आदर वाटतो आणि ख्रिस्तिआँबद्दल तिरस्कार वाढूं लागतो. मातृहृदयाला स्वाभाविकपणें जें पुत्रप्रेम वाटत असतें तें ख्रिस्तिआँच्या आईच्या बाबतींत स्पष्टपणें दिसून येतें. मुलानें कांहींही केलें असलें तरी आईच्या हृदयांत त्याच्याबद्दल प्रेमाशिवाय दुसरी कोणतीच भावना उदय पावत नाही हें त्रिकालाबाधिक सत्य आहे. तथापि कर्तव्यच्युत मुलाचा, आपल्या नवऱ्याच्या क्रोधापासून ती बचाव करूं पहाते. ख्रिस्तिआँने आपल्या कुळाचें, देशाचें व कुटुंबाचें नांव राखलें नाहीं, लौकिक व परंपरा संभाळली नाहीं याबद्दल लॉरीला त्याचा राग येतो. लॉरी घरातून बाहेर पडतांना त्याला आपलें सर्वस्व देऊन टाकतो. 'तूं आपल्या लौकिकाचा व स्वामिमानाचा बळी ज्याच्याकरितां दिलास तें तरी तुला मिळणें रास्त आहे,' हे लॉरीचे उद्गार पितृहृदयाला शोभून दिसणारे आहेत.

कथेंतील सूचकता, संयम आणि भावनाविष्करण हे गुण वाखाणण्यासारखे आहेत. लॉरीचें स्वभावचित्र जिवंत वाटतें.

—रा. प्र. कानिटकर.

आल्फान्स दोदे

आल्फान्स दोदेचा जन्म, फ्रान्सच्या दक्षिणेस नीम शहरां सन १८४०त झाला. त्याचा बाप रेशमी कापडाचा व्यापार करीत असे. त्याला व्यापारांत खोट आल्यामुळे दोदेचीं सुरवातीचीं वर्षे परिस्थितीशीं झगडण्यांत गेलीं. पुढें त्याची मंडळी लायन्स शहरां गेलीं. व तेथेंच त्यानें आपलें सर्व शाळा-शिक्षण पूर्ण केलें. आले शहरां शाळा-मास्तराच्या आयुष्याचा थोडा कटु अनुभव घेतल्यानंतर, तो पारीसला गेला. तेथें त्यानें मोर्नी मंत्र्याच्या हाताखालीं चिटणीसाचें काम केलें. त्याच वेळीं तो *Figaro* आणि इतर वर्तमानपत्रांकडे लघुकथा पाठवीत असे. अशा रितीनें बहुतेक *Lettres de mon moulin* आणि *Contes du Lundi* प्रसिद्ध झाल्या. ह्या सर्व गोष्टी एकत्र करून छापल्या व पांच वर्षांनीं त्यांची पुनरावृत्ति निघाली.

Tartarine de Tarascon आणि *La petite chose* सन १८७३ पूर्वी प्रसिद्ध झालीं. ज्या लिखाणामुळे तो इंग्लंडांत नामांकित झाला आहे, तें सर्व लिखाण, त्याचा भाग्योदय होण्यापूर्वीच प्रसिद्ध झालें होतें. त्याचा भाग्यसूर्य इ. स. १८७६ त उगवला, त्यावेळीं त्यानें दोन कादंबऱ्या प्रसिद्ध केल्या. *Pro ment jeune et Reissler aine* व *Jack*. त्या चार्लस डिकन्सच्या धर्तीवर लिहिल्या आहेत.

अर्धशतकानंतर देखील त्याची कीर्ति कमी झाली नाही. दोदेचा करुण रस उथळ आहे. पण त्याची लिहिण्याची पद्धत इतकी सफाईदार आहे, व त्याचा हास्यरस इतका परिणामकारक आहे कीं, त्यांच्या कांहीं दोषा-मुळेही त्याला बाध येत नाही.

सध्यांची गोष्ट त्याच्या *Contes du Lundi* मधून घेतलेली आहे. ती जर्मनी आणि फ्रान्स ह्यांच्या हद्दीवर असलेल्या अल्सेस प्रांतांतील आहे.

कर्तव्य च्युति

लॉरी लोहाराला आज कसली तरी हुरहुर वाटत होती. नेहमी सूर्यास्ताच्यावेळीं आपली भट्टी बंद करून तो दिवसाच्या कामाचा शीण घालविण्याकरितां, पुढील दारच्या बाकावर वसून दुकानांतील कामगार घरीं जातांना त्यांच्याबरोबर चहा वगैरे घेत असे. पण आज तो जेवणाची वेळ होईपर्यंत दुकानांतून वाहेरच पडला नाही. आता ह्या वेळींसुद्धां तो मोठ्या कष्टानें तेथें आला. त्याच्यांकडे पाहून त्याच्या बायकोच्या मनांत विचार आला कीं, ह्याला काय झालें असेल ? लष्करांतून मला न सांगण्यासारखी एखादी वाईट बातमी तर त्याला कळली नसेल ना ? थोरला मुलगा आजारी आहे काय ?

पण तिला त्याला कांहींहि विचारण्याचा धीर झाला नाही.

बुटगुटीत सुंदर, पण उन्धानें काळवंडलेलीं त्यांचीं तीन मुलें जवळच मेजा-भोंवतीं हंसत रमत फराळ करीत होतीं. खातां खातां एकमेकांच्या खोज्या काढून हासत व वागडत. हा त्यांचा रोजचाच क्रम असे.

पण आज नवऱ्याची स्थिति ओळखून, लॉरीबाईनें मुलांना घाईघाईनें गप्प केलें, शेवटीं लॉरी आपलें जेवणाचें ताट दूर लोटून ओरडला, 'चोर, नामर्द, बदमाष !'

'लॉरी, तूं हें कोणाला उद्देशून बोलतोस ?'

'मी-मी, त्या बदमाषाविषयीं बोलत आहे. मी आज सकाळपासून पांचसहा जणांस फ्रेंच शिपायांच्या पोषाखांत, वन्हेरिअन शिपायांच्या हातांत हात घालून हिंडतांना पाहिलं. त्यांना आणखी काय म्हणायचं...'

'त्यांना प्रशिअन राष्ट्राकरितां निवडलें आहे. आणि ते नामर्द आल्सेसिअन परत आले ! धिःकार असो त्यांना !'

बायकोने त्यांच्या वतीनें म्हटलें, 'लॉरी, ह्या तुझ्या म्हणण्याचा अर्थ काय ? त्या मुलांचा कांहीं त्यांत अपराध नाही. त्यांना ज्या प्रांतांत पाठविलें तो आल्जेरिया इतका दूर आहे ! विचारे, आपल्या गांवीं परतण्यासाठीं झुलं लागले. परंतु शिपाईपेशा सोडून गांवीं परत येण्याचा मोह जबर होता, असें नाही का तुला वाटत ?'

लॅरीने हाताच्या मुठी वळून जोराने टेबलावर आपटल्या. 'गप्प वैसे. तुम्हां बायकांना त्यांत कांहीच कळत नाही. तुम्हांला आपल्या मुलांशिवाय दिसतंय काय? आपल्या मुलांकडे पाहून तुम्ही प्रत्येक गोष्टीची योग्यता ठरवितां. मी पुरुष आहे. माझ्या दृष्टीने ते भित्रे, पळपुटे, अगदी नीचांतले नीच आहेत ! अरेरे ! अशा रीतीने आपला ख्रिस्तीआँ आपलें काळें तोंड घेऊन परत आला तर ? त्याने असा नामर्दपणा केला व हें खरें ठरलें तर ? मी सात वर्षे फ्रेंच लष्करांत काम केलें आहे. स्वतःच्या तरवारीनेच त्याला ठार करीन. असल्या कुलकलंक्यास कधीं जिवंत सोडणार नाही !' रागाने तो आपल्या जागेवरून अर्धवट उठला व भिंतीवर लटकत असलेली तरवार त्याने दाखविली.

पण तिच्याच खाली त्याच्या मुलाचा, एका सैनिकाचा आफ्रिकेंत घेतलेला फोटो होता.

फ्रान्सेसिक अल्सेसिअनचा उन्हाने काळवंडलेला चेहरा पहातांच लॅरी शांत झाला व हसूं लागला. काय तरी माझी कल्पना ! आमचा ख्रिस्तीआँ केव्हांच प्रशिअन होऊं इच्छिणार नाही. ह्या कल्पनेमुळे त्याचा नूर बदलला. आनंदाने त्याने आपलें जेवण संपविलें. बीरचीं एक दोन ग्लासें रिकामीं केल्यानंतर तो बाहेर निघून गेला. त्याची वायको विचारी तेथे एकटीच राहिली. तिने आपल्या तिन्ही मुलांना बाजूच्या खोलींत नेऊन निजविलें. आणि आपलें रफू करण्याचें काम घेऊन ती बागेच्या बाजूला दरवाजासमोर जाऊन बसली.

ती मधून उसासे टाकून विचार करीत होती. 'होय, मला माहीत आहे. ते खरोखरच भित्रे व पळपुटे आहेत. पण-पण आयांना काय ! सर्व सारखेंच आहे. त्यांच्या आयांना त्यांना पुन्हां पाहून आनंदच झाला.'

आपला मुलगा सैन्यांत दाखल होण्यापूर्वीची वेळ तिला आठवली. तेव्हां तो किती आनंदाने आपल्या लहान बागेची मशागत करीत असे. तिने बागेतील विहिरीकडे पाहिलें. तिथून तो झान्या भरभरून बाग शिंपण्याकरितां पाणी नेत असे. त्यावेळीं तो कसा दिसे ! त्याचे केस तरी किती सुंदर व लांब होते ! अरेरे ! त्याने सैन्यांत नांव दाखल केलें, तेव्हां त्याला ते केस कापावे लागले !

उसनी शिदोरी

एकाएकी ती दचकली. पलिकडलें लहान दार उघडून कोणी तरी आंत शिरलें.

कुप्रीं भुंकलीं नाहींत.

परंतु येणारा मनुष्य चोरासारखा लपतछपत आंत आला.

“ आई ! ”

तिचा मुलगा तिच्यापुढें नखशिखांत लष्करी पोशाखांत उभा होता. त्याच्या तोंडावर लज्जेची व दुःखाची छाया पसरली होती व त्याची जीभ जड झाली होती.

तो दुर्दैवी प्राणी दुसऱ्या शिपायांबरोबर गांवीं परत आला होता. एक तासभर तो घराभोंवती घिरव्या घालीत होता. बाप बाहेर जाण्याची तो वाट पहात होता. मुलाचा धिःकार करावासें तिला वाटलें. पण तिला तेवढें धैर्य झालें नाहीं. किती तरी दिवसांनीं तो तिच्या दृष्टीस पडला ! आपल्या येण्याचीं कारणें तो तिला सांगूं लागला.

‘ आई, मला स्वदेश व दुकान पहाण्याची इतकी ओढ लागली कीं, दिवसेंदिवस इतक्या लांब व इतक्या कडक शिस्तींत राहणें मला अशक्य झालें. माझे मित्र देखील मला माझ्या अल्सेसीअन उच्चारामुळें ‘ प्रशिअन ’ म्हणून हिणवीत असत. ’

तो जें जें कांहीं म्हणाला त्या सर्वांवर तिचा विश्वास बसला. आईच ती ! तिनें त्याच्याकडे फक्त एकदा पाहिलें मात्र. लागलीच त्याच्या म्हणण्यावर विश्वास ठेवण्यास ती तयार झाली. अशा रीतीनें बोलत बोलत मायलेंकरें आंत गेलीं. लहान मुलें त्यांच्या चाहुलीमुळें जागीं झालीं. व उघड्या पायांनीं तशींच आंथरूणांतून उठून आपल्या दादाला भेटण्यास बाहेर धावत आलीं. ’

त्यानें कांही तरी खावें, म्हणून आईनें त्याला पुष्कळ आप्रह केला. पण त्याला भूकच नव्हती. त्याला तहान मात्र जबर लागली होती. त्यानें सकाळपासून हॉटेलांत निरनिराळीं पेयें ढोसलीं होतीं तरी, आता त्यानें पाण्याचे पेलें एका मागून एक रिकामे करण्याचा सपाटा चालविला. पण एवढ्यांत कुणाची तरी चाहुल ऐकूं आली. लोहार बाहेरून परत आला होता.

“ ख्रिस्तिआं, आलें रे ! लवकर लपून बस कसा; म्हणजे मला त्यांच्याबरोबर बोलण्यास व त्यांची समजूत घालण्यास वेळ मिळेल ! ”

तिने त्याला चुलीमागें लोटलें व स्वतः शिवण्यास सुरवात केली. तिचे हात थर-थर कांपत होते. अरेरे ! त्याची टोपी बाहेरच टेवलावर राहून गेली ! आणि लॅरी आंत शिरतांक्षणीच प्रथम त्याचें लक्ष तिकडे गेलें. आईचा उतरलेला चेहरा, तिची घाबरलेली मनःस्थिति वगैरे पाहून त्याला सर्व कळून चुकलें.

‘ ख्रिस्तीआँ येथें आला आहे. ’ तो अतिशय खवळून म्हणाला व खुंटीवरील तलवार ओढून तो चुलीकडे धावला. विचारा ख्रिस्तीआँ भितीनें अगदीं फटफटीत झाला होता. त्याची धुंदी पार उतरली. आपला तोल जाऊं नये म्हणून भितीचा आधार घेऊन तो उभा होता.

एका निमिषार्धांत आई, मुलाच्या व नवऱ्याच्या मध्यें जाऊन उभी राहिली. ‘ लॅरी-लॅरी, त्याला माहं नकोस; त्याचा जीव घेऊं नकोस. आपल्या बापाला दुकानांत मदत करण्यास परत ये म्हणून मीं त्याला लिहिलें होतें. त्याप्रमाणें तो आला. ’

तिनें त्याचा हात घट्ट धरून ठेवला व गुढघे टेकून ती ओक्सावोक्शीं रडूं लागली. खोलींत अंधार होता. हीं रागाचीं व दुःखाचीं बोलणीं चाललेलीं. विचारी लहान मुलें रडूं लागलीं. त्यांना त्यांतलें कांहींच कळेना. लॅरीनें बायकोकडे पाहिलें व तो थांबला.

‘ काय ? तूं त्याला बोलाविलेंस ? मग त्यानें मला आपलें तोंड न दाखवितां झोपण्यास जावें हें बरें. उद्या ह्या गोष्टीबद्दल काय करावयाचें तें मी ठरवीन. ’

दुसरे दिवशीं ख्रिस्तीआँ उठला तेव्हां तो आपल्या लहानपणच्या खोलींत होता. त्याला स्वस्थ झोप कशी मिळणार ? भितीमुळे व स्वप्नामुळे त्याला बराच त्रास झाला. त्याचे डोळे जड झाले होते. खिडकीच्या तावदानावरून हॉपची वेली चढली होती, तिला बहर आला होता. सूर्य केव्हांच वर चढला. खालून ऐरणीवर मारलेले घण ऐकूं येत होते. आई त्याच्या उशाजवळ बसून होती. ती त्याला रात्रींत एक क्षणभर देखील सोडून गेली नाही. कारण तिला नवऱ्याची भीति वाटत होती.

विचारा लॅरी एक पळभर देखील झोपला नाही. तो रात्रभर घरांत फेऱ्या घालीत होता. केव्हां केव्हां तो अश्रू ढाळी; केव्हां उसासे टाकी, तर केव्हां

उसनी शिदोरी

मधूनच कपाटें उघडझाक करी. नंतर तो मुलाच्या खोलींत शिरला. त्याचा पोशाख पाहून जणू काय तो एखाद्या दूरच्या प्रवासास निघाला आहे असें वाटत होतें. त्याने पायांत उंच श्येटर घातले होते. त्याच्या डोईवर मोठी टोपी होती व हातांत लठ्ठ व तळास पोलादी पत्रा वसविलेली अशी एक काठी होती. तो सरळ पलंगाजवळ गेला व म्हणाला 'चला उठा.' मुलगा गोंधळून गेला. तो उठून आपले लष्करांतले कपडे घालण्यास गेला.

'हां-त्याला हात लावायचा नाही,' लॅरी रागानें म्हणाला.

आई घाबरली. ती भीत भीत म्हणाली. 'पण लॅरी, त्याला दुसरे कपडेच नाहीत.'

'त्याला माझे कपडे दे. मला त्यांची आतां जरूरी नाही.'

मुलगा कपडे घालीत होता तेव्हां लॅरीनें त्याचा सर्व युनिफॉर्म, लहान जाकिट, मोठी तांबडी विजार वगैरे वस्तु व्यवस्थित घड्या घालून घेतल्या. आणि त्यानें प्रवासाचा पास पण वरोबर घेतला.

'चला आतां खाली.'

तिघे जण मुकाट्यानें खालीं दुकानांत आले. शेकोटी फुरफुरत होती व सर्व नोकर माणसें कामांत गडून गेलीं होतीं. अल्जेरिआंत असतांना घरापुढील आंगणाचा तो नेहमीं विचार करीत असे तें दृष्टीस पडतांच ख्रिस्तिआँला आपल्या बाळपणची आठवण झाली. तो रस्त्यावरील उन्हांत, भद्दीतून उडणाऱ्या व काळ्या मातींत उठून दिसणाऱ्या ठिणग्यांत किती वेळ तरी खेळत असे. त्याचा कंठ अगदीं दाहून आला. तावडतोव जाऊन आपणांस क्षमा करण्याची विनंती करावी असें त्याला वाटलें. पण वर दृष्टि केल्याबरोबर त्याची व लॅरीची नजरानजर झाली. त्याला त्याच्या दृष्टींत निग्रह दिसला. शेवटीं लॅरीनें बोलण्यास सुरवात केली—

'मुला, ही ऐरण; हीं हत्यारें, हीं सर्व तुझीं आहेत आणि तें सर्व, मधमाशांनीं गजबजलेला तो वागहि तुझाच आहे. तीं मधमाशांचीं पोळीं, ते द्राक्षाचे मळे, व हें घर देखील तुझेंच आहे. कारण ह्या सर्व गोष्टी करितां तूं आपल्या स्वाभिमानाचा व लौकिकाचा बळी दिलास. तूं ज्यांच्यासाठीं एवढा मोठा त्याग केलास त्या गोष्टी तरी तुला निदान मिळणें उचित आहे. तूं ह्या सर्वांचा मालक आहेस. मी जातो.

तू फ्रेंचांना पांच वर्षे देणें लागतोस. तुझें ऋण फेडण्यास मी जातो.'

‘ लॅरी, लॅरी, तू कोठें चाललास ? ’ बायकोनें रडत रडत विचारलें.

‘ बाबा ’ मुलानें काकुळतीनें हांक मारली.

परंतु लॅरी केव्हांच दूर गेला होता.

तो लांब लांब पाऊलें टाकीत निग्रहानें पुढें निघून गेला.

थोड्याच दिवसापूर्वी × × × च्या तिसऱ्या पलटणीत एका पंचावन वर्षे वयाच्या व्हॉलंटिअरचें नांव दाखल झालें.

—धन तळपदे

काले घोडे

सहसा कोणाच्या डोक्यांतही यावयाचें नाहीं असें साधेंसुधें कथानक घेऊन त्यावर उत्कृष्ट कथा कशी लिहितां येते याचा काले घोडे हा नमुना आहे. नीरो व फोफो नामक दोन घोड्यांमधील थोडासा संवाद म्हणजेच ही कथा आहे. पण तीत किती जिवंतपणा व सूचक उपहास भरलेला आहे हें कथा काळजीपूर्वक वाचल्यावर समजेल.

ख्रिश्चन अंत्यसंस्काराचें वर्णन करून त्यावर कांहींशी उपरोधिक टीका या कथेंत फोफोच्या तोंडून केली आहे. फोफो हा प्रेतवाहक गाडीला जोडावयाचा घोडा. त्याच्या तोंडीं अंत्यसंस्काराचे घातलेलें वर्णन मार्मिक व यथातथ्य आहे. घोड्यांना वाचा फोडून तद्वारां ही टीका करण्यांत लेखकानें कल्पकतेबरोबरच वैचित्र्यहि चांगलें व्यक्त केलें आहे.

या कथेंत मुख्य “ पात्रें ” दोनच आहेत. नीरो व फोफो. नीरोची स्वामिनिष्ठा कथेच्या शेवटीं व्यंजनेनें उत्तम प्रगट होते. आपल्या स्वामिनीची शेवटची सेवाही

त्यालाच करावी लागली हें दाखविण्यासाठी योजलेल्या शेवटच्या प्रसंगानें एकंदर कथेला विलक्षण चटकदारपणा आला आहे.

फोफोच्या बडबड्या स्वभावाचा कथेच्या परिपोषास दुहेरी उपयोग करून घेण्यांत लेखकानें चांगलीच योजकता प्रगट केली आहे. एक तर, सर्व आयुष्यभर राहिलेलें घर सोडून नीरो कोणत्या ठिकाणीं आला होता, तेथील एकंदर परिस्थिती कशी होती व आतांपर्यंत फिरावयास जावयाच्या गाडीला जुंपलेल्या नीरोचा उपयोग त्याच्या आयुष्याच्या उत्तरार्धांत कोणत्या कार्यासाठीं व्हावयाचा होता, या सर्वांची माहिती फोफोच्या बडबडीमुळे मिळते व नीरोविषयीं वाचकांना सहानुभूती वाटते. फोफोच्या उथळ स्वभावाच्या पार्श्वभूमीवर नीरोची धीरगंभीर प्रकृति अधिक उठावदार दिसते.

मनुष्य स्वभावाचे अनेक बारकावे या कथेंत चतुरपणें मांडण्यांत आले आहेत. नीरोच्या दीर्घकालीन सहवासानें त्याच्या म्हातान्या बाईसाहेबांना किंवा त्याच्या जोसेफला त्याच्याबद्दल जें प्रेम वाटतें तें म्हातारीच्या मोटरप्रेमी पुत्राला किंवा कंपनीच्या कोचमनाला वाटत नाहीं हाहि विरोध चांगला व्यक्त झाला आहे. एकाच घरचे नोकर आपल्या सहकाऱ्यांची नालस्ती नव्या नोकराकडे कशी करतात याचें चित्रहि फोफोच्या बडबडण्यांतून पहाणारास दिसण्यासारखें आहे. जनावराच्या रूपानें माणसांसंबंधींचे अभिप्राय कुशलतेनें व्यक्त करण्याचें कार्य इसापनीतींत जितक्या चातुर्यानें केले आहे तितक्या कलात्मकतेनें तेंच कार्य या कथेंत परिणामकारकपणें केलेलें असल्यानें कथा वाचून मन आनंदित झाल्यावाचून राहात नाहीं.

—र. गो. सरदेसाई

लुइजि पिरँदेल्हो

लुइजि पिरँदेल्हो *Luigi Pirandello* या सुप्रसिद्ध इटालियन लेखकाचा जन्म सिसिली जवळच्या एका खेड्यांत ता. २८ जून १८६७ रोजीं झाला. वॉन युनिव्हर्सिटींतून पदवीधर होऊन बाहेर पडल्यानंतर रोममध्ये अध्यापक म्हणून त्यानें कांही दिवस काम केले. स. १८८९त

उसनी शिदोरी

त्याचा पहिला ग्रंथ प्रसिद्ध झाला. त्याने पुष्कळ गोष्टी व कादंबऱ्या लिहिल्या, पण यशस्वी नाटककार म्हणूनच त्याची प्रसिद्धी झाली. त्याच्या सर्व नाटकांत *Six Characters in Search of an Author*, *Henry IV*, *Ciascuno a son modo*, *The Life that I Gave Him*, हीं विशेष लोकप्रिय आहेत.

पिरँदेल्लोच्या लघुकथांत आणि नाटकांत कसलेहि साम्य नाही. आयुष्याचा बराच भाग थोडक्यांत सांगण्याची त्याची हातोटी अलौकिक आहे. त्याच्या कथांत चमत्कृति, वैचित्र्य, विनोद व उपहास इत्यादि गुण प्रामुख्याने दिसून येतात. त्याचे सर्व आयुष्य दुःखांत गेल्याने त्याची छाया सर्व वाङ्मयावर पडलेली दिसते.

त्याच्या ग्रंथांचीं निरनिराळ्या भाषांत रूपांतरें झालीं आहेत. प्रस्तुत कथा ही त्याच्या “*Black Horses*” या गोष्टीचा अनुवाद आहे.

काळे घोडे

फोफो तहार गेला तो नेहमींपेक्षां जास्तच चडफडत ! तें पाहून फोफो एक उसासा टाकून आपल्या नव्या मित्रास म्हणतो, “आजचा प्रकार विशेष दिसतो आहे बरं का ! बहुतेक साज चढणार आज अंगावर. ते मखमलीचे जरतारी कपडे, ते गोंडे अन् ते तुरे ! बाकी गड्या, तुझी इथली सुरवात तर उत्तम आहे तुवा. आजची कामगिरी अगदीं झकास, पहिल्या प्रतीची आहे म्हणेनास !”

नीरोनें तोंड फिरविलें. आपल्या शीलास न साजेसें तो कांही बोलला नाहीं. पण फोफोशीं मैत्री वाढविण्याची त्याची इच्छा नव्हती.

तो इथें आला तो एका श्रीमान् गृहस्थाच्या तबेल्यातून. त्या तबेल्याचें काय वर्णन करावें ? तोंड दिसेल इतक्या चकचकीत भिंती, गाद्या लावून मऊ मऊ केलेल्या मधल्या पडद्या, ती लाकडाची गवाण आणि ते चमकणारे पितळी गोळे ! कांहीं विचारुं नये तो थाट !

पण काय करायचें ? श्रीमंताला त्या खडखडणाऱ्या गाड्यांचें जणूं वेडच लागलें होतें. पांठीमार्गे धूर आणि धुरळा उडविणाऱ्या गाड्या त्याला काय आवडल्या होत्या

कुणास कळे ! त्या आपोआप पळणाऱ्या गाड्यांनीं त्याच्यावर तीनदा गदा आणिली होती. पण त्याचा नाद कांहीं सुटला नाही. त्याच्या आईला-बाईजींना-त्या राक्षसी गाड्या मुळींच आवडत नसत. पण अर्धांगवायूनें त्या अंधरुणाला खिळल्याबरोबर त्यानें घाई करून नीरो आणि कोर्विनो या घोड्यांच्या जोडीची वासलात लावली. त्याच्या घरची ही शेवटचीच जोडी.

गरीब विचारा कोर्विनो कुठें दिवस कंठित असेल कोण जाणे !

जोसेफ गाडीवाला म्हणजे त्यांचा अगदीं दोस्त. त्यानें यांना धीर देऊन बाईजींना भेदून त्यांच्याबद्दल रद्दबद्दी करण्याचें आश्वासन दिलें होतें. पण त्याचा कांही उपयोग झाला नाही. त्याच्या एकंदर कुरवाळण्याच्या प्रकारावरून व पाठ थोपटण्यावरून आपल्याला आशा करण्यास कांही जागा नाही हें त्यांनीं जाणलें. आपल्या नशिवांत काय आहे हें त्यांनीं ओळखलें.

त्यांना बाजारांत विकायला न्यावयाचें ठरलें !

अगदीं त्याचप्रमाणें घडून आलें. आपण कुठें येऊन पडलों आहोंत याचा नीरोला बरोबर अंदाज होईना. जागा वाईट म्हणावी तर तशी ती नव्हती. श्रीमन्ताच्या तबेल्याची सर त्याला नव्हती ही गोष्ट खरी ! पण आपल्या परीनें तो चांगलाच होता. त्या तबेल्यांत एकंदर २० घोडे होते. सगळे एक जात काळ्या रंगाचे असून थोडेसे म्हातारे असले तरी दिसण्यांत मोठे सुंदर दिसत. कसे रुबाबदार आणि गंभीर—पण खरें सांगायचें म्हणजे थोडेसे फाजील गंभीरच असत ते.

आपणाला येथें कां ठेविलें याची कल्पना बाकीच्या घोड्यांना असेल किंवा नाही याबद्दल नीरोला शंकाच होती. शेषट्या हालवत आणि खुरांनीं जमीन खरडत ते पुष्कळ वेळा याबद्दल विचार करतांना आढळत; पण ठाम निर्णय अद्याप झालाच नव्हता.

फक्त फोफोलाच काय ती खरीखुरी आणि नक्की अशी माहिती होती. मोठा तर्क लढविणारा प्राणी होता तो !

फोफो पूर्वी लष्करांत होता. पण एका लढाईत निकामी झाल्यानें (असें तोच सांगत असे !) त्याला रजा मिळाली. तेव्हांपासून त्याचा गप्पा मारण्याचा कार्यक्रम

उसनी शिदोरी

चालू होता. नीरोला अद्याप आपल्या पहिल्या जोडीदाराची आठवण होऊन दुःख होतच होतें; त्यामुळे त्याच्याशी कोणी बोललेलें देखील त्याला खपत नसे. त्यांतून फोफोच्या लघळपणानें आणि दुसऱ्याची कुचेष्टा करण्याच्या संवयीनें तर त्याच्या मनांत फोफोबद्दल तिटकारा उत्पन्न झाला होता.

फोफोच्या जिभेला हाडच नव्हतें ! त्या विसांपैकीं यानें दोष काढले नाहींत किंवा टीका केली नाहीं असा एकही घोडा उरला नाहीं.

“ ती पाहिलीस का त्याची शेपटी ! तिला काय शेपटी म्हणायचं कीं काय ? आणि हालवतोय पहा कशी ? त्याला वाटतंय आपण काय रुवाव करतोय म्हणून ! पूर्वी तो एकाद्या डॉक्टरकडे असला पाहिजे. माझी अगदी खात्री आहे.—

“ आणि तें तद्दू पाहिलंस ना ? आपले डुकरासारखे कान कसं ऐटीनं हालवतं आहे ! काय ती त्याची आयाळ अन् काय तो जवडा. मोठं सुंदर दिसत असेल नाहीं रे ?

“ अगदीं अक्कलमंद आहे झालं ! आपली स्थिति विसरून जेव्हां तेव्हां तो त्या घोडीवर प्रेम करायला पहातो. ती रे, ती उजवीकडून तिसरी ! ती मानवांकडी थेरडी. तें ढेरपोटं बघ कसं जमिनीला टेकलंय जसं कांहीं—दिसली का ? हं—बरोबर, तीच ! तीच ! !

“ ती घोडीसारखी तरी दिसते का ? शुद्ध गाढवी ! काय तिची गवाळ्यासारखी चाल. जळत्या निखान्यावरून चालल्यासारखी वाटेल कुणाला. दोस्त, नमुना पाहून ठेव हं ! ”

असल्या गोष्टी आपल्याला आवडत नसल्याचें नीरोनें हजार वेळा हजार प्रकारें दर्शविलें; पण उपयोग काय ? उलट फोफोनें आपली वटवट एकसारखी चालवून त्याला कंटाळा आणला !

“ आपण कुठं आहों माहित आहे ना तुला ? अरे, ही एक वाहतुकीचं काम करणारी कंपनी आहे. किती तरी तच्चेच्या गाड्या आहेत इथं—

“ आणि आपल्याकडे काम आहे, आहे माहित ? एक चमत्कारिक काळी गाडी ओढण्याचं आपलं काम. त्या गाडीला चार खांब असून वर छप्पर असतं. कशी

अगदी चकचकीत दिसते ती. आणि झालरी काय अन् पडदे काय, विचारुं नका. ऐषआरामाची सर्वोत्कृष्ट गाडीच म्हणेनास. पण काय सगळंच व्यर्थ-निरुपयोगी नाही तर काय ! कोणी कधीं आंत येऊन बसलेला निदान आपण तरी पाहिला नाही. फक्त एकटा गाडीवाला तेवढा अगदीं गंभीर चेहरा करून वाहेरच्या बाजूस बसलेला असतो, झालं.

“आणि आपण अगदी हळू हळू, सावकाश चालायचं वरं का ! केव्हांही धावायचं नाही. कधीं घाम येण्याची किंवा त्यानंतर खरारा करून घेण्याची धास्तीच नको. वरं, गाडीवाला कधीं चाबकाचा तडाखा देईल किंवा चालायची घाई करील म्हणावं तर ती भीति नको. आपलं हळू हळू रिटीरिटी चालायचं !

“आणि सर्वांत गम्मत ही कीं आपण कसेही चाललों तरी जिथं आपल्याला जायचं असतं तिथं पोचायला कधीं सुद्धा उशीर होत नाही ! नेहमीं कसे अगदीं वक्तशीर !

“आणि आतां सांगितलंना, ती गाडी रस्त्यानं चालली म्हणजे लोक मोठ्या आदरानं तिच्याकडं पहात असतात.

“मी आतां सांगितलंच कीं या गाडींत बसण्याची कोणाही माणसाची छाती होत नाही म्हणून. ही गाडी एकाद्या घरापुढं थांबली कीं लोक घाबरल्यासारखे चेहरे करून टकमक पहात स्तब्ध उभे राहातात. नंतर हातांत जळत्या मेणबत्या घेऊन ते गाडीभोवती गराडा घालतात. आणि ती पुन्हा चालू लागली कीं मुकाट्यानं तिच्या मागोमाग येतात.

“पुष्कळ वेळा आपल्यापुढं वाद्यं वाजत असतात. पण गज्या, त्यांचे ते सूर ऐकले म्हणजे पोटांत कसं खळबळून जातं.

“आणि हें बघ, मी सांगतो तें नीट लक्षांत ठेव. तुझ्या त्या फुरफुरायच्या, मान हालवायच्या घाणेरज्या सवयी अगदीं सोडून दे. अरे, कांहीं कारण नसतांना जर तूं फुरफुरतोस, तर ते स्वर ऐकून तूं काय करशील सांगवत नाही.

“आतां आपल्याकडं हलकी कामगिरी आहे ही गोष्ट मी प्रांजलपणें कबूल करतो. पण त्याला शांतता आणि गंभीरपणा यांची अत्यावश्यकता आहे.

उसनी शिदोरी

फुरफुरायचं नाहीं कीं मान हलवायची नाहीं. अगदीं गप्प उभं रहावेनासं झालं तर उगीच आपली शेपूट हलवायची; पण तीसुद्धां अगदीं हळू हं. कारण, मी तुला पुन्हा बजावतो, आपण ओढतो त्या गाडीला लोक मान देतात. रस्त्यानं ती चालली म्हणजे सर्व लोक आपल्या टोप्या कशा काढतात तें तूं पहाशीलच.

“ आपल्या कंपनीची गोष्ट मला कशी समजली याचं तुला आश्चर्य वाटत असेल नव्हे ? ती गंमत सांगतो हं तुला—

“ दोन वर्षांपूर्वीची गोष्ट. मी आपला एक दिवस असाच एका छपऱ्या गाडीला जोडलेला असा नेहमींच्या सुक्कामीं-त्या महाद्वारांत उभा होतो. तें महाद्वार तुला आतां दिसेलच. त्याच्या आंतल्या बाजूला किती तरी सुकूनच्या झाडासारखी झाडं आहेत. त्यांच्या दोन रांगा असून मध्ये एक कसा छानदार रस्ता आहे. झाडांच्यामध्ये कोवळ्या लुसलुशीत गवताचीं छोटीं छोटीं कुरणं आहेत. पण सगळं फुकट ! ते खायला कांहीं मोकळीक नाहीं. त्याला तोंड लावण्याची खोटी कीं दुर्दैव ओढवलंच म्हणून समजावं !

“ मी असा उभा असतांना आमच्या सैन्यांतला जुना दोस्त तिथं आला. बिचाऱ्याची अगदीं दुर्दशा उडाली होती आणि गाड्या ओढायचं त्याच्या कपाळीं आलं होतं. आणि त्या गाड्या तरी कसल्या ! नुसते खटोरे !

“ ‘ गड्या फोफो ! पाहिलीस माझी स्थिति ! मी अगदीं कंटाळलो आहे बुवा ! ’ मला पाहून तो म्हणाला.

“ पण काम तरी कसलं करतोस तूं ? ” मीं पृच्छा केली.

“ ‘ इकडच्या पेठ्या तिकडं नेण्याचं, ’ त्यानं उत्तर दिलं. ‘ सारा दिवस आमच्या ऑफिसापासून जकातीच्या ऑफिसापर्यंत सारख्या खेपा चाललेल्या असतात. ’

“ ‘ पेठ्या ? कसल्या पेठ्या ? ’

“ ‘ जड-फारच जड असतात बुवा त्या. बहुतेक व्यापारी माल असावा त्यांत. ’ तो म्हणाला.

“ लागलीच माझ्या डोक्यांत प्रकाश पडला. कारण मीहि कांही तरी अशाच प्रकारच्या लांबलांब पेठ्या नेण्याचं काम करीत होतो ना ! त्या गाडीच्या मागल्या

बाजूनं अगदीं अलद ठेवीत. तें काम हलक्या हातानं चाललेलं असतांना आजू-बाजूचे लोक टोप्या काढीत आणि लांबोडे चेहेरे करून पहात रहात. ते असं कां करीत तें मला अजूनहि समजलं नाहीं. पण आपल्याला काय करायचं आहे त्याच्याशीं ? आपलं काम गाडी ओढण्याचं-पेट्या वहाण्याचं. तेवढ्यापुरतं आपण पहावं म्हणजे झालं. कां ? खरं कीं नाहीं ?

“ त्या पेट्यांत एवढं काय असतं परमेश्वर जाणे ! त्या किती जड असतात याची तुला नाहीं कल्पना यायची. दर खेपेला एकच न्यावी लागते हें तरी नशीबच म्हणायचं !

“ बाकी हें पेट्या वहाण्याचं काम आपल्याकडं कायमचं लागलं हें नक्की; पण आंत माल काय असतो न कळे. तो नेहमीं झाकून नेतात, बरोबर पुष्कळ मंडळीहि असतात. तेव्हां तो फार मोलाचा असावा असं वाटतं.

“ नेहमींच कांहीं नाहीं, तरी पण बहुधा एकाच ठिकाणीं आम्ही थांबतो. ती भव्य इमारत म्हणजे जकातीचं ऑफिस असावं. त्याला एक भलं जंगी फाटक आहे. काळा झगा आणि वर शर्ट असा चमत्कारिक पोषाख केलेले लोक त्या फाटकातून बाहेर येतात. ते जकातदाराचे नोकर असवेत. नंतर ते पेटी बाहेर काढतात. मग पेटीवर कांहीं तरी खूण करतात आणि मग ती पुढं पाठविण्याचा परवाना देतात.

“ खरं सांगूं ? या इतक्या मोलाच्या जिनसा जातात कुठं तें आपल्याला तरी ठाऊक नाहीं. मला तें कळत नाहीं खरं, पण मी म्हणतो, त्या माणसांना तरी तें कुठं नक्की ठाऊक आहे ? असा विचार करून मी आपलं समाधान करतो झालं.

“ त्या सुंदर सुंदर पेट्या आणि ते एकंदर समारंभाचे-हो ! समारंभच नाहीं तर काय ! त्याचें तें गांभीर्य वगैरे पाहिलें म्हणजे माल कुठें जातो हें या लोकांना नक्की ठाऊक असावं अशी अनेकवार शंका येते. मी पहातो आहे, पण हे लोक पुष्कळां भीतिग्रस्त आणि शंकित असे दिसतात. आणि या सगळ्या गोष्टीवरून मी हेंच अनुमान काढलें कीं हीं माणसं देखील आपण काय करतो याची कांहीं कल्पना नसताहि बऱ्याच गोष्टी करीत असतात. समजलं, बाळ ! ”

उसनी शिदोरी

त्या दिवशीं सकाळीं मोतहाराच्या शिव्या, एकंदर साजशृंगार आणि गाडीला चार घोडे जोडण्याचा विचार, इत्यादिवरून 'बडें धेंड' असल्याचें फोफोनें अगोदरच अनुमान केलें होतें. आणि खरोखर गोष्ट तशीच होती.

“ बघ ! सांगितलं नाहीं तुला ! ? ” फोफो फुरफुरला.

नीरोला फोफोवरोवर गाडीला जोडलें. त्यामुळे फोफोची अखंड वटवट ऐकण्याचा प्रसंग त्याजवर आला !

फोफो मात्र मोतहारावर सारखा जळफळत होता. गाडीला जोडतांना तो फोफोला नेहमीं गाडीच्या जवळ जोडीत असे. विनीला त्यानें त्याला कधीच जुंपलें नाहीं.

आजहि तोच प्रकार झाला.

“ भिकारडी शिंची ! तूंच पहा. ओढायला या पुढच्या जोडीचा कांहीं तरी उपयोग आहे का ? अरे, ते नुसते शोभेकरतां. ते कसले गाडी ओढतात ? आम्हालाच ओढायला पाहिजे ती. हे मात्र ऐटीनं मिरवीत पुढं चालतात. उगीच सजून डौल दाखवायचा एवढंच त्यांचं काम. आणि मला मागं टाकून त्यांना पुढं जुंपण्याइतकी त्यांची लायकी तरी आहे का ? आतां तूंच पहा म्हणजे झालं. पण ते सारं मला सहन करायला पाहिजे ! फुरंSSS—”

फोफोची वटवट चालूच होती. त्याला एवढें वैमनस्य वाटत होतें ते घोडे म्हणजे एक डॉक्टरचा व डुकरी कानाचा दुसरा. ही जोडी त्याच्या पुढेंच जोडली होती.

“ डुकरकान्या ! तो माझ्या नाहीं, तुझ्याच पुढं आहे एवढं त्यांतल्या त्यांत बरं आहे. आतां बघ, तो तुला कसे हिसके देईल तें. काय रे, हें घोडं मोतहाराचं लाडकं आहे अन् म्हणून रोज त्याला दुप्पट चंदी मिळते, यांत तुला अभिमान नाहीं वाटत ?.....हें बघ, तुला हें काम करायचंच असलं तर—असं फुरफुरून नाहीं चालायचं हां...अरे, हें काय ? तूं तर आपला सारखा फुरफुरायला लागलास. मान हलवूं नको म्हणून सांगितलं ना ? असं करशील तर लगामाच्या गचक्यांनीं तुझं तोंड रक्तबंबाळ होईल बरं का ! मी आपण बजावून सांगतो; कारण आज

आणखी भाषणं व्हायचें आहेत. अरे, त्याची सुद्धां मोठी गम्मतच असते. पहिल्यानं एक जण बोलतो, मग दुसरा, मग तिसरा...आणि आजच्या सारखा प्रकार असला म्हणजे पांच पांच सुद्धां भाषणं होतात. अशानं एकाद्याला वेड देखील लागायचं. तासन् तास आपलं ताटकळत उभं रहायचं. ह्या दागिन्यांनीं तर जीव जाण्याचीच वेळ येते. इकडं माशा चावताहेत. सगळा बंदिवास. खरं सांगूं तुला ? मला या गोष्टींचा आता अगदी वीट आला आहे. हे असले समारंभ म्हणजे कांहीं तरी घोट्याच्याचे आणि भानगडीचे प्रकार असले पाहिजेत. म्हणून मग खुलाशासाठी भाषणं सुरु होतात. एकानं नाहीं भागलं म्हणजे दुसरा बोलूं लागतो. त्याच्याकडूनहि नाहीं काम झालं म्हणजे तिसरा. कित्येक वेळेला पांच पांच जण देखील एकापाठीमागून एक बोलत रहातात. कंटाळा येतो वुवा ! मन मी काय करतो माहीत आहे ? उगीच इकडं तिकडे लाथा झाडायला सुरवात करतो. एकदां तर अगदीं वेड्याप्रमाणं जमिनीवर लोळण्यापर्यंत देखील मजल मारली होती... अलाच प्रसंग तर आज देखील तसं करण्याचा माझा विचार आहे...मी सांगतो काय ! जरासं उद्धटपणानं वागल्याखेरीज भागतच नाहीं...तो आपला गाडीवाला पाहिलास का ? मोठा रुबाबदार दिसतो आहे नाहीं ? ते बघ नोकर. हातांत पेटलेल्या मेणबत्या घेऊन लोक येताहेत. का रे, काय झालं ? ”

“ कांही नाहीं ! ”

“ मग काय तुला भीति वाटते कां काय ? तसं असेल तर तुझी गत काय होणार समजत नाहीं. कारण हे लोक त्या मेणबत्या आतां आपल्याभोवती नाचवतील...भिऊं नकोस वेटा ! भिऊं नकोस ! काय वेड लागलं आहे कां काय तुला ? वघ लगामाचा हिसका बसला...लागलं का रे ? हें पहा, असं कांहीं करूं नकोस वावा. मी तुला बजावतो हं. तसं करशील तर पहा आपली सोय...अरे, तुला झालं आहे तरी काय ? तुला वेड लागलं खास. अशी मान काय काढतोस ? (काय बेवकूफ प्राणी आहे ! त्याला काय वाटतं आहे कीं आपण पोहायलाच पडलों आहे किंवा खेळतो आहो म्हणून ?) जरा स्वस्थ रहायला काय घेशील ?... लगामाचे हिसके बसताहेत तरी तूं ऐकत नाहीस ?...थां व रे वावा ! तुझ्याबरोबर मलाहि हिसके खावे लागताहेत. म्हणतात ना, ‘ असंगाशी संग आणि प्राणाशीं

उसनी शिदोरी

गांठ'...(काय यानं चालवलं आहे हें ? खास पागल बनला असला पाहिजे. आजच्यासारखा हा अब्बल दर्जाचा समारंभ अन् हा आपल्या दुगाण्या झाडतोय ! खेकळतोय ! अं ! हें आहे तरी काय ? वेडाच ! खास वेडा) ”

नीरो खरोखरच बेफाम झाला होता. त्याला खेकळतांना, दांडगाई करतांना पाहून नोकर लोक पटकन् गाडीवरून उतरले आणि धावत येऊन त्यांनी त्याला धरलें. एका जंगी वाड्याच्या दाराशी गाडी पोंचली होती. तिथें पुष्कळ जण भारी पोषाक करून व्यवस्थित उभे होते.

“ काय झालं काय ? ” प्रत्येक जण विचारीत होता. “ तो पहा ! तो घोडा सुटण्यासाठी कशी धडपड करतो आहे ती. ”

लोक धावतच आले. त्यांनी गाडीभोवती गराडा घातला आणि पुढें काय होतें तें मोठ्या उत्सुकतेनें व आश्चर्यानें पाहूं लागले. पुष्कळांना भीति वाटत होती.

नीरो अगदीं बेफाम झाला होता. त्याला आवरणें नोकरांना अशक्य झालें. गाडीवाला उभा राहून जोरजोरानें लगाम खेचीत होता. पण व्यर्थ ! नीरोचें मान हलविणें, खेकाळणें आणि सुटण्यासाठीं धडपडणें चालूच होतें. शेवटीं त्यानें दरवाज्याकडे आपला मोर्चा वळविला—

इतक्यांत ठराविक पोशाखाचा एक म्हातारासा नोकर दरवाजातून बाहेर आला. त्यानें गाडीच्या नोकरांना वाजूला ढकलून लगाम धरला आणि लगेच नीरो ताबडतोब शांत झाला ! हें काय आश्चर्य बुवा ?

दोघांनीं एकमेकांस ओळखलें. तो म्हातारा स्फुंदून म्हणाला,
“ बेटा नीरो ! इतके दिवस कुठं रे होतास ! आणि जगलास तरी कसा ? उधळला तो बरोबरच. आमच्या बाईजींच्या आवडींतला बरं का हा. त्यानं जागा ओळखली. त्याला पूर्वीची आठवण झाली...आएस्ता बेटा, आएस्ता. मी तुझा जोसेफ नाहीं का ?...नीरो ! आज तुला आपल्या म्हाताऱ्या मालकिणीला घेऊन जायचं आहे बरं का ! तूं नाहीं ना तिला विसरलास ? नाहींसच...म्हणून तें काम तुझ्याकडं आलं आहे. कांहीं हरकत नाही. आपल्या अखेरच्या प्रवासाला पोंचवायला नीरो आला म्हणून बाईजींना आनंदच होईल.”

आपल्या कंपनीला कमीपणा आणणारें कृत्य आणि तेंहि चार मोठ्या लोकांसमोर झाल्यामुळें गाडीवाला चिडून गेला होता. नीरो शांत झाला तरी रागावून लगाम खेचून तो एक प्रकारें त्याजवर आपला राग काढीत होता. जोसेफला तें पहावेना. तो ओरडून म्हणाला,

“पुरे रे ! बाबा, पुरे कर ! मी आहे ना त्याच्याबरोबर ! तूं काळजी करूं नकोस. मी शेवटपर्यंत त्याच्याबरोबर राहिन म्हणजे तो मुळींच गडबड करणार नाही. कसा गरीब गाय आहे तो. तूं आतां स्वस्थ रहा...गरीब विचारा ! अजून तो विसरला नाही...हें बघ, नीरो ! मस्ती करूं नकोस हं ! पूर्वी इतक्याच काळजीनं आताहि आपल्या मालकिणीला न्यायचं आहे. तिला एका लाकडी पेटींत बंद केली आहे. ती पेटी गाडींत ठेवली कीं चालायचं हं—”

हा वेळपर्यंत फोफो संभाषण ऐकत पलीकडे स्वस्थ उभा होता. पण वरील गोष्ट ऐकतांच त्यास बोलल्यावाचून राहवले नाही.

“पेटींत ? आणि तुझी मालकीण ? ” त्यानें नीरोकडे पृच्छा केली.

पण नीरोनें लथ मारून त्याला धुडकावून लावले.

नुकत्याच लागलेल्या नवीन शोधाकडे फोफोचें लक्ष वेधल्यामुळें त्याला हें कांही समजलें नाहीं. तो आपल्याच आश्चर्यांत दंग होता.

‘हां ! आतां मला समजलं ! नव्हे, खात्रीच झाली...तो पहा तो म्हातारा रडतो आहे...अशा प्रसंगीं मी पुष्कळांना रडतांना पाहिलं. पण आपल्या डोक्यांत कांही उजेड पडला नाही बुवा...बरोबर आहे ! तरीच ते वाईट चेहरे करून उभे असतात हं ! ती वायंहि तसलींच. आतां मला सारं समजलं ! आम्हाला कोणी त्रास कसा देत नाही किंवा चाबूक फटकावत नाही याचं मला मोठं आश्चर्य वाटत होतं इतके दिवस. पण आज त्यांतली मखवी कळली...एकंदरींत काय ? त्यांचा आमचा असा विरोध आहे. हीं माणसं जेव्हां धायधाय रडतील तेव्हा कुठं आम्हाला थोडंसं सुख लागायचं. हीं माणसं दुःखांत बुडालीं म्हणजे कुठं आम्हाला थोडीशी विश्रांतीची आशा ! ”

फोफोला एकदम लथा झाडण्याची हुकूमि आली. पण—

—गो. वि. रानडे.

तांबडी चोपडी

या गोष्टीवर पिरांदेल्लोचें नांव नसतें तरीही ती कुणा तरी थोर लेखकाची कलाकृती आहे, हें बुद्धिवान् वाचकाच्या ताबडतोब ध्यानांत आलें असतें. कथेचें स्थळ पिरांदेल्लोच्या आवडत्या सिसिली बेटांत आहे. निसिया गांवाचें वर्णन, गोष्टींतले प्रसंग, त्यांतलीं पात्रें हीं सर्व कमालीचीं प्रादेशिक आणि सिसिली शिवाय दुसरीकडे कुठेंही न सांपडणारीं अशीं आहेत आणि तरीही पिरांदेल्लोनें या गोष्टींत मानवी स्वभावाची जी एक विशिष्ट बाजू दाखविली आहे ती जितकी भयंकर तितकीच सत्यपूर्ण आणि प्रातिनिधीक आहे. सरकारकडून पैसे उपटण्याकरतां पालनपोषण करण्याचें वचन देऊन रोझानें मागून आणलेल्या पोरानें अहोरात्र केंकटणें ऐकून कोंबडीच्या पिल्लाच्या आणि डुकराच्या पोरान्या डोक्यांत काय विचार आले असतील त्यांचें पिरांदेल्लोनें मोठें मार्मिक आणि विनोदी वर्णन केलें आहे. पण त्यांत कोंबडी किंवा डुकर यांच्यासारख्या क्षुद्र प्राण्यांपेक्षां स्वतःला किती तरी श्रेष्ठ समजणाऱ्या मानवी प्राण्याच्या अहंपणाचा कोण भयंकर मर्मभेद त्यानें केला आहे ! गोष्टींतले प्रसंग अगदीं साधे, इतकेंच नव्हे तर हंशावारी नेण्यासारखे आहेत. पण त्या प्रसंगांच्या विरल थरा-

खालून भयंकर उपरोधाचा अंतःप्रवाह जो सारखा वहातो आहे तो तसा वहात ठेवण्याची किमया पिरांदेल्लोसारखा एखादा दुसरा वाङ्मयप्रभुच (Master) करू जाणे. विनाकारण पाल्हाळ करून वाचकांचा वेळ घेण्यापेक्षा जागतिक लघुकथा वाङ्मयाचा एक उत्कृष्ट नमुना म्हणून या गोष्टीचा त्यांनी स्वतःच रसास्वाद घ्यावा, अशी विनंती करून माझे चार शब्द पुरे करतो.

—अनंत काणेकर

तांबडी चोपडी

निसिया म्हणजे सिसिलीच्या किनाऱ्यावरील दक्षिणेकडले लहानसे गांव. गांवे, नको असेल तेथे वाढतात; आपण कुठे वाढावे किंवा कसे वाढावे, हे गांवांच्या इच्छेवर कांहीं अवलंबून नसते; माणसांचे देखील असेच. आपण कोणच्या ठिकाणी, कोणच्या घरी व कसे जन्माला यावे, हे विचाराच्या मुलांना कांहीं ठरविता येत नाही. परंतु, सृष्टिक्रमानुसार तीं-मुलें आणि गांवे-जेथे अस्तित्वांत येतात तेथेच तीं वाढू लागतात. त्यांचा जीवनक्रम सुरू होतो आणि अधिक माणसांची गर्दी झाली म्हणजे-पुष्कळ मुलें जन्मलीं तर-त्यांना पुरेशी जागा नसल्याने त्या गांवांत अव्यवस्था होते.

निसिया किनाऱ्यावर वसले होते. त्याची रचनाच अशी होती कीं गांव वाढवायचे म्हणजे एका घरावर दुसरे घर चढवावे लागले असते. कारण गांवाला लागूनच एक मोठी टेकडी होती. त्या टेकडीवर थोडेसे पठार असल्याने तेथे वस्ती होऊ शकली असती. पण दर्या फार दूर राहिला असता. पठारावर मोकळी हवा मिळाली असती; जागा प्रशस्त होती; सगळे खरे. परंतु जीवनाचा संबंध समुद्राशी अधिक निगडित असल्याने त्या पठाराचा उपयोग निसियाच्या लोकांनी वेगळ्या प्रकारे केला होता.

तेथे त्यांचे स्मशान होते.

गांवची हवा इतकी कोंदट व गलिच्छ असे कीं, मोकळी हवा खाणे किंवा 'हवाखोरी' करणे याचा अर्थ मेल्यानंतर पठाराच्या स्मशानांत जाऊन राहणे असा तेथील लोक करित. जिकडे तिकडे धूर, धुरळा, कोळसे, गंधक, लाकूड वगैरे

उसनी शिदौरी

जाळल्यामुळें निघणारा संमिश्र वास, सागुति तळतांना येणारा दर्प आणि मासळीचा भपकारा या सर्व प्रकारच्या वासांचें मिश्रण गांवच्या हवेंत फैलावत असे. त्यामुळें तेथें राहणारांना स्वच्छ मोकळी हवा मिळणें मुष्कील होतें. पण नेहमींच कोंदट व कुवट हवेंत रहावें लागत असल्यामुळें आतां मोकळी हवा ' देवाघरी ' गेल्यावरच, अशी त्यांची समजूत झाली होती.

असल्या परिस्थितींत, गांवकरी सदाचारी आणि सद्गुणी नसले तर तो त्यांचा दोष कसा म्हणावा ? घाणेरज्या वातावरणांत चांगलें कसें राहतां येईल ? घरांची गदीं तिथें इतकी होती कीं, त्यांना घरापेक्षां खुराडींच म्हणणें वरें. अशा खुराड्यांत सदैव दमसर, कोंदट, घाणेरडी, दुर्गंधी असल्यानें श्वासाबरोबर ते सर्व सद्गुण-दुर्गुण माणसांच्या शरीरांत भिनत. मन कितीहि शुद्ध असलें तरी शुद्धपणा पार धुवून टाकण्यास तें वातावरण पुरेसें होतें. या खुराड्यांत नुसतीं माणसेंच रहात असें नव्हे; तर त्यांच्याबरोबर डुकरें व कोंबज्या यांचेहि वास्तव्य तेथेंच असे. मधून मधून लमाणांचीं किंवा गांवकऱ्यांचीं गाढवें-खेंचरें येत, तींसुद्धा तिथेंच रहात. माणसांचे हे ' दोस्त ' किती स्वच्छ असतात किंवा त्यांच्यामुळें त्यांचें राहतें ठिकाण कसें बनतें, ह्याची कल्पना सहज करतां येईल. धुराची तर गोष्ट बोलायला नको. त्या खुराड्यांना धूर जाण्यासाठीं चिमण्या नसायच्या; मग धूर आपला तिथल्या तिथेंच घुटमळत राहिला, तर आश्चर्य कसलें ? घराच्या भिंतीवर साधुसंतांचीं चित्रे काढलेलीं असलीं, तरी धुराचीं पुटें त्यांजवर बसल्यावाचून रहात नसत. कुठल्याही खुराड्यांत शिरल्यावर धुरकटलेल्या भिंती दिसत, व छत पाहून पूर्वीचा रंग ओळखणें कठीण होई. त्या माणसांबरोबर बिचाऱ्या साधुसंतांनासुद्धां असेंच हालांत रहावें लागावें ना ?

निसियामधील पुरुषांच्या लक्षांत ही घाणेरडी हवा व अव्यवस्था फारशी कांहीं येत नसावी. बापडे दिवसभर धक्क्यावर नाहीं तर जहाजांवर राबत असत. अमुक वाजतां घंटेच्या ठोक्याला कामाला जायचं आणि घंटेच्या ठोक्याला परतायचं असं काम त्यांचं नव्हतं. दिसायला लागल्यापासून कामाला सुरवात व्हायची ती अंधार

पडेपर्यंत ! म्हणून त्यांचे घराकडे फारसे लक्षच नसे किंवा त्यांना लक्ष द्यायला फुरसत नसे असे म्हणणे अधिक चांगले !

म्हण बायकांची स्थिति मात्र काँव करण्यासारखी होती. बारान् बारा चौवीस तास त्यांना घरांतच बसून काढावे लागत. रोजच्या कामाचा बोजाही त्यांचा कांहीं कमी नसे. त्या रागावत; चिडत; संतापत किंवा वेळप्रसंगी त्यांना वैतागहि येई. आणि हा वैताग व संताप तात्पुरता बंद पाडण्याचा उपाय म्हणजे बाळंतपणावांचून दुसरा नव्हता ! म्हणून निसियांतलीं घरं—नव्हे खुराडीं—पाहिलीं तर तीं मुलांबाळांनीं भरगच्च गजबजलेलीं दिसत. या घरांत बारा, त्या समोरच्या बाईला चौदा, पलीकडच्या शेजारणीला सोळा...ते कांहीं विचारुं नका ! इतक्या सगळ्यांची जोपासना त्या आया करतात तरी कशी, असा कां प्रश्न पडतो तुम्हांला ? खरं आहे. फार तर तीन किंवा चार मुलांकडं लक्ष देणं एका आईला साधेल. पण लहानपणीं देवाघरीं जाणारीं मुलं देखील उपकार करूनच जातात नाहीं ? कारण तीं गेलीं म्हणूनच ना उरलेल्यांचे हाल थोडे कमी झाले ? कधीं कधीं तर असें होतें कीं, हीं मुलं मेल्यामुळे जिवंत असलेल्या मुलींचीं लग्नं तरी करतां येतात ! त्यांचा हा केवढा उपकार म्हटला पाहिजे ! तान्हें मूल मेलं कीं आई इस्पितळांत जाते आणि तिथल्या मुलांपैकीं एकाला घरीं घेऊन येते. (हॉस्पिटल म्हणजे पंढरपूरचे अनाथ अर्भकालय म्हणतां येईल). विनवारशीं पोरें असतात तेथें पुष्कळ. त्यांची व्यवस्था सरकारला कांहीं तरी करावी लागतेच आणि गांवांत ज्यांचीं तान्हीं मुलें वारलीं, अशा आयाही कांहीं कमी नसतात. म्हणून सरकारनें अशी व्यवस्था केली होती, कीं इस्पितळांतून तान्हें पोर नेणाऱ्या आईला एक ‘ लाल वही ’ मिळायची आणि दर महिन्यास ३० लिरा याप्रमाणें त्या मुलासाठीं खर्च सरकारनें त्या बाईस द्यावयाच्या.....

निसियांत कापडाचे व्यापारी माल्टी आहेत. कुठेही जन्मलेले असोत; त्यांचं राहणं कुठलेही असो; त्यांना सर्व जण माल्टी म्हणूनच ओळखतात. कारण, पूर्वी ते माल्टामधूनच येत असत, म्हणून त्यांना माल्टी म्हणण्याचा प्रघात पडला. माल्टीकडे जाणें म्हणजे कापड खरेदी करणें असाच अर्थ होतो. त्यांचा व्यापार

उसनी शिदोरी

चांगला चालतो. त्यांनी व्यापार करण्याची एक खाशी युक्ति काढली. इस्पितळांतून आयांना मिळणाऱ्या तांबड्या वह्या ते विकत घेत आणि प्रत्येक वहीबद्दल त्या आईला दोनशें लिरांचें कापड चोपड देत. हें कशाकरतां म्हणाल, तर लग्नासाठीं. एवढें कापड चोपड असलें म्हणजे निसियांत मुलींचें लग्न व्हावयाला अडचण पडत नाहीं. या एकंदर व्यापाराचा अर्थ काय होतो ?

आई आपल्या दुधावर एक पोर पोसते.

अनाथ पोर पोसल्याबद्दल सरकार त्या आईला दरमहा तीस लिरा देतें.

ह्या ठराविक वेतनाच्या आशेवर माल्टी त्या आईला दोनशें लिरांचें कापड विकतो.

माल्टीने दिलेल्या कापडांमुळे उपवर मुलींचें लग्न होतें.

म्हणजे, आई आपलें दूध विकून मुलींचें लग्न पार पाडते.

म्हिला अखेरीस सरकारी कचेरींत मोठा गमतीचा देखावा दिसतो. ढेरपोटे माल्टी डुलत डुलत पण अगदी स्तब्धपणें टाऊन हॉलकडे जातात. त्यांच्या हातांत तपकिरीची डवी असते. दुसऱ्या हातांत निळ्या हातरुमालांत गुंडाळलेल्या लाल वह्या. जसा ज्याचा व्यापार असेल त्या मानाने त्याजवळ सात, दहा, पंधरा अशा वह्या असतात. म्युनिसिपालिटीचा कारकून खिडकींतून बटवडा करतो, तेथे बाहेर ओळीने वाकावर हे माल्टी बसलेले असतात.

तपकीर ओढणें नाहीं तर माशा मारणें याखेरीज त्यांचा तिसरा उद्योग म्हणजे डुलक्या घेण्यांचा असे. आपली पाळी केव्हां येते म्हणून वाट पहात ते पेंगत बसलेले दिसत. म्युनिसिपालिटीचा कारकून त्या दिवशीं पैसे द्यायला म्हणून बसत धसे. पोरें पाळायला नेणाऱ्या आयांना वास्तविक ते पैसे द्यायचे. पण शपथेला देखील तिथं एक 'आई' नव्हती ! सगळे एक जात 'माल्टी' वाप्ये ! ! आणि आयां ऐवजीं हे माल्टी पैसे घेऊन जातात म्हणून त्या कारकुनालाही कांहीं विचित्र वाटत नव्हते. ती रीतच पडून गेली होती.

खिडकीतून कारकुनानें बाईंचें नांव घेऊन " रोज्ञा मॉरेंगा " असें पुकारलें तरी " हाजीर " म्हणून एकादा माल्टी पुढें येई आणि तिचे पैसे घेऊन जाई.

रोझा मॉरेंगा म्हणजे निसियांतली मोठी प्रसिद्ध बाई. म्युनिसिपालिटीकडे तिचें खंड खातें वीसहून अधिक वर्षे होतें. या वीस वर्षांत तिच्या नांवावर लाल वही नव्हती असें कधींच झालें नाहीं ! ह्याचा फायदा माल्टी व्यापाऱ्यांनीं मात्र भरपूर घेतला. कारण तिला स्वतःला पैसे घेऊन काय करावयाचे होते ? रोझाला किती मुलें झालीं आणि किती गेलीं याची गणतीच नव्हती. तिला स्वतःला देखील आपली बाळंतपणें किती झाली तें आठवत नव्हतें. तिच्या चार मुली मोठ्या झाल्या, एवढें मात्र नकीं. तिघींचीं लग्नें झाली होती आणि चौथीचें लवकरच होणार होतें.

रोझाला बाई म्हणावं कां थेरडी म्हणावं अशी पंचाईत पडे. तिच्या तिन्ही मुलींना ज्या माल्ट्यानें लग्नासाठीं कापडचोपड (तांबड्या वहीच्या आधारावर) पुरविलें होतं तो माल्टी या चौथीच्या लग्नासाठीं कापड द्यायला कांहीं तयार नव्हता. कारण त्याला भीति आपल्या मुद्दलाची. ह्या म्हातारीला आतां पोरें पोसतां यावयाची नाहींत. म्हणजे तिला मिळणाऱ्या तांबड्या वहीचा तसा कांहीं उपयोग नाहीं हें त्या बनियाला कळून चुकलें होतें. म्हणून त्यानें या खेपेस रोझाला तिच्या मुलीसाठीं कापड देण्याचें नाकारलें.

माल्टी व्यापाऱ्याचा रोख लक्षांत येतांच रोझा संतापानें चिडली. आपला अपमान झाल्यासारखें तिला वाटलें. कारण एकसारखी वीस वर्षे ती लाल वही वाळगीत होती. पण, त्या माल्ट्यापुढें शहाणपणा मुळीच चालायचा नाहीं. ते कांहीं ऐकून सुद्धां घेत नाहींत. तरी देखील त्यांच्या दुकानापुढें जाऊन रागारागानें तणतणून त्यांची खात्री पटविण्यासाठीं जें काय सांगायचें तें ती बडबडून आली. इस्पितळांतील डॉक्टर तिच्या हवालीं एखादें पोर देतात ते कां उगीच ? मुलाला पाजण्याचें सामर्थ्य त्या बाईच्या अंगीं असल्याखेरीज कां त्यांनीं इस्पितळांतलें मूल तिच्या हवालीं केलें ? वगैरे, पुष्कळ प्रश्न तिने त्या दुकानापुढें ओरडून विचारले. पण माल्टी मोठे वस्ताद. ते कधीं वादविवाद करीत नाहींत. फार झालं तर थोडेसं हासून मानेनें नकार दाखवितात.

त्यांचें म्हणणें असें कीं, डॉक्टर मुलें पाळायला देतो ती कांहीं बाईच्या वयाकडे पाहून देत नाहीं. म्युनिसिपालिटीच्या सर्व अधिकाऱ्यांना माहिती आहे कीं,

उसनी शिंदोरी

एखाद्या बाईला मूल पाळायला देणें म्हणजे तिच्या मुलींच्या लग्नास मद करण्यासारखें आहे. हें जाणूनबुजूनच ते मुलें पाळावयास देतांना कोणाच्या घर लग्नाच्या किती मुली आहेत याचा विचार करतात.

त्यांचा विचार अधिक दूरदृष्टीचा असतो. ते म्हणतात—‘समजा, हें बिनवारशी पोर भेलें म्हणून कांहीं बिघडत नाहीं. पण, उपवर मुलीचें लग्न झालें नाहीं तर काय अवस्था होईल ? तीही आपल्या परीनें बिनवारशी संततींत भर टाकूं लागेल. आणि त्या संततीची व्यवस्था पुन्हां आपणासच पहावी लागेल. त्यापेक्षां मुलीचें लग्न पार पाडण्यासाठीं बिनवारशी पोर त्या बाईने नेलें म्हणून काय बिघडलें ?’

पाळावयास नेलेलें पोर भेलें म्हणजे म्युनिसिपालिटीचा थोडासा खर्च वाचतो खरा. पण, कापडवाल्या मालत्यांची मात्र त्यामुळे किफायत वुडते. कित्येक वेळी दिलेलें कापडचोपड जवरदस्तीनें घेऊन जाणें यांत मालत्यांना कांहींच विचित्र वाटत नाहीं. कापड दिल्यानंतर थोडक्याच दिवसांत पोर दगावलें, तर माल्टी जवरदस्तीनें घरांत शिरतात, व आपलें कापड परत घेऊन जातात. इतकी काळजी त्यांना आपल्या पैशाची असते. म्हणून, मधून मधून, हे बनिये पहाणी करण्याकरतां निसियांतील त्या घाणेरड्या वस्तींत जाऊन येतात. मालत्यांना ह्या पोरांची फार काळजी वाटते म्हणून ते त्यासंबंधी जरासे दक्ष असतात.

रोझाला आपल्या मुलीच्या लग्नासाठी कापडचोपड देण्यास एक माल्टी शेवटी तयार झाला. त्यानें नवीनच दुकान थाटलें होतें. म्हणून सुरवात करण्यासाठीं त्यानें रोझाला उधारी देण्याचें ठरविलें. मात्र, नेहमीचे व्यापारी दोनशें लिरांचें कापड देत; त्या ऐवजी त्या नव्या व्यापाऱ्यानें १४० लिरांचेंच कापड देण्याचें कवूल केलें. व्याह्यांकडील मंडळीस ही अट कवूल झाल्यावर रोझालाच्या मुलीचें लग्न ठरलें !

रोझानें आणलेलें पोर त्या खोपट्यांत ‘झो झो’त वसविलेलें असे. आणि झो झो कसला ?—तर एका कोपऱ्यात दोन दोऱ्या टांगून त्यांना एक जुनें वारदान

अडकविलें होतें. त्या मोठ्या वारदानांत तें पोर घुसमटूं नये म्हणून मध्यभागीं तें थोडें उचललें होतें.

लगाची तयारी चालू होती. रोझाची मुलगी ‘तुझा’ नटपट्ट करण्यांत आणि आपल्या प्रियकराशीं हसण्याखिदळण्यांत दंग होती. मधून मधून त्या पाळण्याची दोरी ओढून ती पोराला झोके देई.

गरीब विचारें ! पोटांत कांही नसल्यामुळें सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत सारखें चिरचिरत राही. भावी आयुष्याच्या सुखकर स्वप्नांत दंग असलेली ‘तुझा’ मग त्या पोराला गप्प करण्याचा प्रयत्न करी.

६६ **का**य करावं बाई ह्या पोराला ? कुठल्या राक्षसानं ह्याला जन्म दिलाय कुणाला ठाऊक ! जरा देवासारखं रहा कीं रे ” म्हणून ती त्या पोराला समजावण्याचा प्रयत्न करी.

तिला काय ठाऊक ? थोडेंसे दूध पाजलें कीं, तें राक्षसांसारखें ओरडणारें पोर देवासारखें गप्प बसलें असतें.

पण काय करणार ? रोझाला दूध होतें तरी कुठें ?

मग तिनें त्या पोराला कसें पाजावें ?

रडव्या पोरकडे पाहून तुम्हाला त्याची कीं व आली. तिला सर्व कळून चुकलें.

आपल्या लग्नासाठींच ना आईनें हें पोर इस्पितळांतून आणलें ?

तें पोर रडतें आहे तें माझ्यामुळेंच नव्हे काय ?

हे विचार चटकन् तिच्या डोक्यांत आले.

आणि आले तसेच ते गेले.

कारण ?

तिचें लक्ष आपल्या संसाराकडे लागलें होतें.

ती प्रेमांत पडली होती.

प्रेमी जनांच्या गुलगुल गोष्टी चालतात तेव्हां त्यांना शेजारी भुकेनें तळमळून रडणाऱ्या पोरानें कर्कश रडणें देखील ऐकूं येत नाहीं.

उसनी शिदोरो

तुझाचा प्रियकर बंदरावर कामाला जात असे. काम संपल्यावर संध्याकाळीं तो तिच्या घरीं जाई. स्वच्छ चांदणें पडलें असलें तर रोझा, तुझा आणि तिचा प्रियकर शेजारच्या टेकडीवर फिरायला जात. मग घरीं तें पोर त्या बारदानी पाळण्यांत तसेंच केंकटत राही. घराला बाहेरून कुलूप.

आंत अंधार.

पोर सारखें केंकटत असे.

शेजारीपाजारी कातावून जात. पण करायचें काय ?

त्यांना काय हें कळत नव्हतें ?

“ मरेल तर सुटेल विचारें एकदा—” असे देखील ते म्हणत.

हृकरांना देखील त्या पोराचें केंकटणें ऐकून राग येई. ती आपसांत गुरगुरत. एकमेकांच्या अंगाला अंग घासत.

जवळच कोंबड्या एकमेकांना चिकटून वसल्या वसल्या आपसांत कुजबुजत. त्यांपैकीं एकीला आठवण झाली—

आपल्या पिलांपैकीं एक चुकून दूर राहिलें होतें आणि मग तें वरीच धडपड केल्यानंतर अनेक वेळां पंख फडफडून आरडत ओरडत इकडे तिकडे भटकून झाल्यानंतर आपणास सांपडलें. तेव्हांची मनःस्थिति तिला आठवली. तिला अगदीं वेचैन झालें. पिल्लूं सापडतांच ती पूर्ववत् आनंदी झाली. या आठणीवरून तिनें तर्क काढला कीं हें रडणारें पोर कुठें तरी वाट चुकलें असावें. तरी देखील तिला प्रश्न पडला. मग हें रडणें ऐकून त्या मुलाची आई कां वरं धावून येत नाही ?

आपण किती अस्वस्थ झालों होतो ? पिलाचा अस्पष्ट आवाज जरी आपल्याला ऐकूं आला असतां तरी आपण कसे उडत गेलों असतो ?

पण हें बोलून चालून कोंबडीचे विचार. मूर्खच नव्हे का ही जात ?

त्यांना थोडा तरी शहाणपणा असायचा होता !

वाटेल त्या कोंबडीच्या अंज्यावर वसून तीं ह्या उबवतील.

त्यांतून पिलें बाहेर पडलीं, मग तीं आपल्या अंज्यांतील नसलीं तरी अगदीं पोटच्या पिलांप्रमाणें त्यांवर ह्या कोंबज्या प्रेम करतील ! त्यांची काळजी घेतील ! आपल्या पिलांत व दुसऱ्यांच्या पिलांत त्या कांही भेदभाव मानायच्या नाहींत !

त्यामुळें त्यांना कळेना कीं मानवी पिलांना ह्या आयः नीटपणें कां पाळीत नाहींत ? मानवी पिलांना आईचा उबदार सहवास नुसता पुरेसा नसतो. दुधाचीहि त्यांना जरूरी असते, हें कांही त्या कोंबज्यांच्या लक्षांत येईना.

डुकरांच्या पोराला मात्र तें कळलें. कारण तें लहानपणी आईचें दूध पीत होतें. रात्र असो दिवस असो, आपली आई आपणास पोटभर पाजीत असे, हें त्याला ठाऊक होतें. गटारांत लोळणारी ती डुकरीण असली, तरी आपल्या पिलांना पाजवितांना तिनें कधींहि कुरकुर केली नाहीं. उलट पोर पीत असलें म्हणजे तिला आनंद होई. हें ठाऊक असल्यामुळें दूध मिळत नाहीं म्हणून तें पोर रडत असावें अशी कल्पनाच त्या ‘सुवर का बच्च्याला’ करतां येईना. ‘तें पाळण्यांतलें पोर विनाकारण रडत आहे, कुठल्या तरी भुताची बाधा त्याला झाली असली पाहिजे,’ असें त्या डुकराला वाटलें आणि म्हणून अंगावरचे केस उभारून थोडेसे गुरगुरून त्यानें आपली नापसंती दर्शविली.

“ वरं बाळ, जाऊं दे. तें डुकराचें पोर झोपीं जाऊं दे. कोंबज्यांना निजूं दे. शेजाऱ्यापाजाऱ्यांनाहि सुखानें निजूं दे.

“ रोझाला दूध असतें तर तिनें तुला पुष्कळ पाजलें असतें. पण काय करणार ? तिला दूधच येत नाही !

“ वरं, तुझ्या जन्मदात्या आईची गोष्ट काय सांगावी ? तिची तुला ओळखहि नाहीं. तिला देखील तुझी दया आली नाही. मग या रोझाची गोष्ट काय सांगायची आहे ? आपल्या मुलीबद्दल अधिक कळवळा वाढून तिनें तिच्या लग्नाची व्यवस्था केली तर बिघडलें कुठें !

“ दिवसभर थकून भागून गेल्यामुळें डोंगरावर जाऊन थंड वाऱ्यांत तिला थोडा वेळ तरी बसूं या. आपल्या प्रियकराच्या हातांत हात घालून चांदण्यांत हिंडणाऱ्या

उसनी शिदोरी

मुलीचा आनंदी चेहरा पाहून तिला थोडे तरी सुखी होऊं या. बाळ, तुला ठाऊक आहे का, कीं चांदणं स्वच्छ पडलं असलं, रात्र शांत असली, आणि वाऱ्याबरोबर मंद सुगंध येत असला, म्हणजे मनुष्याला प्रेम केल्यावांचून राहवत नाही ? प्रेमाचा पान्हा फुटल्याशिवाय थांबवत नाही ? म्हणूनच ती तुझा पहा, कशी आपल्या मुला-बाळांच्या संसाराचीं स्वप्ने अनुभवीत आहे ! आपल्या मुलांचे किती लाड कौतुक करूं, या बदल आतांपासून तिचे वेत चालू आहेत.

“ म्हणून म्हणतो कीं, झोप येईपर्यंत तूं आपला चिमुकला आंगठा चोखत बस कसा ? तुझ्यासारख्या गरीब बापड्याला दुसरें चोखणें तरी काय मिळणार आहे ? पण हें रे काय ? अरे बापरे ! तुझ्या डाय्या आंगड्याला हें काय झालं आहे ? काय केलंस तूं ? तो तर इतका सुजलेला दिसतो कीं तुझ्या तोंडांत तो जायचाच नाही ! बाकीचं तुझं शरीर पहावं तर सुरकतलेलं, वाळलेलं आणि नुसतीं हाडं राहिल्या-सारखं दिसतं. आणि एवढाच भाग हा कसा कुजला ?

“ हं कळलं मला. दुसरं कांहींच चोखायला मिळालं नाही, म्हणून तूं तो आंगठा इतका वेळ तोंडांत धरून ठेवलास कीं बोटांतल्या पेटांभोवती नुसतं चामडं मात्र उरलं. इतकं झालं तरी तुझं केंकटणं इतक्या जोरानं चालतं कसं ? केंकटायला तुझ्या अंगीं ताकद येते तरी कुठून ?...”

फिरायला गेलेली मंडळी रात्री उशिरा परत आली तेव्हां आंतल्या झोपडींत अंगडीं सामसूम असल्याचें त्यांना आढळलें. रोझा लगेच ओरडली, “बाबांनो, जरा गप्प बसा. ”

तुझा आणि तिचा प्रियकर यांना दारापारीं थोडा वेळ बोलत राहायचं होतं. तुझाही म्हणाली कीं मी गप्प राहीन म्हणून. पण, तो कांहीं कुजबुजला किंवा तिच्या कानांत कांहीं सांगायच्या निमित्तानें त्यानें थोडी गंमत केली कीं ती लगेच मोठ्यानें हंसूं लागे. बाहेर साधारण अंधारच होता. शेजारीपाजारी सर्व जण आप-आपल्या झोपडींत झोपलेले. अशा वेळीं आशुकमाशुकांच्या काय गंमती चालल्या असतील ह्याची कल्पनाच करावी.

रोझा झोपडींत शिरली. तिनें पाळण्याकडे बारकाईनें पाहिलें. आंत अंधारच होता. पण, थोडंसं चांदणं छपरांतून पडत होतं. त्यामुळें त्या कोंबड्या मधून मधून ‘ चक् चक् चक् चक् ’ करीत. त्यांच्या ह्या आवाजानें रोझा चिडून गेली. रांडेच्या ह्या कोंबड्या भरत का नाहीत ? ”

आणि ‘ ह्यांना ’ देखील झिंगून तारवदून घरी यायला अगदी हीच वेळ सापडली ! पण आश्चर्य हें की झिंगलेले ‘ हे ’ अडखळत घरांत शिरले तरी त्या आवाजाने किंवा कोंबड्यांच्या चिवचिवाटानें तें पोर कांहीं जागें झालें नाहीं. नाहीं तर एरवी त्याची झोप इतकी हलकी असे की, त्याच्याजवळून एखादी माशी घोंघावत गेली तरी तें उठत असे ! मग आजच त्याला इतकी गाढ झोप कशी लागली ?

रोझा जराशी घाबरून गेली. तिनें चटकन् दिवा लावला आणि पाळण्यांत पाहिलें. पोरान्या कपाळाला हात लावला. आणि लगेच ती किंचाळली.—

तुझा धावत आंत आली. पण तिचा प्रियकर मात्र बाहेरच होता. काय करावें ? हें त्याला सुचेना. रोझा मात्र त्याला हाक मारून कांहीं तरी सांगत होती.

“ धावा. आंत या. आणि पाळण्याची दोरी कापा. ”

“ कां ? पण ही धांदल कां ? काय, झालं काय ? आटपा, आटपा, लवकर आटपा ”

काय करायचं हें फक्त रोझालाच ठाऊक होतं. कसं झालं तरी, तिनें अनेक पोरं पाळलीं होतीं. या जवानाला तिच्या ओरडण्याचा आणि घाबरण्याचा अर्थ कांहीं केल्या कळना. तो तसाच स्तंभित होऊन उभा राहिला. दरवाजांत चुळबुळ करण्यापलीकडे त्याला कांहींच करता येईना.

म्हणून रोझानें आपणच सर्व काम केलें. गडबडीनें तिनें खुर्ची आणली. तिच्यावर भरभर चढली आणि जोरानें हिसका देऊन पाळण्याची दोरी तिनें तोडली.

पोरान्या दफनाची व्यवस्था करायला तुम्हांला सांगून तिनें आकांत मांडिला.

“ अगवाई ! आतां काय करूं ? काय हें अरिष्ट कोसळलं ! असं कसं झालं हें ! ही दोरी तुटली तरी कशी ! माझं गुणाचं बाळ खालीं आदळलं. तेव्हां त्याचें काय

उसनी शिदोरी

झालं असेल ? आणि याच वेळीं मी बाहेर कशी गेलें ! काय करावं ? काय तरी एकेक चमत्कार हा ! ”

तिचा आक्रोश चालू असल्यामुळें शेजारीपाजारी तिजकडे येऊन चौकशी करीत. अशा प्रकारें सर्व जण येऊन आपापल्या घरीं परत गेले. त्यांना झोपासुद्धां लागल्या, तरी रोझाचं रडणं थांबलं नाहीं. रात्रभर ती तशीच रडत ओरडत होती. सकाळी पुनः तिनं चौकशीला येणारांना ती सर्व हकीकत सांगितली. बिचाऱ्या पोराला पाळणा तुडून पडल्यामुळें मृत्यु आला.

खरोखर पाळणा तुटला. तें पोर पडलें अन् मेलें.

त्या प्रेतावर कसली सुद्धां जखम नव्हती. लागल्याचा वण नव्हता. खरचटलं सुद्धां नव्हतं. तें प्रेत पाहातांच दोन गोष्टी ठळकपणें नजरेंत भरत.

वाळून कोरडें झालेलें तें सबंध शरीर आणि कमालीचा सुजलेला आंगठा. दोन्ही पाहतांच अंगावर शहारे येत.

डॉक्टर निसिपल डॉक्टर येऊन चौकशी करून गेले. जातांना त्यांनीं वरेचसे हावभाव केले. त्यावरून त्यांचें मत दिसून आलें. सर्व शेजाऱ्यापाजाऱ्यांचें म्हणणें असें होते कीं, उपासमारीनें पोर दगावलें !

तुझाचे भावी पति गोंधळून गेले, जास्ती चौकशी करायला ते कांही तेंथें थांबले नाहींत. त्यांनीं आपली आई व लग्न झालेली बहिण समाचाराला पाठवून दिली. त्या आल्या त्या जराशा विचकतच. त्यांचें लक्ष आपल्या मुलांच्या-भावाच्या-लमाकडे होतें. इतक्यांत त्यांच्या समोर माल्टी व्यापारी आल्यानें जो देखावा त्यांना पाहायला मिळाला त्यामुळें, त्या गांगरून गेल्या. त्या माल्ट्याने नवीनच दुकान थाटलें होतें. आणि रोझाला इतर कोणी कापड देण्यास तयार नसतां ह्यानें दिलें होतें. इतक्यांत तें पोर दगावलें.

तो लगेच कापड जप्त करायला धावत आला.

रोझा खवळली, किंचाळली. स्वतःच्या झिंज्या उपटूं लागली. आपल्या तोंडांत तिनें मारून घेतलें. छाती बडवली.

इतकेंच नव्हे तर आपल्याला दूध आहे, हें तिनें सर्वांच्या समक्ष आड पडदा न ठेवतां सिद्ध केलें !

इतकें सर्व झाल्यावर मात्र ती त्या दुकानदाराशीं नरमाईनें बोलूं लागली. गयावया करून ती त्याच्या हातापाया पडली. ‘उद्यांवर लग्न येऊन ठेपलेलें. तेव्हां कसंहि करून एक दिवसासाठीं तरी ते कपडे आपल्याजवळ राहूं देत,’ म्हणून तिनें त्याची विनवणी चालविली. दया, माया, माणुसकी या सर्वांची आठवण ती त्याला करून देऊं लागली. पण या कशालाच तो व्यापारी बधत नाहीसें पाहून तिनें म्हटलें, “बाबा, जरा थांब रे. जरा वेळानें मी नवं पोर आणतें आणि त्याची वही तुला देतें. मग तर हरकत नाही ना !”

जशी होती तशी—झिज्या विसकटलेली रोझा धावत, पळत, ओरडत, हातवारे करीत, इस्पितळाकडे गेली. तिच्यावर जणूं आकाश कोसळलं असा तिचा एकंदर नूर होता. तारस्वराने ती ओरडत होती. ती रस्त्यानें जात असतांना वाटेंतलीं पोरें तिच्याकडे तिरस्कारानें बघून तिला गमती गमतीच्या नांवांनीं हाक मारीत.

घराबाहेर सर्व शेजारीपाजारी जमलेले. त्यांच्यामध्ये तो माल्टी व्यापारी थोडासा गांगरून गेलेला. पण आपले कापड ताब्यांत मिळाल्याने फुशारलेला. तुझाची भावी सासू व नणंद आतां पुढे काय ? हें लग्न फिसकटतें कीं कसें ? या विवंचनेंत चूर झालेल्या. झोपडींत तुझा सारखी मुसमुसून रडत असलेली. अशा या सर्व प्रकारांत शेजारची एक म्हातारी झोपडींत शिरली आणि तिनें त्या पोराच्या दफनाची सर्व तयारी केली. कारण, तुझाला तें करतांच येईना.

बराच वेळ झाला. रोझा कांहीं आलीं नाही. असें पाहून जमलेले शेजारी कंटाळून हळू हळू परतूं लागले. व्याही मंडळीसुद्धां निराश होऊन परत गेली. तो माल्टी व्यापारी मात्र तेथून मुळींच हालला नाही.

तिसऱ्या प्रहराच्या सुमारास त्या झोपडीपुढें पुन्हा थोडी गर्दी जमली. म्युनिसिपालिटीचे अधिकारी प्रेत घेऊन जाण्यास आले होते.

उसनी शिदोरी

प्रेताच्या गाडींत दफनाची पेटी ठेवली न ठेवली इतक्यांत शेजारीपाजारी कुत्सित स्वरानें बोलूं लागले. कोणी कोणी नुसतेंच आश्चर्य प्रगट केलें. कांहींनी तिरस्कार दाखविला.

कारण ?

रोझा विजयी मुद्रेनें धावत येत होती.

तिच्या कडेवर नवीन पोर दिसत होतें.

“ हें पहा पोर, ही घ्या वही, ” असें लांबूनच ओरडत ती येत होती.

तुझाला दाखविण्यासाठीं तिनं तें पोर वर उचललं.

तुझाच्या दृष्टीला तें पोर पडतांच तिचे अश्रू थांबले. तिच्या मुद्रेवर हसूं चमकलें.

म्युनिसिपालिटीची गाडी त्या पोराचें प्रेत घेऊन स्मशानाकडे हळू हळू जाऊं लागली.

—श्री. रा. टिकेकर.

२

(पिरांदेल्लोच्या Red Booklet चा अनुवाद)

पळपुटा

पळपुटा या गोष्टीचा काळ गेल्या महायुद्धाचा आहे. महायुद्धांत लढण्यासाठी झारने रशियाच्या खेडोपाड्यांतील झाडून साऱ्या लोकांची लष्करांत रिक्रूट भरती केली. याच भरतीत सांपडलेल्या एका रशियन शेतकऱ्याची करुण कथा या गोष्टीत चटकदारपणे लिहिलेली आहे. रशियांतील एका दूरच्या चिमुकल्या खेड्यांतील साधासुधा शेतकरी ह्या कथेचा नायक आहे. त्याला शेत जमीन करण्यापलीकडे कांहीं अवगत नाही. पण तेवढ्या कलेवर तो आपल्या गांवीं सुखाने कालक्रमणा करीत होता. तेथे बायका पोरामध्ये राहून तो आनंदाने दिवस घालवीत असता त्याला लढाईवर नेले. तेथून त्याच्या दुर्दैवास सुरवात झाली. सुखाच्या संसारांतून रणक्षेत्रावर, रणक्षेत्रांतून इस्पितळांत व तेथून स्वित्झरलंडमधील एका अनोळखी गांवीं याप्रमाणे दुर्दैवाचे टोले खात त्याला भटकावे लागले व स्वतःच्या मातृभूमीचे व आप्तवर्गाचे दर्शन घेण्याच्या एकाच आशेने इतक्या हालअपेष्टांतून जगवलेला जीव त्या आशेची निराशा होताच त्याने समुद्रास्तृप्यंतु केला याचे परिणामकारक शब्दचित्र या कथेत काढले आहे.

उसनी शिदोरा

आवश्यक वातावरण निर्माण करून मुख्य कथानक आपोआप वाचकांच्या गळीं उतरविण्याच्या पद्धतीनें या कथेची रचना करण्यांत आलेली आहे. कथेची सुरवात व अखेर ही एकाच परिस्थितींत करून लेखकानें कमालीचें कौशल्य व्यक्त केलें आहे. वॉरिसच्या दृष्टीस जमीन पडतांच तो “ राश्या, राश्या ” म्हणून ओरडतो. यांत मातृभूमीच्या दर्शनाची त्याची दीर्घकालीन तीव्र उत्कंठा सूचकतेनें दाखविली आहे. त्याची हाकिकत करून आल्यावरही एकदम त्याला परत रशियांत पाठवून देण्याच्या मार्गांत कायदेशीर अडचणी कोणकोणत्या आहेत याचें वर्णन बघ्यांच्या तोंडीं घालून कथानायकाविषयी सहानुभूति उत्पन्न करण्याचा प्रयत्न यशस्वी झाला आहे.

पण कलात्मकतेपेक्षा या कथेंत अधिक कांहीं तरी आहे खास. लढाईनें सामान्य माणसांच्या सुखी संसाराचा कसा सत्यानाश होतो याचें विदारक चित्र या कथेच्या द्वारा लेखकानें परिणामकारक रीतीनें मांडलें आहे. वॉरिसला रशिया किंवा झार यांच्यासंबंधीही कांही स्पष्ट कल्पना नसते, तेव्हां त्याला युद्धाचीं कारणें व उद्दिष्ट यांचें ज्ञानही असणें अशक्य. पण ज्या गोष्टीचें लवमात्रही ज्ञान नाहीं त्यासाठीं विचाऱ्याला घरादारालाच नव्हे तर आपल्या प्राणालाही मुकावें लागलें !-आणि तेंही अत्यंत विपन्नावस्थेंत, अत्यंत अपरिचित ठिकाणीं. निष्पाप जीवनांतही लढाईचा कांच कसा सोसावा लागतो याचें सुंदर चित्र, या दृष्टीनें पळपुटा ही कथा वाचनीय आहे.

—र. गो. सरदेसाई

पळपुटा

शिव त्सर्लडमधली गोष्ट. वसंत ऋतूस नुकताच प्रारंभ झालेला. १९१८ सालची हाकिकत. जिनेव्हा सरोवराच्या कांठीं एका स्विस खेड्यांतील मच्छीमारी कोळी रात्रीच्या वेळीं कामधंद्यासाठी आपल्या होडींतून मासे पकडण्यास गेला होता. तेथें त्याला दूर अंतरावर कांहीं तरी विचित्र दिसलें. पाण्यावर कांहीं तरी तरंगत आहे असें पाहून आपली होडी त्यानें तिकडे हाकारली. जवळून पाहिल्यावर त्याला समजलें कीं हा कसला तरी गांवठी तराफा आहे त्यामुळें त्याचें कुतूहल जास्त वाढलें. तो त्या तराफ्याच्या रोखानें होडी नेऊं लागला. दोन तीन

वासे कसे तरी बांधून फळकुटानें वल्हवीत वल्हवीत जाणारा एक मनुष्य त्या तराफ्यावर बसलेला त्याला दिसला. त्याच्या स्वरूपाकडे व थंडीनें काकडलेल्या उघड्या नागड्या देहाकडे पाहून कोळ्याला दया आली. आपल्या होडीवर त्यानें त्याला घेतलें. जी कांहीं जाळीं जवळ होती तींच त्याला गुंडाळायला दिलीं. कारण कोळ्याजवळ होडीवर वस्त्र तें कसलें सापडणार ?

कोळ्यानें आपल्या पाहुण्याशीं बोलण्याचा पुष्कळ प्रयत्न केला. पण होडीच्या बुडाशीं घडी करून पडलेला पाहुणा काय बोले, त्यांतील एक अक्षरही त्याला कळेना ! शेवटीं कंटाळून त्यानें हें बोलणें थांबवलें आणि आपली लावलेलीं जाळीं तपासून तो परत किनाऱ्याकडे मुकाट्यानें निघाला.

फुहाटेच्या उजेडांत किनारा जसजसा दिसूं लागला तसतसा कोळ्याचा अनोळखी पाहुणा आनंदी होऊं लागला. त्याचा चेहरा राठ दाढीमिशांनीं भरलेला दिसे. त्यावरील हास्याची लकेर डोळ्यांत भरल्यावांचून राहात नसे. त्याला इतका आनंद झालेला दिसला कीं तो स्वतःशींच पुटपुटूं लागला—कदाचित् त्याचा हा प्रश्नही असावा. तो काय बोलत होता हें नक्की समजणें कठीण ! पण त्याच्या बोलण्याचा आवाज “ रँश्या रँश्या ” असा कांहीं तरी होई. जमीन जसजशी जवळ येऊं लागली तसतसा त्याचा त्या पाहुण्याचा चेहरा अधिकच खुलूं लागला. शेवटीं होडीला एकदाची जमीन लागली. त्या धीवराच्या घरचीं बायकामुलें मोठ्या उत्सुकतेनें मासळी उतरून घेण्यासाठीं किनाऱ्यावर वाट पहात होती. पण त्यांच्या दृष्टीला हा पाहुणा पडतांच तीं किंचाळ्या फोडून दूर निघून गेलीं. आज कोळ्यानें आणलेल्या विचित्र किशारीची बातमी गांवभर लगेच पसरली व त्या पाहुण्याला पहाण्यासाठीं गांवच्या गांव लोटलें ! त्या खेड्यांतील मुख्य अधिकारी सुद्धां तेथें आला. त्याला वाटलें कीं, आपला अधिकार गाजवायला चांगलाच मोकामिळाला. त्याची समजूत अशी कीं, सरोवराच्या पैलतीरावरील फ्रेंच हद्दींतील कुणी तरी चुकार शिपाई पळून आला असावा. गांवढळापुढें आपल्या अधिकाराचें प्रदर्शन करण्यासाठीं तो ऐटीनें पुढें झाला खरा, पण त्याच्या प्रश्नास त्या पाहुण्यानें कांहीं जबाबच दिला नाहीं. होडींतून उतल्यानंतर गांवकऱ्यांनीं त्याला कुटून तरी एक चड्डी आणि सदरा पैदा करून

उसनी शिदोरी

दिला होता. गांवच्या मुख्याने विचारलेल्या प्रश्नास त्याच्या तोंडून एकच शब्द बाहेर येई व तो म्हणजे ' रॉश्या-रॉश्या ' हा होय. पण एवढा शब्द बोलतांना त्याची मुद्रा अशी कांहीं करुणास्पद होई व त्याच्या आवाजांत एक प्रकारची अशी कांहीं असेहाय्यतेची भावना उमटे, की तीवरून मात्र त्याच्या निरपराधित्वाबद्दल खात्री होई.

पण गांवपाटलाचे समाधान एवढ्याने कसे होईल ? आपला अधिकार चांगला गाजविलाच पाहिजे म्हणून तो त्रासिक चर्चा करून, त्या पाहुण्याला आपल्या मागून येण्यास खुणावून ' चावडी ' कडे निघून गेला. अनवाणी चालणारा, भाडोत्री कपडे घातलेला, तो परकी पाहुणा पहाण्यासाठी गांवांतील मुलेंबाळें सुद्धा जमलीं. प्रतिकार असा त्याने केला नाही; किंवा एक चकार शब्दही तो बोलला नाही. पुन्हा त्याच्या चेहऱ्यावर उदासीनता दिसू लागली; आणि कुठून तरी आतां आपणाला टोले बसणार अशा अपेक्षेनेच जणू कांही तो चालू लागला. आजूबाजूच्या हॉटेलांत त्या कोळ्याने पकडलेल्या माणसाची बातमी पसरली. ही काय नवलई आहे म्हणून पहाण्यासाठी मुशाफर येऊं लागले. त्यांनाही आपला वेळ थोडा गंमतींत जावा असें वाटत होतेंच. त्यांपैकी एका स्त्रीने त्या रानटी मनुष्यास माकड समजून कांहीं मेवामिठाई दिली. त्याने तिला हातच लावला नाही. दुसऱ्या एका हौशी गृहस्थाजवळ कॅमेरा होता. त्याने त्याचा फोटो घेतला. असे होतां होतां नजीकच्या एका मोठ्या हॉटेलचा मॅनेजर तेथे आला. तो ' वारा ' देश हिंडून आलेला असल्याने त्याला अनेक भाषा येत. आपल्या शहाणपणाच्या जोरावर हे मॅनेजरसाहेब त्या पाहुण्याशी बोलण्याचा प्रयत्न करूं लागले. इतक्या लोकांनीं वेढून टाकल्यामुळे आणि त्या प्रत्येकाच्या कुतूहलपूर्ण निरीक्षणाचा विषय बनल्यामुळे तो विचारा घाबरून गेला होता. मॅनेजराने प्रथम जर्मन, नंतर इटालियन, मग इंग्रजी भाषांतून प्रश्न विचारून पाहिले. पण कांही उपयोग झाला नाही; म्हणून शेवटीं रशियन भाषेचा त्याने आश्रय केला. त्या भाषेत बोलायला सुरवात करण्याचा अवकाश की, तो पाहुणा लगेच आनंदाने नाचूं लागला. त्याच्या जिवांत जीव आल्यासारखें वाटलें. त्याचे हसू पाहून इतरांनाहि आनंद झाला. आणि एकदां प्रश्नोत्तराला सुरवात

झाल्यावर मग त्याची कहाणी काळायला उशीर कसला ? त्या मॅनेजरला सगळीच हकीगत कळली असें नाही, पण साधारणपणें त्याचा एकंदर आशय असा—

तो रशियन शिपाई होता. एके दिवशीं त्याला व त्याच्या बरोवरीच्या पुष्कळ लोकांना आगगाडीच्या डब्यांत भरून खूप खूप लांब नेलें. किती लांब तें कांहीं त्याला नक्की सांगतां येईना. पण आगगाडीच्या प्रवासानंतर बोटीवरून तितकेंच लांब त्यांना हिंडावें लागलें. समुद्रावरचा हा प्रवास झाला; तेव्हां उष्मा मात्र फार होता. त्या उन्हाळ्याची त्यानें कल्पना दिली ती अशी—“ आमची हाडें अगदीं सुकटून गेलीं. ” शेवटीं म्हणे ते एकदांचे जमिनीवर उतरले. पण त्यांना पुन्हा आगगाडींत बसावें लागलें. आगगाडींतून उतरल्याबरोबर त्यांना लगेच एका ‘टेकडी’वर हल्ला करायला पाठविलें. ह्या हल्ल्याची त्याला फारशी कांहीं माहिती सांगतां येईना. कारण पहिल्या सपाट्यासच त्याच्या तंगडींत गोळी घुसली आणि त्याला जखमी म्हणून इस्पितळांत नेलें.

ह्या सर्व कहाणीचा इत्यर्थ असा कीं, हा रशियन ‘व्हाडिओस्टॉक’ हून फ्रान्समध्ये लढायला म्हणून पाठविला असला पाहिजे. एवढें कळल्यावर तो येथे कसा आला हें जाणण्याची आतुरता सगळ्यांचीच वाढली.

इस्पितळमधून त्यानें चौकशी केली आणि रशिया कुठल्या दिशेला आहे ही माहिती मिळविली. पाय बरा होऊन चालतां येऊं लागल्या बरोबर सूर्याच्या आणि चांद्रण्यांच्या अनुरोधानें तो आपली वाट चालूं लागला. दिवसा कोणी पाहील म्हणून गवताच्या गंजांत नाही तर कुंपणांत लपून बसावें आणि रात्री थंडी वाऱ्यांतून वाट चालावी. वाटेंत रस्त्यावर एक दोन ठिकाणीं भीक मागून भाकरी मिळाली ती खाऊनच तो आपली गुजराण करीत होता. अशा रीतीनें दहा रात्री चालल्यावर सरोवराच्या पैलतीराला तो पोहोचला. बैकल सरोवराच्या जवळ त्याचा मुलूख होता. म्हणून हें सरोवर पहातांच त्याला तें बैकल असावेंसें वाटलें आणि त्या आशेवर तो होता. सरोवराच्या पैलतीरीं गेलों कीं मग आपलें घर आलेंच म्हणून त्यानें जवळच्या खोपटाचे वासे ओढले. कसे तरी ते बांधले व एक कामचलाऊ तराफ

उसनी शिदोरी

तयार केला. आणि एक फळकुट घेऊन वल्हवीत वल्हवीत आपल्या घरीं जायला म्हणून तो निघाला. ही आपली कुळकथा सांगून त्यानें एक प्रश्न मोठ्या उत्सुकतेनें केला.

“ उद्यां मी घरी पोचेन, नाही ? ”

ह्या प्रश्नाचा अर्थ कळल्यावर सगळे जमलेले गांवकरी मोठ्यानें हसले. ‘ गरीब विचारा ’ असे त्यांच्या तोडांतून शब्द निघाले. त्याच्याबद्दल त्याला सहानुभूति वाटूं लागली. त्यांनीं आपआपल्या ऐपतीप्रमाणें त्याला मदत करण्याचें ठरवून कोणी पैसे, कोणी कपडे लत्ते, कोणी कांहीं ना कांहीं देऊन त्याच्यासाठीं एक अजबखानाच जमवला. ह्या सर्व प्रकाराने तो विचारा गांगरून गेला. त्याच्या डोळ्यांतून टिपें देखील गळूं लागलीं.

जुलै वेळानें जिल्ह्याच्या ठिकाणाहून एक पोलीस अधिकारी काय भानगड आहे म्हणून पहाण्यासाठीं आला. आपल्या कामाचा ‘ रपोट ’ करतांना त्याला फार पंचाईत पडली. त्या मॅनेजर दुभाष्याला सरकारी रीतरिवाज कांहीं ठाऊक नव्हते. म्हणून पोलिसांच्या चांभार चौकशीचे प्रश्न आधीं त्याला समजेनात आणि समजलेले रशियनमधून धडपणें विचारतां येईनात ! शिवाय तो सैबेरियन शेतकरी कमालीचा खेडवळ दिसला. त्यामुळें त्याला तर कांहींच समजेना. आपलें स्वतःचं नांव ‘ वॉरिस ’ आहे एवढेंच त्याला माहीत होतें. आडनांव कशाशी खातात हें त्याला कळेना ! बैकल सरोवरापासून पन्नास कोसांवर एका खेड्यांत आपली वायको आणि तीन मुलें ह्यांना घेऊन तो रहात होता. प्रिन्स मेचरस्की ह्या मोठ्या जमीनदाराचे ते सगळे म्हणे ‘ गुलाम ’ होते. रशियांत गुलामगिरी बंद होऊस पन्नास वर्षे होऊन गेलीं होती. तरी तो आपल्या स्वतःला गुलामच समजे !

आतां त्याचें काय करावें या बद्दल चर्चा सुरू झाली, ती ऐकत खालीं मान घालून निराशायुक्त चेहऱ्यानें तो उभा होता. कांहींच्या मतें त्याला रशियन वकिलाकडे पाठवावें असें होतें. पण लगेच त्यावर अडचण अशी निघाली कीं त्याला पुन्हां फ्रान्समध्ये लढायला पाठवतील. पोलीस अधिकारी म्हणाला, आतां.

त्याला पळून आलेला शिपाई समजावा का पासपोर्ट नसलेला साधा परकी मनुष्य म्हणावा ? कांहींच समजेना. त्या गांवचा मुखी वेगळ्याच रोखानं पहात होता. 'आमच्या गांवावर त्या तिन्हाइताच्या जेवणाखाणाचा बोजां आम्ही मुळींच पडूं देणार नाहीं.' त्या जमलेल्या गर्दीत एक फ्रेंच इसम होता. तो तावातावानें बोलूं लागला कीं, कांहीं नाहीं, ह्याच्यापासून चांगलें चापून काम घेतलें पाहिजे. नाहीं तर परत ह्याला लढाईला तरी पाठविलें पाहिजे.

जमलेल्या गर्दीतल्या दोन स्त्रियाचं मत असं पडलं, कीं घरादारापासून एखाद्याची ताटातूट करून त्याला परदेशांत लढायला पाठवणं म्हणजे शुद्ध अधमपणा आहे. मग त्या बापड्याचा ह्याच्यांत काय बरं दोष ?

अशा प्रकारें आपआपल्या राजकीय मताप्रमाणें जो तो त्या परकी इसमाकडे पाहूं लागला. तेथें राजकारणी लढा रंगतो कीं काय असें वाटलें. इतक्यांत डेन्मार्क-मधील एका म्हाताऱ्या इसमानें एक आठवडाभर त्या पाहुण्याची जेवणा-राहण्याची व्यवस्था करण्याचें पत्करलें. त्यामुळें वादाचें मूळच नाहीसें झालें.

हा भांडणाचा सर्व प्रकार चालू असतां त्या पाहुण्याची नजर मात्र हॉटेल मॅनेजरावर खिळलेली होती. तो विचारा गांगरून गेलेला दिसला. त्या हॉटेल मॅनेजराशिवाय आपला त्राता कोणी नाहीं असें त्याला वाटलें. कशावरून तरी आपल्याबद्दलच हा गोंधळ चालला आहे एवढें त्याला समजलें. सर्व लोकांचें बोलणें थांबलें तेव्हां हात जोडून दीनवाणीनें प्रार्थना करणाऱ्या भक्ताप्रमाणें तो त्या मॅनेजरकडे बघूं लागला. त्याचे हे हावभाव आणि मुद्रा पाहूनच सर्वांना दया आली. "तूं कांहीं घाबरूं नकोस ! काळजी करण्याचें कारण नाहीं !" असें आश्वासन मॅनेजरानें त्याला दिलें. "तुझी राहण्याची सोय झाली आहे. कसलीच पंचाईत तुला पडायची नाहीं, तुला जाचही कुणाचा व्हायचा नाहीं. तूं निवांतपणीं रहा," असें त्याला सांगितलें. त्याची राहण्याची व्यवस्था कुठें केली होती तेही दाखविलें. हें ऐकून त्या पाहुण्याचे डोळे कृतज्ञतेनें भरून आले. मॅनेजरच्या हाताचें चुंबन ध्यावें म्हणून तो पुढें झाला. परंतु हा रानटी प्रकार मॅनेजरला रुचावा कसा ? म्हणून त्यानें हात पुढें केला नाहीं. त्यामुळें निराश झालेल्या पाहुण्याला

उसनी शिदोरी

घेऊन मॅनेजर तिथून निघाला. एका खानावळींत त्याची व्यवस्था त्यानें लावून दिली. आणि मानेनेच त्याचा निरोप घेऊन मॅनेजर आपल्या हॉटेलांत परत गेला.

फाटमोऱ्या झालेल्या मॅनेजरकडे टक लावून पाहत हा गावठी रशियन किती वेळ तरी तसाच उभा राहिला. तो जसजसा दूर जाई तसतशी ह्याच्या चेहऱ्यावरली काळजीची छटा अधिक वाढूं लागली. हा असा वेड्यासारखा काय पहात राहिला म्हणून त्याच्याकडे इतर लोक पाहूं लागले. शेवटीं त्यापैकीं एकांनै त्याला त्याची खोली दाखविली व खोलींत जाण्यास खुणावलें. तो तेथें वसून राहिला म्हणजे गावांतलीं उनाड पोरें दारावरून जातांना आंत डोकावून पहात; त्याच्याकडे बघत, हसत, ओरडत, चेष्टा करत, निघून जात. पण ह्या रशियानाचें तिकडे लक्षही नसे. दुपारीं जेवणाचे वेळीं खानावळींत पुष्कळ गर्दी होई. लोकांचा गिऱ्या चाले. पण त्यांतलें एक अक्षर त्याला कळेल तर शपथ ! आपणांला ऐकायला येत असून बहिरे, बोलायला येत असून मुके, ही जाणीव झाल्यानें तो खिन्न व उदास दिसे. त्याच्या पोटांत धड अन्नही जाईना. खुर्चीवर बसल्या बसल्या भकासपणें इकडे तिकडे तो पाहूं लागला म्हणजे त्याच्या डोळ्यांतून पाणीही गळे. आणि हें तिथें जमलेल्यांच्या दृष्टीला पडलें म्हणजे मात्र त्यांना वाईट वाटे. मग ते आपलें बोलणें थांबवीत. अशा रीतीनें रात्रीपर्यंत त्यानें वेळ कसा तरी काढला. खाणावळींत जाणाऱ्या येणाऱ्यांना त्याचेबद्दल कांहींच वाटेनासें झालें. रात्र पडल्यावर तो हळूच उठला आणि बाहेर गेला. अगदीं मुकाट्यानें पण झराझरा त्या मॅनेजरच्या हॉटेलकडे चालूं लागला. खानावळींतली मंडळी आपापल्या कामांत गुंतलेलीं होती. हा पाहुणा हलक्या हलक्या पावलानेच बाहेर पडला, म्हणून कुणाच्याही नजरेस तो पडला नाही.

हॉटेलच्या दारापाशी येऊन गरीब भिकाऱ्याप्रमाणें तो सुमारे एक तासभर उभा राहिला. पण त्याच्याकडे कुणाचें लक्ष गेलें नाहीं. शेवटीं एका दरवानानें आंतून मॅनेजरला बोलावून आणलें. बाहेर येतांच मॅनेजरनें विचारलें, “ बॅरिस, तुला काय पाहिजे ? ”

कापऱ्या स्वरांतच बॅरिस बोलूं लागला. बोलतांना तो अडखळत होता.

“ मला घरीं जाऊं देणार कीं नाहीं, एवढेंच मला समजायला पाहिजे.”

“ एवढंच ना ! मग, तुला नाही कुणी म्हटलं ? ” हे मॅनेजरचे शब्द ऐकून बॅरिस उत्कंठेने व थोड्याशा आनंदाने म्हणाला,

“ मग मी उद्यां जाऊं कां ? ”

ह्या प्रश्नांत दिसणारी आतुरता पाहून त्या मॅनेजरला दया आली. त्याने बॅरिसला म्हटलें, “ इतक्यांत नाही रे बाबा ! अजून लढाई कुठे बंद झाली आहे ? ”

“ मग लढाई केव्हा वरं बंद होईल ! मी जायचं केव्हां ? ”

“ खुदा जाने ! आपण तें काय सांगणार ? ”

“ मग मी तोपर्यंत थांबायचं ? त्याच्याआधीं नाहीं कां मला जातां यायचं ? ”

“ छे ! मुळींच नाहीं. लढाई बंद होईपर्यंत थांबलेंच पाहिजे. ”

“ माझं गांव फार लांब आहे कां ? ”

“ हो, तर ! ”

“ पुष्कळ पुष्कळ दिवस लागतील का तिथं जायला ? ”

“ हो ! पुष्कळ पुष्कळ दिवस लागतील. ”

“ पण मी चालेन ना ! मी चांगला धडधाकट आहे ! मी थकायचा नाहीं मुळींच. ”

“ अरे बाबा, तें तुला जमायचं नाहीं, वाटेंत तुला एक सरहद्द ओलांडावी लागेल. ”

“ सरहद्द ! ” त्याने हा शब्द अशा तऱ्हेने उच्चारला कीं तो त्याला मुळीं ठाऊकच नव्हता असें दिसलें. कुठल्या तरी नदीचे किंवा सरोवराचे तें नांव आहे कीं काय, म्हणून तो आठवण करूं लागला. पण घरीं जायच्या उत्सुकतेने त्याला दम धरवेचना मुळीं. त्याने लगेच म्हटलें,

“ मला चांगलं पोहतां येतं ना ? ”

मॅनेजरला हसूं येऊं लागलें. पण बॅरिसची मनस्थिति त्याला चांगली समजली असल्याने त्याने हसूं आवरलें. आणि त्याच्या खांद्यावर हात ठेवून त्याची समजूत करीत म्हटलें,

“ हें वघ बॅरिस, तें कांहीं तुला जमायचं नाही ! सरहद्द म्हटली म्हणजे दुसऱ्याचा देश. त्या मुलखांतले लोक तुला कांहीं पुढें जाऊं घायचे नाहीत ! ”

उसनी शिदोरी

“ पण मी त्यांना मारणार आहे का काय करणार आहे ? मी आपला मुकाट्याने चालू लागेन. मजजवळची बंदूक सुद्धा मी फेकून दिली. देवाची शपथ घेऊन सांगितलं की मला घरी बायकापोरांकडे जायचं आहे, तरी सुद्धा ते मला आडवतील ? ”

त्याची समजूत कंशी घालावी ह्याचं मॅनेजरला कोडे पडलं.

“ अरे वेड्या, नुसत्या शपथेचं काय घेऊन बसला आहेस ? तुझ्याबरोबर देव आला तरी ते तुला सोडायचे नाहीत. सध्या देवाची पर्वा माणसं करतात कुठे ? ”

“ मग मी करूं तरी काय ? माझ्याच्याने कांहीं इथे रहावत नाही. मी काय बोलतो तें कुणाला समजत नाही, व इतरांचं म्हणणं मला कळत नाही. ”

“ येईल तुला हळू हळू सगळं बोलायला. ”

मान हालवीत बॉरिस म्हणाला, “ छट् छट् ! तें मला वापजन्मीं नाहीं यायचं ! मला जमीन तेवढी कसायला येते ! बाकी कांहीं नाही ! मग मी काय करूं बसून इथं ? मला घरी जायचंय ! सांगा ना मी काय करूं मग ? ”

“ बॉरिस, सध्या तुला कांहीं करतां यायचं नाही. ”

“ हा तर मोठा जुलूमच झाला ! माणसानं आपल्या बायकापोरांत राहूं नये म्हणजे काय ? मी कांहीं आतां शिपाई नाहीं. बंदूक तर मी केव्हांच फेकून दिली. ”

“ अरे बाबा, ते तुला अडकवून ठेवतील. ”

“ मग—झार ! झार—नाहीं कां मला मदत करायचा ? ” आपल्याला ही एक मोठी युक्ति सुचली असें त्याला वाटलं. झारचें नांव घेतांना सुद्धा त्यानें आदरभाव व्यक्त केला.

“ बॉरिस, अरे तुझा झार आहे कुठं आतां ? त्याला गादीवरून कधीच टाकलें काढून ! ”

“ ओ ! झार नाहीं म्हणतां ? ” डोळे वटारून, तोंड उघडें ठेवून त्या मॅनेजरकडे तो सारखा पाहत राहिला. त्याचा शेवटचा आशातंतू तुटून गेला. डोळ्यांतली चमक नाहीशी झाली. त्याच्या शरिरांतलें त्राण एकदम निघून गेल्यासारखें झालें. अगदीं निराशेनें तो म्हणाला, “ मग काय, मला घरी जायला मिळत नाही ! ”

“ आतांच नाहीं मिळायचं ! थोडं थांबावं लागेल. ”

“ थोडं म्हणजे किती ? ”

“ तें कांहीं सांगतां येत नाहीं ! ”

हें ऐकून बॅरिसचा चेहरा निराशेनं काळवंडून गेला. त्याच्या सोशिकपणाची कमाल झालेली दिसली.

“ आतां किती मी वाट पाहूं ? माझ्यानं आता कांहीं जास्त दम धरवत नाहीं ! तुम्ही सांगाल तसं मी करतो. ”

“ बॅरिस्, तुला कसं सांगूं मी ? येथून तूं कसाही गेलास तरी तुला सरहद्दीवर पकडून अटकेंत टाकतील, इथंच रहा. तुला कांहीं काम मिळवून देतो. ”

“ मला इथलं बोलणं कांहीं कळत नाहीं न् माझं कोणाला समजत नाहीं. इथं राहून मी काय करूं हो ? मला घरीं जायला मदत नाहीं करणार का तुम्ही ? ”

“ बॅरिस् मला कांहीं कांहीं करतां यायचं नाहीं. ”

“ मला मदत करा, कांहीं मार्ग सुचवा ! तुम्हांला देवाची शपथ आहे ! नाहीं तर माझी कांहीं धडगत नाहीं. ”

दोघे एकमेकाकडे पाहत राहिले. बॅरिस् आपली टोपी बोटानें चुरगळीत मॅनेजरच्या तोंडाकडे पाहात राहिला.

“ मुलांबाळांपासून माझी कां वरं ह्यांनीं ताटातूट केली ? रशियासाठीं—झार-साठीं—लढायचं आहे म्हणून त्यांनीं मला सांगितलं ! रशिया तर फार फार दूर राहिला ना ? आणि झारला...तें काय केलं—म्हणालांत ? ”

“ त्याला गादीवरून काढून टाकलं- ”

“ गादीवरून काढून टाकलं ? ”

त्याला ह्या शब्दांचा अर्थच कळलासा दिसला नाहीं.

“ मी काय करूं हो ? मला घरीं गेलंच पाहिजे ! माझीं मुलं घरीं रडत असतील विचारीं ! गरिबांवर दया करा महाराज ! ”

“ बॅरिस्, मला कांहीं करतां येत नाहीं ! ”

“ कुणीच नाहीं कां मला मदत करणार ? ”

उसनी शिदोरी

“ कुणी कुणी नाही ! ”

हे ऐकून मान अगदी गळून गेल्यासारखी खाली करून तो म्हणाला, “ बरं आहे माफ करा. ”

एवढे बोलून त्याने तेथून पाय उचलला आणि तो आपल्या खाणावळीकडे गेला. मॅनेजर त्याचेकडे सारखा पहातच राहिला. खाणावळीत न शिरतां बॅरिस् सरोवराचे रस्त्याने कां गेला ह्याचा त्याला उलगाडा होईना. पण जास्ती विचार न करतां एक उसासा सोडून तो आपल्या कामाला निघून गेला.

ग्यायोग म्हणतात तो असा ! ज्या कोळ्याने बॅरिस्ला किनाऱ्यावर आणले होते त्यालाच दुसरे दिवशीं पहाटे बॅरिस्चं प्रेत सापडलं ! ! गांवकऱ्यांनी दिलेली विजार, टोपी, व इतर कपडे त्या विचाऱ्याने नीट काढून, घडी करून किनाऱ्यावर ठेवले होते.

त्या गांवांत तो जसा आला तशीच त्याने सरोवरांत उडी घेतली ! ! !

— वासन्ती टिकेकर.

(स्टीफान इवाइगच्या “ Runaway ” चा अनुवाद)

म. प्र. सं. राजे, वरचक्रालय शाखा,
 दा. क्र. १२५७ नं. दि. ....
 दि. ... कथा.

भाऊ-भाऊ

‘ आंधळ्याची शाळा ’ या नाटकाने मराठी वाचकांस प्रसिद्ध नॉर्वेजियन साहित्यिक ब्यार्नस्टर्जने ब्योर्नसन याच्या लेखनशैलीची बरीच ओळख झाली आहे. साध्या-सोप्या व घरगुती भाषेत मानवी मनाचे खेळ चित्रित करण्याची त्याची हातोटी विलक्षण आहे. परंपरागत रूढ विचारसरणीतील दोषस्थळे तो इतक्या मार्मिक तऱ्हेने दाखवितो की, विचारी मनाला थोडोवेळ तरी मंत्रमुग्ध झाल्यासारखे वाटते. प्रस्तुतची त्यांची गोष्टही याच सदरांत पडण्याजोगी आहे.

‘ भाऊ भाऊ ’ या गोष्टीत हल्लीच्या लघुकथांतील एकसूत्रीपणा, आटोपशीरपणा व पद्धतशीरपणा हे गुण आढळत नसले तरी मानवी मनाची आंदोलने त्यांत मोठ्या मार्मिकपणे रेखाटली आहेत. हल्लीच्या लघुकथांप्रमाणे ही लघुकथा एकाच प्रसंगी भोवतीं फिरत नसली व ती दोन व्यक्तींच्या संबंध आयुष्याचा शोध घेत हिंडते आहे असे वाटत असले तरी, मनुष्य भावनेच्या भरांत एकादे वेळीं कसा वाहत जातो व पुढे त्याला पश्चात्ताप झाला तरी जगाला त्याची किंमत कशी वाटत नाही हे मोठ्या मार्मिकतेने यांत सांगितले आहे.

उसनी शिदोरी

व्यॉर्नसन्च्या कथनशैलींत दिसणारा वेधकपणा व सरळपणा विशेष उल्लेखनीय आहे. उपमा अलंकाराच्या फुलोऱ्यांत वाचकाला गुंगवून न ठेवतां त्याला प्रत्यक्ष परिस्थितीचा बोध साध्या सरळ भाषेत करून देण्याचा त्यानें प्रयत्न केला आहे. त्यांतच त्याच्या यशाचें बीज आहे. भाषा ही लेखकाचे विचार व्यक्त करण्याचें एक साधन आहे, अशी वास्तविक परिस्थिती असतां आपल्याकडे भाषा लालित्य, उपमाअलंकार, यांनींच मोहून जाण्याची जी अनिष्ट पद्धति पडली आहे, तिला व्यॉर्नसन् वळी पडला नाहीं. म्हणूनच जगाला कांहीं तरी सांगण्याचा आपला अधिकार आहे हें तो बजावून गेला.

जग व मनुष्य यांचे संबंध कसे विचित्र असतात हेही ' भाऊ भाऊ ' या गोष्टीवरून वाचकांना कळून येण्याजोगें आहे. बाहेर दिसणाऱ्या गोष्टींवरून जग आपलें सुकाणू फिरवीत असतें. व्यक्तिगत विचारांच्या होकायंत्रानुसार तें आपली गति ठेवित नाहीं व म्हणूनच व्यक्ति व समष्टि असे लढे उत्पन्न होतात. पण ते लढेही कसे मिटतात हें या गोष्टीत सुंदर रीतीनें दाखविलें आहे.

—श्री. वि. गाडगीळ

व्यॉर्नसन्

नट् हॅम्सन्, जोहॅन्, योनास् लाय्, अलेक्झांडर कैलन्ड्, अर्ने गाबोर्ग, अॅमली स्कॅम्, इत्यादि नांवाजलेल्या नॉर्वेजीअन साहित्यिकांत व्यॉर्नस्टर्जर्न व्यॉर्नसन् (*Bjornstjerne Bjornson*) ह्याला अग्रपूजेचा मान द्यावा लागेल. कारण नॉर्वेमध्ये निःस्वार्थी राष्ट्र-प्रेमाची अमरज्योत चेतविणारा हाच खरा पुढारी होय. आजच्या नॉर्वेजीअन तरुणांचा तो प्रणेता आहे. त्यानें रचलेलें भावगीत आज नॉर्वेचें राष्ट्रगीत आहे, आणि हें गातांना तरुणांच्या हृदयाच्या तारा छेडल्या जाऊन, त्यांतून निघालेले राष्ट्रभक्तीचे दिव्य सूर नॉर्वेचें वातावरण दुमदुमून सोडतात.

८ डिसेंबर सन १८३२ चा ह्याचा जन्म. *Arne* व *A Happy Boy* ह्या त्याच्या कादंबऱ्यांनीं नॉर्वेच्या वाङ्मयाचें एक नवीनच दालन

उघडलें. सन १८७५ त लिहिलेलें त्याचें *A Bankruptcy* हें नाटक लोकांना आवडलें. त्याच्या नाटकांच्या भाषेंत जिवंतपणा आढळतो. *The Gauntlet* ह्या सामाजिक नाटकानें नॉर्वेमध्ये खळबळ उडविली. त्याची *The Fisher Maiden*, ही एक सुंदर कादंबरी असून *Singurd the Bastard* व *The Editor* हीं नाटकेही उल्लेखनीय आहेत. १९०२ सालीं त्याचा ७० वा वाढदिवस लोकांनीं मोठ्या उत्साहानें साजरा केला. सन १९०३ मध्ये त्याला 'नोबल प्राईझ' मिळालें. तो उत्तम पत्र-पंडित होता.

भाऊ-भाऊ

शफळा मास्तराचें नांव होतें वार्ड व त्याच्या वडील भावाचें होतें अॅन्डर्स. त्यांचें एकमेकांवर आटोकाट प्रेम होतें. इतकें कीं वार्ड कोणचीही गोष्ट आपल्या 'दादाला' विचारल्याशिवाय करीत नसे, आणि उलट अॅन्डर्सही प्रत्येक बाबतींत आपल्या 'भाऊचा' सल्ला घेतल्यावांचून रहात नसे. जणूं कांहीं प्रत्येकाला स्वतंत्र असें अस्तित्त्वच नव्हतें.

—ते दोघे मिळूनच लढाईवर गेले. एकाच कंपनींत शिरले. सारखाच पराक्रम गाजविला. आणि बरोबरच हवालदार झाले. लढाई संपवून गांवीं परत आले तेव्हां लोकांनीं दोघांचीही खूप वाहवा केली.

—एके दिवशीं त्यांच्या वृद्ध पित्यानें आपला इहलोकचा प्रवास संपविला. म्हाताच्यानें आपल्यामागे चांगलीच मालमत्ता राखली होती. तेव्हां, ज्याला जी वस्तू हवी असेल त्यानें ती घेऊन, दोघांनाही पाहिजे असणारी वस्तू विकून तिचे पैसे वांटून घ्यावेत असें त्या दोघां भावांनीं ठरविलें. वांटणीचा प्रश्न तर मोठ्या गुण्यागोविंदानें सुटला. पण—

त्यांच्या वडिलांचें एक सोन्याचें घड्याळ होतें. तें फार मौल्यवान् अन् अप्रतीम होतें. इतकें कीं, आसपासच्या बारा गांवांत तसलें घड्याळ नव्हतें, असें म्हटलें तरी चालेल; अर्थात् दोघांनाही तें घड्याळ हवेंसें वाटूं लागलें. मग करारानुसार त्यांनीं तें विकावयास काढलें. जो जास्त किंमत देईल त्याला तें घड्याळ द्यायचें.

उसनी शिदोरी

लिलाव पुकारला. पंचकोशीतील धनिक गोळा झाले, किंमतीवर किंमती चढू लागल्या. परंतु,—

—बार्डला वाटलें, ‘दादानें आपल्यालाच हें घड्याळ दिलें तर—? कशाला विकायचें उगीच!’—

—अॅन्डर्स विचार करी, ‘छे, छे! घड्याळाचा लिलाव करणें रास्त नाहीं. आपल्या वडिलांचीं अशी सुंदर वस्तू आपण विकूं नये. त्यापेक्षां मी वडील भाऊ...’

—मग काय विचारतां? ते भाऊ-भाऊच लागले घड्याळाची किंमत करायला. गांवकरी चकित झाले. पाहुणेमंडळी गप्प बसली. दोघे भाऊ भराभर किंमती चढवूं लागले. दोघे ईर्ष्येस पेटले. दोघेही एकमेकांकडे संतापून पाहूं लागले. अॅन्डर्सनें २० डॉलर्सला घड्याळाची मागणी केली. बार्डनें ३० वर किंमत केली. पंच चपापून गेले. अॅन्डर्सहि आपलें बंधुप्रेम विसरत होता. तो दादा होता किती झालें तरी. बापाच्या संपत्तीचा खरा धनी होता. पण बार्डनें ४० डॉलर्सची मागणी केली. तो आतां दादाच्या चेहऱ्याकडे पहाण्याचें टाळत होता. त्याला नुसतें घड्याळ दिसत होते. खिशांतले डॉलर्सहि ‘घड्याळ-घड्याळ-घड्याळ’ म्हणून खुळखुळत होते. लिलावाच्या ठिकाणीं भेसूर अस्वस्थता भासूं लागली. वातावरण गरम होत चाललें. अॅन्डर्स ओरडला,

“४८ डॉलर्स—”

“१०० डॉलर्स-अधिक माझें बंधुप्रेम—” बार्ड किंचाळला. अॅन्डर्सच्या नेत्रांतून झरझरां अश्रू गळाले.

“एक वार”—

“दोन वार”—

“तीन वार”—

घड्याळ बार्डचें झालें.

—अॅन्डर्सला राहावेना. बार्डच्या खांद्यावर त्यानें आपला हात ठेवला. “भाऊ, भाऊ-अशानें आपला संबंध...” त्याचा कंठ दादून आला. बार्डचें हृदय क्षणभरच कंपित झालें. पण, दुसऱ्या क्षणींच, ‘घड्याळासाठीं दादा लाडीगुडी लावतोय—’ असा ग्रह होऊन त्यानें आपल्या दादाचा हात झिडकारला.

“ आपला संबंध संपला. तुझ्या घरचा उंबरादेखील मी आजपासून चढणार नाही. ” बार्ड धुंद होऊन बरळला.

—दिवसामागून दिवस गेले. कोणीहि कोणाच्या घराकडे फिरकले नाही.

—अॅन्डर्स देखील चिडला होता. त्याने आपले लग्न उरकले; पण भाऊला बोलाविले नाही आणि बार्डही आला नाही ! लग्नानंतर एक वर्षाने अॅन्डर्सची एक गाय मेली; ती त्याच्या घराजवळ मरून पडलेली आढळली तरी त्याला वाटले की कोणी तरी तिला मारून येथे आणून टाकिले !’ त्याच्यावर अशी किती तरी संकटे आली. बापाचा मिळालेला पैसा खलास होऊन त्याला वाईट दिवस आले. आणि एके दिवशीं भर हिवाळ्यामध्ये त्याच्या घराला आग लागली. तेव्हां तर तो साफ बुडाला. आग कशी लागली ? बार्डची मूर्ति त्या ज्वालांतून खदखदां हंसत आपल्याला वेडावून दाखवीत असल्याचा भास झाला. हा एकच विचार. ‘ माझ्या वाईटावर कोणी तरी आहे—अन् त्याचे हे कृत्य आहे.’ रात्रभर रडत रडत अॅन्डर्स असेच वरळत होता. त्याच्यापुढे ‘ उद्यांची चिंता, ’ ‘ दारिद्र्य ’ ‘ पोटाची भूक, ’ ‘ बायको-मूल ’ हीं काळजीचीं भुते थयथयाट करीत होतीं.

—घराला आग लागली ती दुसऱ्या दिवशीं पार विझून गेली. अॅन्डर्सच्या अंतःकरणाला आग लागली ती भडकतच चालली ! ही आग भयंकर होती. ह्या आगीत दुसऱ्या दिवशीं बार्डने येऊन तेल ओतले. दादाची विचारपूस करायला भाऊ आला होता. त्याला पहातांच, “ चालता हो आधीं. तुझं काय काम आहे इथं ? निघतोस कीं नाही ?—” अॅन्डर्सने बार्डचे स्वागत केले.

“ दादा, तुला मदत करावी म्हणूनच मी आलों आहे. दादा—” बार्ड त्याला आळवू पहात होता.

“ तुझ्या इच्छेप्रमाणे झालं ना ? मग कां आतां छळायला आलास ? जा, जा. झाले ते उपकार बरस झाले. शहाजोग चोर-भामटा-मांग-बेरड-नीघ येथून—” अॅन्डर्सच्या अंगांत सैतान संचारला होता. त्याचे हे भयंकर उद्गार—तो भयंकर आरोप—ऐकून बार्डच्या मस्तकांत जणू कुन्हाडच आदळली. जळक्या दाराचा आश्रय घेऊन तो स्फुंदत बोलू लागला,

उसनी शिदोरी

“ दादा, काय बोलतोस हें ? मला वाईट वाटते, तें कसें सांगूं मी ?...दादा मी खरोखरच निरापराधी—”

“ जातोस कां घालूं हें दांडकं टाळक्यांत ?”

“ पण-घड्याळ-मी देणार होतो तुला. पण कालची आग...भयंकर आग—”

“ आग-भाग...आग...जा भाऊ, कृपा करून काळें कर, नाही तर मी आपलाच जीव देईन—” अँडर्स जरा हळूच बोलला. पण वाईट रडत रडत आपल्या घरीं गेला.

लिळावांत घड्याळ घेतलें. अन् वाईट घरीं आला तोच त्याला एकाएकी घेरी आली होती. त्याचें मन त्याला कडकडून डंसलें होतें. तेंच मन आतां उलटलें होतें. अँडर्सला तें घड्याळ देण्यासाठीं तो निघाला होता, पण त्याच्यानें पाऊलच उचलेना. अर्ध्या वाटेत जाऊन तीनदां तो माघारी आला. हुंदके देत देत तो उशीत तोंड खुपसून मनमुराद रडला. पुढें दादाचें लग्न झालें. तरी वाईट निजूनच होता. त्याची गाय भेल्याचें त्यानें ऐकलें, त्याला फार वाईट वाटलें. अँडर्सचे फाटके कपडे, मोडकें घर अन् खालावलेलें शरीर आणि मन पाहून वाईटचें हृदय तळतळा तुटे. परंतु त्याच्या अंगीं धैर्य नव्हतें. त्याचें मन त्याचें वैरी होतें. अंतःकरण पश्चात्तापानें जळून खाक झालें होतें. हृदयांत रक्ताचा तुटवडा पडून पहात होता. डोळ्यांतील अश्रू संपत आले होते. त्याच्या शरीराला व मनाला भयंकर वेदना होत होत्या. वाईट झुरणीला लागला. अन्न तुटलें, शरीर सुकत चाललें. चेहरा पांढरा पडला. चकचकीत डोळे मिणमिणीत झाले. गांवच्या लोकांना आतां वाईट ओळखूं येण्याची पंचाईत पडली. कित्येक रात्री गांवच्या चर्चमध्ये वाईटला रडत असतांना व देवाला आळवीत असतांना कित्येक लोकांनीं पाहिलें होतें. वाईटचें काळीज जळतच होतें...

—एके रात्री वाईट मध्यान्हीलाच उठला. त्याच्या अंगांत एक भयंकर शक्ति संचारली. कदाचित् देवाला आतां त्याची दया आली असावी ! मोठ्या हिमतीनें त्यानें त्या सैतानाला-घड्याळाला खिशांत घातलें, व अँडर्सकडे निघाला. त्यावेळीं अँडर्स घराच्या पुढील अंगणांत लांकडें कापीत होता. वाईट परसाकडील दाराशीं आला. रस्त्यावर कोणी तरी खांकरलें. वाईटनें आपला हात छातीशीं नेऊन हृदय

तपासलें. ठोके फारच जलद पडत होते. कौठून तरी त्याला घड्याळचे ठोके ऐकूं आले. मार्गेपुढें पाहून त्यान तें आपल्या हातांतील घड्याळ दाराच्या फटींत कोंबलें. आंत कसला तरी उजेड त्याला दिसला. पण घाई करून त्यानें कुंपणावरून उडी मारली. आणि पूर्ववत् रस्त्यावर दाखल झाला. पूर्ववत् कोणी तरी खांकरलें. पण बार्ड आपल्याच आनंदांत होता. खिशांतलें घड्याळ त्यानें परत केलें होतें व त्याच्या हृदयावरील दडपण आतां दूर झालें होतें. अँडर्सच्या करवतीचा ध्वनि चातावरणांत घरघरत होता. बार्डला शांति मिळाली, पण क्षणभरच.

— कारण बार्ड घरीं आला आणि तिकडे अँडर्सच्या घराला आग लागली. बार्डला दिसलेला उजेड भयंकर ठरला. रस्त्यावरच्या खांकरण्याच्या चहाडखोरानें अँडर्सचे कान फुंकले. मग घरावरोवर अँडर्सच्या मनानेंही पेट घेतला.

— दुसऱ्या दिवशीं बार्ड खुलासा करण्यासाठीं आला. घड्याळ बंधुतेक अग्नीच्या अक्षस्थानीं पडलें असावें. परंतु बार्ड मात्र अँडर्सच्या भक्षस्थानीं पडला.

थोरल्या भावाच्या घराला आग लावल्याचा त्याच्यावर आरोप होता. अँडर्स नुसतां रागानें जळफळत होता. दारू पिऊन त्याच्या डोळ्यांवर धुंदी आली होती.

बार्डचें नांव पुकारिलें गेलें. आरोपीच्या पिंजऱ्यांत ती कृश मूर्ति येऊन उभी राहिली. अँडर्सनें बार्डकडे एकदांच पाहिलें. त्याचें हृदय चरचरा चिरत गेल्याचा त्याला भास झाला. आपल्या भाऊचें तें जिवंत प्रेत पाहून, प्रेतवत् झालेलें त्याचें तें वंधुप्रेम एकदम जिवंत झालें.

“ नाही. मांझा भाऊ आरोपी नाही. तो असलें नीच कर्म करणार नाही. ” असें ओरडून तो वेशुद्ध पडला. कोटींत खळबळ उडाली. मँजिस्ट्रेटसाहेबांनीं खटला काढून टाकला.

तुफान दारू पिऊन वेफाम वागतो असें त्याच्या ऐकण्यांत आलें होतें. आणि आतां तर तो अंधरुणाला खिकून होता. भाऊ धावतच दादाकडे निघाला. दारू पिऊन कुजलेला अस्थिपंजर मोडक्या खाटेवरल्या फाटक्या विछान्यावर विव्हळत पडला होता.

उसनी शिदोरी

“ दादा—दादा—” करीत भाऊ-दादांचें मीलन झालें.

दादाच्या अंगांत दिव्य शक्ति संचारली. तो तडतडा बोलूं लागला. ते किती तरी वेळ बोलत होते. लहानपणापासूनच्या गोष्टी आठवून दोघेही हसले, आनंदले रडले व कष्टी झाले.

दिवसामागून दिवस गेले. अँन्डर्सची प्रकृति खालावतच गेली.

“ भाऊ, मी आतां बरा झालों. आपण एकत्र राहून आनंदानं बोलूं, मजा करूं सुखानं नांदूं. ” एके सकाळीं अँन्डर्स वार्डच्या कुशींत डोकें खुपसून उदारला. वार्ड खिन्नपणें हसला.

—त्याच रात्रीं अँन्डर्सचा आत्मा त्याचा नासकाकुजका अस्थिपंजर सोडून गेला. वार्डनें त्याच्या बायकोकडे पाहिलें. विचारी अबला ! तिनें एक किंकाळी मारली. वार्डचें लक्ष तिच्या धाकट्या पोरकडे गेलें. शेगडीपाशी तें कोळसे चघळत बसलें होतें. आपल्या आईचा आर्तस्वर ऐकून विचारें उगीचच हसलें. काळ्या झालेल्या त्याच्या भेसूर तोंडातील पांढरे दांत पाहून त्याच्या छातींत धस्स झालें. त्याला त्या घड्याळाची आठवण झाली आणि आपल्या दादाच्या शवाला घट्ट मिठी मारून तो ओक्सावोक्सीं रडूं लागला.

वार्डपुढें कर्तव्य उभें होतें. अँन्डर्सची बायको व तिचें मूल ह्यांना त्यानें आपल्या घरीं नेलें. त्या भावांची शेवटची भेट व त्यांचें पुनर्मीलन पाहून लोकांना हायसें वाटलें. पण अँन्डर्सच्या मृत्यूनें ते देखील विचारे दुःखी झाले. त्यांनीं वार्डची वाहवा करून त्याला धीर दिला. वार्डच्या हृदयांतील खवळलेला दर्या शांत झाला. सैन्यांतील हवालदारी सोडून तो पुन्हां शाळामास्तर झाला आणि मरेपर्यंत त्यानें एकच गोष्ट शिकवली आणि ती म्हणजे—प्रेम—बंधुप्रेम. आणि त्याच्या हृदयाला शांति मिळाली.

—गो. शं. पतके.

[The Brothers ह्या कथेचा अनुवाद.]

भीषण आलिंगन

सुप्रसिद्ध फ्रेंच कथालेखक आँरी बारब्यूस यांची ही “ भीषण आलिंगन ” कथा म्हणजे एक स्वप्नच वाटते. या कथेचा विकास मानवी मनाच्या घडामोडींवर जरी अधिष्ठित असला तरी मूलभूत कल्पनाच मुळी भयंकर आहे. त्यामुळे गोष्ट केव्हां वाचून संपते हे समजत सुद्धा नाही.

प्रेम ही दैवी भावना आहे, तिच्या प्रभावापुढे जगांतील वाटेल त्या घोर अडचणी सुद्धा निष्प्रभ होतात अशी सर्वांची समजूत आहे. विशेषतः कवि आणि कलावंतांचा तसा संकेत आहे. हा संकेत कांहीं अशी खराही असू शकेल. पण प्रेम ही भावना कांहीं विशिष्ट परिस्थितीच्या कणखर ऐरणीवर घडविली असता ती शिथिल होते. कदाचित् भंगही होते. केवळ ध्येय म्हणून प्रेमाची भावना शुद्ध ठेवणे सुतराम् जरूर आहे. पण व्यवहाराच्या वाळवंटांची आंच प्रेमाला सहन होत नाही, तरुते सोनचाप्याच्या फुलाप्रमाणे तासाभरांत कोमेजू लागते. हेही ध्यानांत ठेवल्यास जगांतील प्रेमविषयक दुःख निम्म्याहून अधिक सुसह्य होईल. अशा प्रेमांत सपशेल “ पडण्याचा ” प्रसंग व्यक्तिव्यक्तींवर येणार नाही.

उसनी शिदोरी

प्रेमी माणसानें प्रेमव्यवहारांत जपून वागावें-आपलें सर्वस्व प्रेमव्यक्तीस देऊं नये-कांहीं तरी वैशिष्ट्य 'झांकली मूठ सव्वा लाखाची' म्हणून राखण्यासाठी दुसऱ्या प्रेमी जीवापासून लपवून ठेवण्यास प्रेममय जीवन जगण्यास सुलभ होते हाही एक अलिखित दंडक आहे. प्रेमी माणसें हा दंडक क्वचित्च पाळतांना दिसतात, हें खरें. प्रेमवृक्षाची छाया शीतलतेतून उन्हाकडे चालत जाते...अखेरीस प्रेम आटतें; म्हणून तर "No man is hero to his harem" अशी म्हण रूढ झाली.

तुरुंगवासांतील सततच्या महिन्या महिन्याच्या एकत्र वासाने, एकमेकांच्या गुण दोषांचें इतकें संघर्षण होते कीं त्यामुळे परस्परांची मनें पूर्णपणें विद्वन एकमेकांचीं तोंडें न पहाणारे तुरुंगाच्या दारांत पाउल टाकण्यापूर्वीचे स्नेही परस्परांचे शत्रु झालेले प्रस्तुत लेखकाच्या पाहण्यांत आहेत. आणि सदर "भीषण आलिंगना"मध्ये रीटा आणि अँड्रीज यांना तर परस्परांशीं जाम बांधून सहा महिने कंठावे लागले. यामुळें त्यांनी परस्परांशीं कितीही जुळवून घेण्यासाठी मन मारण्याचा यत्न केला तरी मनाच्या धारदार कव्चारीवर त्यांच्या प्रेमाचे पिळदार बंधन तुटूं लागून एकमेकांचा त्यांना इतका वीट आला कीं तुरुंगातून सुटल्यानंतर एकमेकांना भेटण्याची सुद्धा त्यांना इच्छा झाली नाही.

"चिडाचिड, यातना, वीट थांतून आम्ही दूरदूर चाललों. मी तिला दोष देऊं लागलों, ती माझेवर रागावूं लागली...शेवटी तो अंतरहित काळ-त्यानें आमच्या दोषांचा बळी घेतला. आमच्यापैकीं कोणाच फार वेळ टिकाव धरला नाही हेंही खरें...पण जवरदस्तीनें कोणा दोषांचें सख्य जमवून त्यांना एके ठिकाणीं फार वेळ कोंडण्याचा यत्न केला तर त्या सख्याचें (प्रेमाचें) एका रोगांत रूपांतर होतें... हाडवैरांत रूपांतर होतें...असं कांहीं क्लेश असतात कीं जें अगदी थोडावेळ टिकले तरी पुढें मार्गें ते तुम्हाला वेडावून सोडतात..." असें प्रत्यक्ष अँड्रीज सोसलेल्या यातनातून मुक्त झाल्यानंतर बोलत आहे, हे अगदी मानवी धर्माला धरून आहे. यांत शंका नाही.

परंतु अँड्रीज आणि रीटा यांच्या प्रेमाचें पर्यवसान त्यांच्या ताटातुटींत झालें, इतकेंच नाही तर त्या त्यांच्या भयंकर क्लेशांची स्मृति त्यांना त्यांच्या जन्मांत होऊन

त्यांच्या आयुष्यांतील एक दैवी आणि गोड भावना पार मंदावून गेली. हें मानलें तरीसुद्धां प्रस्तुत गोष्टींत शेवटीं शेवटीं वर्णिलेल्या तुरुंगातील अमानुष हालाकडे पाहिलें असतां रीटा आणि अँड्रीज धडधाकट शरीराने तुरुंगाबाहेर पडले, त्यांच्या प्रभावी कर्तृत्वास अवसर राहिला हें त्यांचें भाग्यच होय.

—सहृदय

आँरी वारब्यूस

आर्थिक विषमतेमुळे हजारो निरपराधी जीवांना हालअपेष्टा भोगाव्या लागतात. दारिद्र्य, अज्ञान आणि दैन्य यांत खिचपत पडलेल्या बहुजन-समाजाच्या जिवावर मूठभर सत्ताधारी धनिकांची चैनबाजी चालते. हें पाहून त्याला मनस्वी चीड आली. ही समाजाची रचना पूर्णपणे बदलून साम्यवादी तत्त्वांवर तिची उभारणी झाली पाहिजे असें त्याचें मत होतें. अशी आदर्श समाजरचना करण्यासाठी वाटेल त्या मार्गाचा अवलंब करा अशी त्यानें शिकवण दिली.

त्याचा जन्म १८७४ सालीं पॅरिस येथे झाला. कॉलेजचें शिक्षण झाल्यावर त्यानें वृत्तपत्र व्यवसाय स्वीकारला. महायुद्धाच्या वेळीं *Le Feu*, *L'Enfer*, *Clarte* इत्यादि सुप्रसिद्ध कादंबऱ्या त्यानें लिहिल्या. त्या कादंबऱ्यांच्या चार चार लाख प्रती खपल्या. महायुद्धाला त्याचा विरोध होता. प्रथम त्यानें समाजाच्या किळसवाण्या परिस्थितीचीं वर्णनें हुबेहूब लिहिलीं. टीकाकारांना तीं बेछूट, कामुकतेनें भरलेलीं भेसूर, आंगळ आणि अराजकंही वाटलीं. त्याच्या ह्या लिखाणावर दुसरा प्रसिद्ध लेखक 'झोला' याच्या प्रतिभासंपन्न लिखाणाची छाया पडली होती.

साम्यवादी समाजाचें आदर्श स्वरूप पाहण्यासाठी तो मास्कोला गेला. तो तेथेंच आजारी पडला आणि ता. ३० ऑगस्ट १९३५ रोजीं मरण पावला. सोव्हिएट सरकारनें या ध्येयवादी कलावंताचा अंत्यविधी थाटानें केला.

भीषण आलिंगन

६६ गुड् आफ्टरनून. ”

“ गुड् आफ्टरनून; अँड्रीज् ”

“ आंत ये ना ! ”

“ तुझा आवाज असा काय रे ? ”

“ पण आधीं आंत तर येशील ! ”

“ हो हा आलॉच. पण अँड्रीज, रीटा कुठें आहे ? ”

“ कुणास ठाऊक. रीटाची अन् माझी मैत्री आतां उरली नाही. ”

“ म्हणजे ? तूं...ती...तुमचें तें आदर्श जोडपें...तें अप्रतिम प्रेम...कुणीही तुमच्याकडे पाहिलें कीं त्याचे डोळे कसे आनंदानें भरून येत... ”

“ आतां नाहीं कांहीं आम्ही एकमेकांवर प्रेम करीत. ”

“ म्हणतोस तरी काय ?...सांग, सांग, अँड्रीज, रीटा सुखरूप आहे ना ? ”

“ हो, चांगली धडधाकट आहे. ”

“ मग आहे काय हा प्रकार ?...मला वुचकळ्यांत कां पाडतोस ? ”

“ हा सगळा हंगेरीच्या तुरुंगाचा परिणाम आहे. ”

“ तुम्ही दोघेही तुरुंगांत गेलांत तें मला कळलं. पण तुम्ही कांहीं फार दिवस जव्हता ना आंत ? ”

“ फार दिवस !! सहा महिने... ”

“ म्हणजे तुम्हांला कांहीं मारझोड, दुखापत वगैरे झाली वाटतं ?...अँड्रीज्, तूं असं तोंड कां फिरवतोस ?...हां, कळलं मला. जेलच्या अधिकार्यांनी रीटाला विद्वुप केली असणार. असंच ना ? ”

“ छट् तुझा अंदाज अगदींच चुकला. ”

“ मग तूं बोलत कां नाहींस काय झालं तें ? सांग, मला कळलंच पाहिजे. ”

“ ऐक तर. जेलमध्ये कॅप्टन प्रोनी म्हणून एक अधिकारी होता. तो आमचा इतका द्वेष करी कीं आम्हाला पाहिल्याबरोबरच तो वेडावून जात असे. ‘ तुमचं दोघांचं प्रेम आहे—नाहीं कां ? बऱ्सरं आहे, पाहून घेऊं, ’ असं तो वारंवार म्हणे. ’

“ तुमची कायमची ताटातूट करतो अशी त्यानें तुम्हाला धमकी दिली असेल ”

“ नाही. अगदी त्याच्या उलट. तो एकदां म्हणाला कीं एका दोरीनें तुम्हां दोघांना एके ठिकाणीं बांधणार. ”

“ बरं मग ? ”

“ मग काय ? त्यानें एक दोरी आणवली आणि आमच्या अंगावरील कपड्या-सहित कमरेभोवतीं आम्हाला एके ठिकाणीं कसून बांधून टाकलें. ”

“ असं ? आणि मग ? ”

“ मग दिवस आले...गेले...रात्री आल्या...गेल्या...तुझ्या लक्षांत आलं का ? नाहीच यायचं. सुरवातीला आम्हाला असं वाटलं कीं आम्ही दोघेही बरोबरच मरणार, व त्यामुळें दोरीचा विळखा आम्हाला फार सुखकर वाटला. आमचं उर जोरजोरांत धडधडू लागलं. तिची नजर माझ्यावर व माझी तिच्यावर खिळून गेली. पण एकमेकांच्या सोबतींत आम्ही मरावं म्हणून नव्हतं आम्हाला एके ठिकाणीं बांधलं. तसंच जिवंत रहावं हा त्यांचा उद्देश होता. ”

“ मग तर त्यांचे आभारच मानले पाहिजेत. ”

“ छट्. निषेध केला पाहिजे. ”

“ हें कांहीं मला कळत नाही वुआ. ”

“ दिसतंच आहे. आम्हाला त्या स्थितींत तो अनुभव येण्यापूर्वी मीही तुझ्यासारखेंच म्हटलें असतें. अनुभव सांगून तुला त्याची कल्पना नाही यायची. डोळे उघडायचा अवकाश कीं समोर तोच मुखवटा; मान फिरवायचा अवकाश, कीं समोर तोच चेहरा. मान सरळ करायचा अवकाश, कीं एकाच्या तोंडावर दुसऱ्याचा श्वासोच्छ्वास सुरू झालाच ! आम्हां दोघांच्या चेहेऱ्यांत पांच बोटांचेही अंतर नव्हतें. अर्थात् सुरवातीला रीटाचे दिव्य डोळे मला दिसले. तिच्या पापण्यांतील थरथरुं लागल्या, कीं माझ्या अंगावर हर्षानें रोमांच उभे रहात. आमचे चेहरे इतके जवळ होते कीं आम्ही नुसतें थरथरलों तरी त्यांचा एकमेकांना स्पर्श होई...पण कांही वेळानें पुनः तोच प्रकार...पुनः तेंच दृश्य...छे, छे !...”

“ अँडीज्, तूं असा लाजतोस कां ? ”

उसनी शिदोरी

“ मला त्या प्रकारची इतकी लाज वाटते की त्याची आठवणही सहन होत नाही. एकमेकाला चिकटून असे घट्ट बांधलेले दोन देह...शी, शी, नको...”

“ अरे, पण माझे खांदे असे पकडित काय धरलेस ? दुखतात की. तुझी बोटं तर पंजासारखी आहेत ! ”

“ तुला त्या प्रसंगाची कल्पना यावी म्हणून मुद्दामच मी तसे करितों. ”

“ पण तशा स्थितीतही तुम्ही हिंडत फिरत होता ? ”

“ हो, पण आतां पुरे झाले. मला जास्त विस्ताराने सांगतां येत नाही. ”

“ बरं, बरं. तरी पण...”

“ पुरे ! ! दिवस, रात्रीं, आठवडे, महिने...नको, ती आठवणसुद्धां नको ! ”

“ पण अँड्रीज, दया, कीव अशा कांहीं गोष्टी जगांत आहेत का ? ”

“ अशा प्रसंगांनीं इतर सर्व मृदु भावनांप्रमाणे दया, करुणा वगैरे गोष्टींचाही चुराडा होऊन जातो. ”

“ अरे, पण तुझी त्या वेळची सोबतीण म्हणजे एखादी निर्जीव वस्तु नव्हती ? ”

“ त्यामुळे तर तो प्रकार जास्तच असह्य झाला. पहिल्या आठवड्यांत आम्ही म्हटले, ‘ कांहीं फिकिर नाही. आपलं एकमेकांवर इतकें प्रेम आहे कीं आपण हा सर्व किळसवाणा प्रकार विसरून जाऊं. ’ आम्ही एकमेकांना सुरवातीला असा धीर देत असूं. ”

“ पण होतां होतां त्या भयाण सहवासाने आमच्यांतील प्रेमाचे आणि करुणेचे झरे कोरडे होऊन गेले. आमची खात्री पटली कीं तो भयंकर प्रसंग विसरणे आम्हाला अशक्य होतें. ”

“ तरी पण झालं काय ? ”

“ काय व्हायचंय ? ती घाण, ती दुर्गंधी ! ..... ”

“ पुरे, पुरे, अँड्रीज्. यापुढे तुझे बोलणे मला ऐकवणार नाही. ”

“ आणि तेंच तेंच दृश्य अक्षय्य पहावे लागल्यामुळे मनाला येणारा वीट ! तसेंच एकमेकांवर पुनःपुनः आपटणारीं तीं तोंडं ! !..... ”

“ आम्हांला बांधून तयार केलेल्या विचित्र प्राण्याला सुरवातीला झोपतांच येईना. आमच्या डोळ्यांवर इतका ताण पडून लागला, ते इतके बटबटीत दिसून लागले, कीं

आमची झोप साफ उडाली. शेवटीं एकदांची झोप लागली. पण तेवढ्याने पुनः जाग येण्याचे कायम थोडेच थांबणार होतें ?

“ तिच्या वजनामुळे मला दोरी बोचे; माझ्या वजनामुळे तिलाही तिचा तितकाच जाच होई. एकाला थकवा आला की त्यामुळे आधीच थकलेल्या दुसऱ्या जिवावर एवढा भार पडावा की त्याला आपले जिणे नकोसे होऊन जावे. आम्ही खूप धडपडलो; एकमेकांच्या या भावनांचा प्रतीकार करण्याची शिकस्त केली. आणि तरीही हे सर्व प्रकार झुळकच होते. मी पुनः सांगतो की आम्हाला मुख्य जाच...”

“ नको ! नको ! त्या गोष्टीचा पुनरुच्चार नको. ”

“ नाही, आता मी सांगणारच. दुसऱ्याच्या देहाचा तो अखंड आणि अंगळ सहवास, त्याच्या बाह्यांगाशी होणारी लगट, त्याचा श्वासोच्छ्वास, त्याच्या शारीरिक क्रियाशी येणारा संबंध-एखाद्या मुडद्यावर शस्त्रक्रिया करणे पुरवले, पण तो अनुभव नको ! मानवी शरीर किती हिडीस, किती गलिच्छ यंत्ररचना आहे ही ! लोक कैद्याच्या देहाची कीव करतात, पण मी म्हणतो मानवदेहाची जास्त कीव केली पाहिजे !...माझा एक धर्मभोळा मित्र होता त्याला नरकाची स्पष्ट कल्पना कधी करतांच येत नसे. तुलाही माझ्या त्या अनुभवाची कल्पना अगदी अस्पष्टच येईल. तू कितीही तर्क लढविलेस तरी तुला त्याची पुरती कल्पना येणे शक्य नाही. ”

“ पण तू एकदम असे काय करू लागलास अँड्रीज ? असा एकदम उठलास का ? इतका अस्वस्थ का झालास ? ”

“ मला स्वतःलाच कळत असेल तर ना ? पण काय रे, अधिक असत्य बीभत्स काय ? मानसिक की शारीरिक सहवास ?...छे, जेव्हा का आमच्या तोंडून प्रेमशब्द निघेनासे झाले, जेव्हा दोघांतही एक प्रकारची मानसिक अलिप्तता येऊन आम्ही एकमेकांना पारखे होऊं लागलो, जेव्हा दोघेही त्रासून चिरडीला आलो, तेव्हा तर आमच्या डोळ्यांतील तेज अजिबात मावळले, आमच्या उद्गारांत द्वेषाची छटा येऊं लागली.

“ मग काय ? आमचा अधःपात त्यानंतर थोडाच थांबणार होता ? चिडाचिड, यातना, वीट, यांतून आम्ही दूरदूरच चाललो. मी तिला विनाकारण दोष देऊं लागलो, ती विनाकारण रागाऊं लागली. काळ-तो अंतरहित काळ-त्याने शेवटीं

उसनी शिदोरी

आमचा बळी घेतला. पण आमच्यापैकी कोणीच फार वेळ टिकाव धरला नाही, हेही खरे. कुणी दोघांनी मिळून कांहीं गुन्हा केला, कांही पातक केले, तरी ते इतक्या थोड्या अवधीत होऊन जाते की त्याचा विसर पडतो. पण जबरदस्तीने कोणा दोघांचे संख्ये जमवून त्यांना एके ठिकाणी फार वेळ कोंडण्याचा प्रयत्न केला तर त्यांचे पर्यवसान त्या संख्यांचे एका रोगांत रूपांतर होण्यांत होते, वेडांत रूपांतर होते, हाडवैरांत रूपांतर होते, मृत्यूंतही होते. असे कांहीं क्लेश असतात की जे अगदी थोडा वेळ टिकले, तरी पुढे मार्गे ते तुम्हांला वेडावून सोडतात आणि पुढे मार्गे म्हणजेही कांहीं थोड्या तासांनीच !

“सहा महिन्यांनी आमची सुटका झाली ! सहा महिन्यांनंतर आम्ही एकमेकांकडे पाठ फिरविण्यास मोकळे झालो !

“आणि आतां तिची मूर्ति मला विकृत दिसते. माझे डोळे दुखू लागतात. एकाएकी मी एक पशू बनतो. आम्हाला आतां परस्परांना क्षमा करणे अशक्य झाले आहे.”

“पण रीटाचे कसे ? ती नाही का...?”

“नाहीं, कधीही नाही ! एक वेळ माझ्याने ते होईल, पण रीटाचे नांवच काढू नकोस.”

“पण अँड्रीज, इतर असंख्य लोकांनी किती यातना सहन केल्या याचा जरा विचार तर कर...”

“ते मला ठाऊक का नाही ! कांही प्रकार तर मी स्वतः पाहिले आहेत. मी सी X X ची छळणूक पाहिली; काय त्याच्या किंचाळ्या, काय त्या शस्त्रांचा आवाज ! अजूनही मी डोळे मिटले तरी तो माझ्या दृष्टीआड होत नाही. एका लाकडाच्या ठोकळ्याने त्यांनी त्याचे सर्व दांत पाडले, आणि तेच त्याला खायला लावले ! तेही त्याच्याने गिळवेनात म्हणून हॉस्पिटलमधून घाणीने भरलेले एक तस्त आणून ती घाण हवालदारांनी त्याच्या घशांत ओतली. त्या यातना आणि तो किलसवाणा प्रकार त्याला इतका असह्य झाला की त्यांतच त्याचा अंत झाला ! !

“एस्-च्या छळणुकीचा प्रसंगही माझ्या डोळ्यांदेखतच घडला. एखाद्या बुटाचा तळवा सोलून काढावा तशी त्यांनी त्याच्या तळपायावरची कातडी सोलून काढली.

भीषण आर्लिंगन

काय त्याचा चेहरा एकदम विकृत होऊन गेला ! आणि नंतर थोड्या वेळाने जो शांत झाला तो कायमचाच ! ! आणि कॉमरेड एल्-तिची तर आठवणहि करवत नाही ! तिचे जिवंत मूल, भाल्यांनी, कुन्हाडींनी, लाठ्यांनी त्यांनी तिच्या पोटांत पुनः घातले ! ! ! अखेरीस एक नुसता मांसाचा गोळा तेवढा बाकी उरला ! एका हंगेरियन शेतकऱ्यावरही एकदां असाच भयंकर प्रसंग गुदरला. मला त्याची चांगली आठवण आहे. तो किती धिप्पाड ! केवढा त्याचा स्वाभिमान ! अगदी निर्भय ! एक दिवस त्याला हवालदार जेलच्या जज्जकडे घेऊन चालले. त्याच्या मागून मलाही जायचे होते म्हणून तो आंत खोलीत गेल्यावरही आंतले वोलणे मला बाहेरून ऐकू आले. तो एका कटांत सामील होता अशी त्याच्याकडून कवुर्ला घेऊन त्या कटांतील इतर इसमांची नावे त्यांना त्याच्याकडून काडून घ्यायची होती. पण तो आपले तोंड उघडील तेव्हां ना ! अखेरीस त्यांनी आपले उपाय सुरू केले. आम्हाला एकदम एक शिष्टी ऐकू आली हां हां म्हणतां आडव्या तलवारींचे वार मांसावर बसावे असा दडदड आवाज येऊ लागला. तसेंच घाव हाडांवर बसावे असा खटखट आवाज कानावर पडू लागला. आणि नंतर सर्व सामसूम झाले त्यावेळीं ते पशू काय करीत होते ते आम्हाला कळणे शक्य नव्हते; पण हूं कीं चूं नाही ! ! शेवटीं मात्र एक भयंकर किंचाळी ऐकू आली. लवकरच दरवाजा उघडला. त्या शेतकऱ्याचा गोळा होऊन तो एका स्ट्रॅचरवर पडला होता. अर्ध्याच तासांपूर्वी एखाद्या भक्कम खांबाप्रमाणे निश्चल असलेला हाच तो शूर वीर असे आतां कोणास खरे वाटलेहि नसते. काय त्याचे ते विव्हाळणे ! काय त्या किंकाळ्या ! त्याच्या कमरेभोवतीचे कपडे फाडून टाकण्यांत आले होते, त्याचे पोट उघडे होते, आणि त्याच्याखाली एक लालभडक भोक ! त्याला पौरुषहीन करण्यासाठीं पोलिसांनी एक फारच गंजलेली सुरी वापरली होती. ज्या अधिकाऱ्याने ते अमानुष कृत्य केले तो तर उघड बढाई मारत होता कीं आजच्या-इतका जोर त्याला कधींच वापरावा लागत नव्हता ! !

“ मी हें सर्व तुला कशासाठीं सांगतो, आहे ठाऊक ? अशासाठीं कीं हंगेरीच्या तुरुंगाचे पाणी चाखलेल्या इतर कैद्यांप्रमाणे मीही तिथले सर्व प्रकार पाहिले आहेत. मीं ते बाहेर देशांतून येणाऱ्या मुशाफरांप्रमाणे पाहिले नाहीत. खरे म्हणजे

उसनी शिदोरी

मीं याहूनही अधिक भयंकर प्रसंग पाहिले आहेत. सूटबूट चढवून, कमरेला तलवारी, छातीला बिल्ले व फिती लावलेले मृत्यूचे मूर्तिमंत अवतार घोरोघरीं हिंडतांना मीं पाहिले आहेत. बापांना मुलांविरुद्ध पुरावा देण्यास भाग पाडावयाचें, तलवारींचे वार चुकविण्यासाठीं मुलांना प्रत्यक्ष आपल्या वडिलांच्या शरीराचा ढालीप्रमाणें उपयोग करण्यास भाग पाडावयाचें, श्रद्धाळू लोकांना धर्माची विटंबना करावयास लावावयाची, हे सर्व अत्याचार मीं स्वतः डोळ्यांनीं पाहिले आहेत. पण तरीही माझें असेंच मत आहे कीं जवानीच्या, आणि प्रेमाच्या भरांत असलेल्या दोषांना एके ठिकाणीं बांधण्याची अधम कल्पना ज्या राक्षसांनीं काढली त्यांनीं या सर्व पाशवी अत्याचारांवर कळस चढविला आहे. या प्रकारच्या छळणुकीनें त्या दैत्यांनीं आमच्या हृदयांतील गूढ आनंदाचे झरेच नष्ट करून टाकले !

“ भाई, प्रत्येकाच्या मनांत बंडखोराचा लाल बावटा लपूनछपून राहिलेला असतो. माझ्यापुढें आता एकच कार्य आहे आणि तें हें हीं ज्यांच्या ज्यांच्याशीं माझा संबंध येत जाईल त्यांना त्यांना त्यांच्या हृदयांतील हा बावटा उघडपणें जगभर फडकविण्यास मी प्रोत्साहन देणार.

“काय मजा आहे पहा ! एकीकडे तुरुंगांत हजारों माणसें झिजून पिचून निकामी होत आहेत; तर दुसरीकडे क्रांतीचा मंत्र जास्तजास्तच जोरानें सर्व संकटांना धुडकावून देऊन पुढें चालला आहे. मी तुला अगदीं मनापासून सांगतो कीं गरीब जनतेला पायाखालीं चिरडून तिच्या जिवावर चैन करणाऱ्या जगांतील बदमाशांचा द्वेष वाटतो, त्याचें या क्षणीं दिव्य आनंदांत रूपांतर झालें आहे !

शिंदाबाद ! इन्क्लाब शिंदाबाद !! ”

—पी. एन्. जोग

(अँरी बारब्यूसच्या “ Embrace ” चा अनुवाद.)

माझ्या जीवाचं फूल

श्रमजीवि शेतकऱ्यांचें जीवन किती तरी निर्मळ, सार्धे नि सरळ असतें. त्यांच्यांतही भावना, विकार, इच्छा या असतातच ! आणि याच पार्श्वभूमीवर “माझ्या जीवाचं फूल” ही भावनामय व हृदयस्पर्शी लघुकथा चितारण्यांत आली आहे.

व्हेनाग अँड्रिस आणि लिना—

“स्वार्थावरती सोडुनि पाणी प्रेमधर्म आचरूं ।
प्रेममय जीवन आपुलें करूं !”

या कवि शान्ताराम यांच्या काव्यपंक्तीस अनुसरून प्रेममय जीवन करूं इच्छिणारें प्रणयी युगुल ! प्रस्तुत कथेंतील प्रारंभीचाच प्रणयप्रसंग वाचकांना मुरध करून सोडतो, इतका तो बहारीचा आहे. परंतु वाचकांच्या मनावरील हा प्रेममय वातावरणाचा कैफ फार वेळ टिकूं शकत नाही. अँड्रिस-लिना हें युगुल परस्परांना अगदीं अनुरूप असेल, त्यांचें एकमेकांवर प्राणाहुनही अधिक प्रेम असेल, पण दैवाच्या मनांत काहीं निराळाच डाव खेळावयाचा होता, याची त्या दोघांना कल्पना नव्हती.

उसनी शिदोरी

अँड्रिसला न्याहारी पोंचविल्यावर आणि विवाहाच्या आणाशपथा-नव्हे प्रेमाची मोहोर ओष्टद्वयान्नी-झाल्यावर घरीं काय वाढून ठेवलें आहे याची त्या दोघांनाही कल्पना नव्हती. भावी प्रेममय जीवनाच्या सुखस्वप्नांतच ती दंग असतात. पण—

वयोवृद्ध मालिनिक तिला मागणी घालायला येत असतो. शारदा नाटकांतील कांचन भटजीच तो ! त्याला पाहून लिना बावरते-गांगरते ! भिन्न भिन्न विचार प्रवाह तिच्या मनांत सुरू होतात. किती सुंदर मनोविश्लेषण लेखकानें या ठिकाणीं केलें आहे. मानवी-स्त्रीस्वभावाचा उत्कृष्ट नमुना पहावयास सापडतो या ठिकाणीं ! “ त्यांना वेड तर नाहीं लागलं ? ” असें मालिनिक संबंधीं व्हेनाग बाबाला लिना विचारते. किती सहज प्रश्न हा ?

सत्तर वर्षांचा म्हातारा. पहिल्या तीन बायका खाऊन बसलेला. आणि आतां चौथी ! लिनी सुंदर होती, तरुण होती-पण त्याला त्याहीपेक्षां आपल्या एवढ्या मोठ्या संपत्तीला मालकीण पाहिजे होती. त्याची काळजी घेणारें कोणी तरी स्त्रीमाणूस पाहिजे होतें. तेवढ्या साठींच त्याला लिनाची गरज होती आणि तेही फक्त एक दोन वर्षांसाठींच ! त्यानंतर त्याच्या मागें तीच त्या सान्या वैभवाची मालकीण होणार होती.

पण ही कल्पना तरुण लिनीला कितपत मानवण्यासारखी होती ? प्रथम तिच्या जन्मांत निराशेची छाया पसरते-चेहरा पांढरा पडतो !

पण त्यानंतर तिच्या व्यावहारिक स्वभाव जागृत होतो. म्हातारा तीनचार वर्षांपेक्षां अधिक जगत नाहीं आणि शिवाय त्यानें आपणाला मुलीप्रमाणें लेखण्याचेंही अभिवचन दिलें आहे या विचारामुळें तिच्या मनाची द्विधा स्थिति होते. पण लागलीच एक शंकाही तिच्या मनांत उभी राहते—“ अँड्रिस तोंपर्यंत थांबेल कां ? ”

लिनाला आपल्या भावी सुखासाठीं पैसा हवा असतो-तो मालिनिकशी लग्न करून मिळाला तरी हवा आहे. शिवाय अँड्रिसचें प्रेम ? हो ! तेंही हवें आहे. तिच्या दृष्टीनें दोन्ही गोष्टी शक्य कोटींतल्या होत्या. नव्हे पैशाकडेच तिचा ओढा अधिक दिसूं लागला ! ती सारें कांहीं अँड्रिसच्या व आपल्या सुखासाठींच करावयास तयार झाली होती; पण असलें हें कलंकित प्रेम स्वीकारावयास अँड्रिस तयार झाला

असता कां ?—नव्हे प्रेम विरुद्ध पैसा या द्वंद्वांत “ तरुण माणसाच्या धाकांत राहाण्यापेक्षां म्हातान्याकडून कौतुक करून घेतलेलंच चांगलं,” इथवर तिच्या विचारांची मजल जाते ! स्त्री स्वभावाचा दुसरा एक नमुना !

अखेर ती अँड्रिसवरील प्रेमाला बाजूला सारते व माल्निक्च्या मागणीला होकार देते. त्या आनंदाप्रीत्यर्थ माल्निक् सर्वांना दारू पाजतो. त्याच वेळीं अँड्रिस घरांत प्रवेश करतो ! तें दृश्य पाहून त्याला काय वाटलें असेल ?—“ स्त्री जात तेवढी निमकहराम ? ”

नाहीं ! “ माझ्या जिवाचें फूल ! ” असेंच त्याला वाटतें ! त्याचें अंतःकरण बधिर होतें—मन निराश होतें !

जीवाचं फूल असलें आणि तें जरी एखाद्या ‘ म्हसोबा ’ वर जाऊन पडलें तरी तें निर्माल्यच नव्हे कां ?

तीनचार प्रमुख पात्रें; दोनतीनच प्रसंग—परंतु त्यांना मनुष्यस्वभावाचे दाखले, मनोविश्लेषण, भावना, उत्कट संवाद, साधी भाषा या सर्व गुणसमुच्चयामुळें प्रस्तुत कथेंत अतिशय आकर्षकता आली आहे. गोष्टीचा शेवट कसा होणार हें वाचकाला मध्यावरच कळत असतें. पण अजूनही एकादी कलाटणी मिळून शेवट आनंद-पर्यवसायी होईल असें वाटत असते. पण लेखकानें त्याही ठिकाणीं वाचकाला चकविलें आहे. कथेची निर्दोष मांडणी, चित्तवेधकपणा, कलापूर्ण रेखाटन या दृष्टीने लेखकानें वरेंच यश संपादन केलें आहे.

—राजीव

माझ्या जिवाचं फूल

दूर अगदीं निळेंभोर आकाश; मधून मधून लोंकरीसारखे पांढरे स्वच्छ विखुरलेले ढग; भारद्वाजाचें एकसारखें चाललेलें कूजन; जिकडे तिकडे हिरवेंगार भाळरान; झाडांना पालवी; वसंतऋतूंतली नव्या फुलांचा सुगंध; सपाठ्यानं काम करणारे मजूर. जिकडे तिकडे आनंदी आनंद !

प्रत्येक कामकरी मनापासून काम करित होता कीं काय, तो आनंदी होता कीं नाहीं, तें कांहीं नक्की सांगतां येणार नाहीं. पण निदान आमचा व्हेनाग अँड्रिस तरी

उसनी शिदोरी

तसा आनंदी दिसत होता, सूर्य डोईवर यायच्या आंतच त्याचें अर्धें अधिक शेत नांगरून झालें. तें काम करणं कांहीं सोपं नव्हतं असंच त्याच्या घामानें डबडबलेल्या चेहऱ्यावरून व धापा टाकणाऱ्या घोड्यांवरून दिसून येत होतं. शेताच्या अगदीं कडेला असलेल्या 'आडलर' वृक्षाजवळ येऊन तो थांबला. त्यानें घोड्याला मोकळें केलें. आपण जाऊन त्या झाडाच्या सावलींत बसला. आडलरच्या मोहोराचा वास इतका मादक होता कीं, कित्येक वेळीं तो अगदीं नकोसा वाटे. बसल्या बसल्या स्वतःशींच कांहीं तरी आनंदानें गुणगुणत, जवळच्या झुडुपाशीं अँड्रिस खेळूं लागला.

ओहो ! वाहवा ! असें आनंदातिशयानें ओरडून त्यानें आपली टोपी मजेनें वर फेकली. ती खालीं येऊन जवळच हिरव्या गार गवतावर पडली. त्याचें हृदय आनंदानें नुसतें नाचत होतें. आजूबाजूचें सर्वच वातावरण त्याच्या आनंदांत भर घालीत होतें. अँड्रिस येथेंच आडवा झाला. क्षणभर त्यानें डोळे घट्ट मिटले, तो स्वतःशींच हसला. सूर्याच्या किरणांनीं देखील जणूं काय त्याच्यावरोवर हसत हसत त्याच्या चेहऱ्यावर नाच सुरू केला व कपाळावरील सर्व घाम पुसून काढला.

पडल्या पडल्याच त्यानें आपलें डोकें वर उचलून हातावर टेकलें व जवळच्या टेकडीकडे नजर टाकली. पलीकडे असलेल्या एका झोपडीचें छप्पर दिसत होतें. त्यांतून वर येणाऱ्या धुरावरून आंत न्याहारीची तयारी चालल्याचा तर्क करतां येत होता. आतां 'ती' येईल अं माझी भाकर घेऊन, इत्यादि विचार त्याच्या मनांत घोळत होते. इतक्यांत फिकट गुलाबी हातरुमाल, एक भडक हिरवा झगा, त्यावरचें पांढरें एप्रन, हीं हळू हळू एकामागून एक दिसूं लागलीं. त्याची नजर तिकडे सारखी खिळून गेली. अगदीं जवळ आल्यावर तिनें हातांतील पांढरें बोचकें सोडलें.

“ हीं घे न्याहारी ” झाडाच्या फांदीशीं खेळतच ती बोलूं लागली. “ वा, काय सुंदर वास येत आहे ! हं अँड्रिस, भाकर निवून जाईल ना ? ”

“ अं हं, तूंच इकडे आण ” तिला कांहींशा चिडवण्याच्या हेतूनें अँड्रिस म्हणाला.

“ काय आळशीपणा हा ? तिथं उन्हांत बसण्यापेक्षां इथं वरं नाही वाटतं ? ”

“ पण तिथं वास फारच मादक येत आहे बुवा, ” अँड्रिस् म्हणाला.

तिनें ते सर्व जिन्नस उचलून त्याचे जवळ ठेवले. तेवढ्यांत अँड्रिसनें तिचा हात पकडण्याचा प्रयत्न केला, पण तिच्या युक्तीमुळे तो फसला; ती मागे सरकली.

“ काय वात्रट आहेस रे. ”

अँड्रिस मोठ्यानें हसला, आणि तें बोचकें उघडून त्यानें खायला सुरवात केली.

“ कां आज आपली टोपी फारशी सजली आहे ? कांहीं कारण आहे वाटतं ? ”

“ कारण ? ” कांहीं वेळ थांबून पुन्हा पूर्ण निश्चयाच्या स्वरानें अँड्रिस म्हणाला,

“ हो ! मी आज लीनीला मागणी घालायला जाणार आहे. ”

“ लिनीला मागणी ? ही कोण बुवा लिनी ? ”

“ ती समोरच गवतावर बसली आहे ती. ”

“ अस्सं काय ? तुझी तर अगदीं खात्री दिसते ! पण तिनं ती मागणी नाकारली तर ? ”

“ कां बरं ? तिनं कां नाकारावं मला ? मी तिला आवडत नसेन असं वाटतं कां तुला ? ”

“ मी असं म्हणत नाहीं—पण—पण— ”

“ पण ! पण काय ? मजपेक्षां अधिक चांगली निवड आहे का कोणाची ? ” त्यानें अगदीं अधिन्या स्वरांत चटकन् विचारलें.

“ अं हं, दुसऱ्या कुणाबद्दल काळजीच नको ! तुला माहीतच आहे कीं, तिला मागणी घालायला पुष्कळ जण तयार आहेत; पण...पण फार कशाला ? त्यांचा विचार करायच्याच लायकीचे नाहीत मुळीं ते ? आणि इतक्यांत तिला लग्नच करायचं नाहीं मुळीं ? अद्याप ती फार लहान आहे; तिची पैशाची पेटीदेखील अजून भरली नाहीं, आणि तिला स्वतःचें ब्लँकेट देखील अद्याप विणतां येत नाहीं. ”

“ पण ती जर मला मिळत असेल, तर मला जुनेंच ब्लँकेट चालेल. मला नवें नकोच मुळीं. ”

“ होईल. तसंही होईल ! पण प्रत्येक गोष्ट कशी अगदीं योग्य वेळींच झाली पाहिजे. घाई उपयोगाची नाहीं. ”

उसनी शिदोरी

“छे: योग्य वेळ ! मुळींच नको. तूं मला आत्तांच सांग, माझ्याशीं लग्न कां करीत नाहीस ? ”

“हं...हं...असं करायचं असेल तर मी आत्तांच जातें कशी ! आजूबाजूला पहा, किती सुंदर देखावा दिसत आहे. अशा वेळीं लग्नाची कल्पना तुला सुचते तरी कशी ? ”

“मला वाटतं त्या जमीनदारानें तुला मागणी घातली असावी ! ” स्वतःशींच कयास बांधित तो म्हणाला—

“होय, खरं आहे, पण असला म्हातारा ! छे, नको ग बाई ! ”

“पण तो तर फार सभ्य आणि शिवाय श्रीमंत आहे.” तिच्या मनाचा पडताळा पहात त्यानें विचारिलें. तो त्याचा प्रतिस्पर्धी होता.

“सभ्य, चांगला आणि श्रीमंत ? शी...”

“पण...पहा विचार कर, कारण मजबरोबर शेतांत राबण्याखेरीज तुला कांहींच मिळायचं नाही...” आणि इतक्यांत मोठ्या आनंदानें, तोंड पुसून तो उठला... छे...धावलाच तो.

अँड्रिस जवळ येतोसें पाहून त्याच क्षणीं लिनीनें देखील उडी मारून एका झुडपाकडे धाव घेतली.

अँड्रिसला जणू काय विजयोन्मादच चढला होता.

“अहं, असें जवळ यायचं नाहीं हं—मग मी माझं तोंडच लपवून टाकीन.” आणि असं म्हणून ती एका झुडपाआड गेली; पण अँड्रिसनें तिला पकडलेंच.

“अँड्रिस...नको...हें...काय...” तोंडावर एप्रन टाकून ती तें झाकूं लागली. पण अँड्रिसनें तें हिसकावून फेकून दिलं व चुंबनांचा तिच्यावर वर्षाव सुरू केला. तिनें देखील त्याला कांहींच प्रतिकार केला नाही, आणि पुन्हां त्यानें लग्नाचा प्रश्न काढतांच तिनें शांतपणें उत्तर दिलें. “इतकं पुन्हां पुन्हां कशाला विचारायला पाहिजे ! मी तुझ्याखेरीज दुसऱ्या कोणाशींच लग्न करणार नाहीं.” पण त्यानें सोडतांच “काय दुष्ट आहेस ” असं म्हणत, भरकन आपली भांडी घेऊन तिनें आपल्या घराकडे धूम ठोकली.

इकडे अँड्रिसला आतां भूक राहिलीच नव्हती. त्याने उरलेले अन्न सर्व शेजारच्या कुत्र्याकडे फेंकून दिले, व तिच्या त्या धावणाऱ्या मूर्तीकडे तो अनिमिष नेत्राने पाहात राहिला.

अत्यानंदाने आपले अंग जमिनीवर टाकून तो बोलू लागला,

“अहाहा ! किती सुखी आहे मी ! किती रम्य होईल माझं आयुष्य ? असलं सुख कधी कुणाला मिळालं असेल कां ? माझी लिनी ! माझ्या जीवाचं फूल ! ”

आणि पुन्हां पूर्ववत् मोठ्या आनंदाने त्याने आपल्या कामास सुरवात केली.

लिनी आपल्या अंगणांत शिरते तोंच माल्नीकही दुसऱ्या दाराने आंत धाला. तो बराच वृद्ध दिसत होता. जवळच्याच ओक झाडापलीकडे त्याचे शेत दिसत होते.

त्याने पोषाखदेखील विशेष काळजीपूर्वक केलेला दिसत होता. कांहीं चमत्कारिक आवाजांतच त्याने तिचे स्वागत केले. आणि एक अर्थपूर्ण नजर तिजकडे टाकून तो आंत शिरला.

व्हेनाग बाबा स्वयंपाकगृहांत आला. त्याचा चेहरा कांहींसा आनंदी व भावमिश्रित दिसत होता.

“लिनी-पोरी, तो म्हातारडा-नव्हे ते वयोवृद्ध मालिनकसाहेब तुजकडे आले आहेत तुला विचारण्यासाठीं-मागणी घालण्यासाठीं ते आले आहेत.”

“काय-मागणी ? ”

लिनी तशीच मागील भिंतीला टेकली. तिचा चेहरा फिका पडला. ती म्हणाली,
“छे, तें शक्य नाही.”

“तूच बाहेर येऊन काय तें त्यांच्याशीं बोल.” कांहींशा आश्चर्याने तिजकडे पाहात व्हेनाग बाबा म्हणाला.

“बाबा, मी काय सांगूं हो त्यांना ? त्यांना कोय वेड तर नाहीं लागलं ? बाबा-बाबा—”

आत्यंतिक निराशेने मनुष्याला हसूं येते, तसे ती हसली. तिचे विचार सुरू झाले—

उसनी शिदोरी

सत्तर वर्षांचा म्हातारा, पहिली बायको मेलेली, मुलंबाळं नाहींत-कांहीं एक देणं नसून एवढं मोठें शेत-शिवाय म्हातारा, कांहीं तीन चार वर्षांवर खास जगत नाहीं ! तीन चार तरी कशाला ? कदाचित एखादंच ! शिवाय त्यांच्याजवळ बराचसा पैसाही आहे म्हणे ! शिवाय तो घराजवळच असलेला द्राक्षाचा मळा ! आणि म्हाताऱ्याची कटकट देखील वर्ष दीड वर्षांत सुटणार.....वा वा..... पण अँड्रिस ?

तिचा ऊर धडधडूं लागला. सकाळीं एकदां तिनें आपले हाततोड स्वच्छ धुतलें होते, तरी देखील तिनें घाईघाईनें पुनः तें धुतलें व आपल्या खोलींत जाऊन ती विछान्यावर बसली. ती अगदीं गोंधळलेली दिसत होती.

“ कोण मला योग्य मार्ग दाखवील ? ” ती स्वतःशींच बोलूं लागली-“ ह्या म्हाताऱ्याचें आयुष्य अजून किती आहे तें कुणी नकी सांगेल का ? दोन तीन वर्षे ? चाराच्यावर खास नाहीं ! पण अँड्रिस तोंपर्यंत थांबेल का ? ”

अखेर हळू हळू उठून ती खोलीबाहेर आली. व्हेनागनें तिजकडे पाहिलें. त्याच्या कपाळाला आठ्या पडल्या.

“ आग लावा ह्या पैशाला आणि श्रीमंतीला ! ” त्याच्या येरझारा सुरू झाल्या, “ पैशाला भाकून त्याला ‘ हो ’ म्हणण्याइतकी ती मूर्ख असेल का ? ”

लिनी दारांतच थांबली ! तिला आपले डोळे उघडण्याचें धैर्यच होईना ! त्या खोलींत शिरल्यावर तिला पश्चात्ताप होऊं लागला ! आतांच्या आतां धरणी दुभंगून आपल्याला पोटांत घेईल तर फार बरें, असें तिला वाटूं लागलं.

मालिनिकनें तिजकडे अगदीं शांत मुद्रेनें पाहिलें; पूर्वीचे विचार मनांत निश्चित करण्यासाठीं जरा मान हालवली, आणि आपल्या जाड व राठ हातानें तो गुडघ्यावर हलके थाप मारूं लागला.

“ अशी जवळ येऊन बैस ना ! ” त्यानें एक खुर्ची पुढें केली. “ म्हाताऱ्यानें तुला मी कां आलों तें सांगितलेंच असेल ! होय ना ? ”

उत्तराकरितां तो तिजकडे पाहूं लागला. पण ती जागची हाललीही नाहीं व बोललीही नाहीं.

“ माझ्या दुसऱ्या बायकोच्या मृत्यूनंतर लगेच मी पुन्हां लग्न करण्याचा निश्चय केला.” मालिनिकने सुरवात केली. “ माझी बायको नेहमी माझ्या सर्व गोष्टी पहात असे. मला तशी सवयच झाली आहे. आणि आतां मला तें फार जड जात आहे. पण आतांपर्यंत त्या दृष्टीने माझ्या कोणी पसंतीलाच आली नाही. माझ्या मागच्या दोन्ही बायका शेतीचें काम पहाण्यांत अगदीं हुशार होत्या. आणि आतां मला तशीच एखादी हवी. एक वर्ष झालं. तेव्हांपासून मी एकसारखा तुजकडे पाहतो आहे. इतरांपेक्षां तुझ्यांत कांहीं तरी निराळें आहे खास ! हल्लीं कामावर लावलेल्या बायकांप्रमाणें तूं कांहीं जनावरांच्या आंगावर खेंकसत नाहीस. शिवीगाळी करीत नाहीस. अर्थात् शिवी काय आणि ओवी काय ? सारखीच ! पण अशा वागण्यावरून माणसाच्या मनाची पारख होते. कांहीं तरी अंदाजानें काम करायचं म्हणून तूं करीत नाहीस, तर स्वतःच्या अकल हुशारीनें तूं करतेस. हं मग काय वाटतं तुला माझ्या शेतीभातीसंबंधानं ? येणार का त्याची व्यवस्था लावायला तूं ? होणार का त्याची धनीण ? ”

मालिनिकच्या ह्या भाषणाचा कांहींच परीणाम झाला नाही. स्वतःच्या स्तुतीनें लिनी अधिकच गोंधळली. तिची परिस्थिती जास्तच विकट झाली.

“ काय म्हणणं यावर तुझं ? ”

“ मला कांहीं माहीत नाही. ह्यावर विचार करायला मला सवडच मिळाली नाही, ” कांपत कांपत लिनी बोलली.

“ अग, ह्यांत विचार तो काय करायचा ? अगदीं उघडच आहे. मी इतका अगदीं वृद्ध झालों आहे. माझी काळजी घेणारं मला कोणी तरी पाहिजे आहे. माझ्या शेतीवर कोणाची तरी उत्तम देखरेख हवी. फक्त त्या दोन...दोनच... कारणाकरतां...कसं मी सांगू आतां ?...चार पांच वर्षांत तूच त्या सर्वांची मालकीण होशील. ह्यापेक्षा जास्त दिवस मी जगेनसें मला नाही वाटत. वास्तविक आतां मला असल्या ह्या लग्नापेक्षां...मरणाचाच विचार करणं अधिक..शोभेल.. पण मी तरी काय करूं ? शेतीची नासधूस झालेली मला कांहीं पाहावत नाही. आपण अगदीं बापलेकी प्रमाणें राहूं. चल तर, इकडे ये, आणि ‘ हो ’ म्हण एकदां. ”

उसनी शिदोरी

मालिनिकचें बोलणें इतकें सरळ व विचार पूर्ण होतें, त्याचा प्रत्येक शब्द इतका परिणामकारक होता कीं लिनीला पुढें होऊन ' हो ' म्हणण्याखेरीज गत्यंतरच नव्हतें. अँड्रिस थांबू शकेल. इतक्या मोठ्या शेतीच्या मालकीसाठीं तीन का चार वर्षसुद्धां कुणीही थांबू शकेल मालिनिक स्वतः तोंडानेंच सांगत होता कीं आपण फार दिवस जगणार नाहीं म्हणून. खरं त्याला वाटत होतं तेंच त्यानें सांगितलें. तो कांहीं ढोंगी नव्हता.

लिनीनें मान वर केली. तिचें अंग शहारलें. समोर देवलाशीं बसलेला तो वृद्ध ! त्या केसांच्या पांढऱ्या झालेल्या जटा ! वरच्या वाजूला पडलेलें तें टक्कल ! तो सुरकतून गेलेला चेहरा ! ती करड्या रंगाची लांब दाढी ! ते ओठाबाहेर येणारे काळसर लांब वांकडे तिकडे दांत ! तिला अगदीं शिसारी आली. त्याची बायको ? छे, कधींच नाहीं. पण...तें शेत ? आणि त्याची मालकीण झाल्यावरचें तें सुख ?

“ चल, इकडे ये, आण तो तुझा हात आणि ' हो ' म्हण. ”

“ मला कांहीं समजतच नाहीं. ”

“ पण मला नकार तर देणार नाहींस ना ? खरं ना ? ह्याची मला जर कल्पना आली असती तर...पण हें पहा ! मी दुसरी कुणीही मुलगी पाहिली असती. एक अंढे पण ती जरा लहान आहे. आणि शिवाय मला ती तुझ्याइतकी आवडत नाहीं. ती अगदीं चटकन् ' हो ' म्हणेलशी मला खात्री आहे. ती स्टॅलिकची सगळ्यांत धाकटी मुलगी ! मग काय मी जाऊं तिच्याकडे ? नाहींच म्हणणार तर ? होय ? ”

“ हो, तिकडेच जा ” असेंच लिनी म्हणणार होती. तिची इच्छा होती. पण तिची जीभच तयार होईना. तोंडाला कोरड पडली. काय स्टॅलिकची धाकटी मुलगी ? तिला मिळत असलेली ही संपत्ति तिनें स्टॅलिकच्या मुलीला कां द्यावी ? अशा तऱ्हेनें आलेली सोन्याची संधि गमावली तर लोक काय म्हणतील ! मालिनिकनें मला मागणी घातली होती हें तरी ते खरं मानतील का ! विचार करतां करतांच तिनें आपल्या दांतानीं खालचा ओठ दाबला, मान खाली घातली. काय उत्तर ? यावद्दल तिची धडपड चालली होती.

कांहीं क्षण थांबून मालिनिकने पुन्हां सुरवात केली, “तुझी अडचण मला अगदी चांगली कळते. आतांपर्यंत लग्नाचा विचार मनांत आला म्हणजे तुम्हांला तरुण पुरुष दिसतात. आतां तर माझ्यासारखा एक जख्खड म्हातारा लग्नाला उभा!! तुझं मन-हृदय-तुला नको नको म्हणून सांगत आहे, होय ना! पण लक्षांत ठेव तूं नकार कशाला देणार तो! वारा हजाराचं शेत! जवळ जवळ १०,००० ची माझी बँकेतील ठेव! लग्नाच्या आधीच मी माझ्या सर्व संपत्तीची मालकीण तूं असल्याचें खत करून देतो. आतां अर्थात त्याच्या दुप्पटीनें जरी पैसा दिला तरी मला प्रेम कांहीं विकत घेतां यायचं नाही हें मी जाणून आहे. पण वर्षाला चार पाच हजार खर्चून एक अशी सुंदर मुलगी आपल्या तैनातीला मिळवणं हें कांहीं फारसं तोट्याचं नाही असें मला वाटतं.”

बोलतां बोलतां मालिनिक उठून लिनाजवळ आला, लिनी अगदीं हताश होऊन भिंतीला टेकून उभी होती.

दहा वारा हजारांची इस्टेट!! मालिनिक इतका श्रीमंत असेलशी कोणालाच कल्पना नव्हती.

आणि पुन्हां एक दोन वर्षांनंतर येवढ्या संपत्तीची ती मालकीण होऊन इच्छेप्रमाणें वागण्यास ती मोकळीच होती.

तिचें सर्वांग शहारलें. ती एकदम भानादार आली. मालिनिकनें तिचा हात धरला होता. तिनें आपण होऊन तो पुढें केला कीं मालिनिकनेच तो हातांत घेतला हें कळेना.

तिनें फक्त पुढील शब्द ऐकले—

“लिनी तूं फार भावनाशील मुलगी आहेस, कवूल. पण हें विनाकारण मनाला लावून घेऊं नकोस...”

दुसऱ्या क्षणीं लिनी खोलींत एकटीच राहिली. अगदीं निर्वुद्ध होऊन तिनें जवळच्या एका खुर्चीत आपलें आंग टाकलें.

घडलें हें सत्य कीं स्वप्न? लिनी खरेंच कां त्या म्हातान्याशीं लग्न करायला कवूल झाली? हो, हो, फार मोठी चूक झाली! पैशानें एक क्षणभर लिनीला

उसनी शिदोरो

भुरळ पाडली. तिचे डोळे दिपले ! पण आतां झालेली चूक तिला दुरुस्त केली पाहिजे.

तिनें धाडकन् दार उघडलें ! ती धावतच बाहेर आली. तिनें सभोंवार पाहिलें. व्हेनाग बाबा बाहेर उभा होताच. त्यानें तिजकडे कांहींशा तिरस्कारानें पाहिलें व थोड्याशा चिडखोर वृत्तीनेच कुचेष्टेनेंच त्यानें तिच्याशीं हस्तांदोलन करीत म्हटलें, “ कळलं मला. नुकतीच ती आनंदाची बातमी ऐकली ! असल्या भाग्याची कधीं कुणाला कल्पना तरी होती का लिनी ? ”

व्हेनागनें अशी कुचेष्टा कां केली बरं ? आपणा गरीब नोकरमजुराची मुलगी म्हणून तर नाही ?

तिला संताप आला. एका कांहीं विलक्षण कल्पनेनें तिचे डोळे भिरभिरुं लागले. आपण गरीब म्हणून अशी वाटेल त्यानें आपली कुचेष्टा करावी ? छे. आपण फार मोठं, श्रीमंत व्हावं, उच्चपदाला चढावं, सर्व जगाकडे तुच्छतेनें पहावं आणि ह्या व्हेनागला सुद्धां हलकें लेखावें असें तिला एकदम वाटूं लागलें. तिनेंही तसेंच तिरस्कारयुक्त हास्य करून उत्तर दिलें, “ होय, खरंच माझं नशीब उघडलं ! आतां मी व्हेनागच्या बायकोपेक्षां दसपटीनं श्रीमंत होणार ! ”

“ बरोबर आणि तेंही एका स्वतःच्या दसपटीनें मोठ्या असलेल्या म्हाताऱ्याशीं लग्न करून, ” व्हेनाग म्हणाला.

“ तरुण माणसाच्या धाकांत राहण्यापेक्षां म्हाताऱ्याकडून कौतुक करून घेतलेलंच चांगलं ! ”

इतक्यांत खुद्द मालिकनच आंत आला.

“ हा बघ पोऱ्या आला आहे. मी मुद्दाम दोन बाटल्या आणवल्या आहेत दारूच्या. माझ्या नव्या घरधनिणीच्या प्रीत्यर्थ आज आपण दारू पिऊं या ! ”

लिनीनें अद्याप असली चांगली दारू कशी असते तें पाहिलेंही नव्हतें. तिनें ती बाटली मोठ्या काळजीपूर्वक उघडली व वास चांगला आला म्हणून एकदम एक घोट घेतला. मालिकनच्या आग्रहासाठीं आणखी कांहीं दारू ती प्याली. तिच्या सर्व शरिरांत कांहीं विलक्षण उब आल्यासारखें तिला वाटूं लागलें.

व्हेनागविषयींचा राग आतां तिच्या मनांत राहिला नाही. आपण केलेली चूक ती आतां पूर्ण विसरली. पश्चिमेकडे असलेल्या खिडकीशीं जाऊन ती समोर दिसत असलेल्या मालिनिकच्या शेताकडे टक लावून पाहूं लागली.

तांबडें कौलारू घर ! हिरव्याचार झाडांमधून दिसणारी ती धान्याची कुणगी ! बाजूनें खळखळ वाहणारा झरा !

तिचें अंतःकरण आनंदानें फुलून गेलें. तिला त्या वैभवाचा गर्व वाटूं लागला.

आपल्याला वाटेल तें आतां करतां येणार ! कारण आतां लिनी त्याची मालकीण होती.

“ आतां उरलेली दारू इतरांना दे ना ! ह्यांत पुष्कळच उरली आहे. ” मालिनिक म्हणाला.

“ होय ! ” ती म्हणाली आणि व्हेनाग देखील घाईनें सर्वांना बोलवायला निघून गेला.

लिनी तशीच खिडकींत उभी होती. मालिनिक एका टेवलापाशीं बसला होता. आज त्याच्या डोळ्यांत एक विशेष चमक दिसत होती. त्यानें आपली नजर लिनीच्या सुंदर चेहऱ्यावर लावली होती. तो तिच्याकडे पहात स्तब्ध होता. सुखाचं—समाधानाचं हास्य त्याच्या चेहऱ्यावर दिसत होतं.

जवळ जाऊन लिनीच्या डोक्यावर हात ठेवावा; तिच्या सुंदर काळेभोर केसावरून हात फिरवावा अशी कल्पना त्याचे मनांत आली.

पण त्यानें त्रीं दावलीः कारण एकदम अशी घाई करून उपयोगाची नव्हती; तो तेथेंच बसून आपल्या भावी वधूकडे पहात हसत होता.

व्हेनागनें आंत येऊन शेजारच्या मोठ्या खोलींत घरची सर्व मंडळी जमल्याचें सांगितलें.

लिनीनें हातांत दारूची बाटली व ग्लास घेतला. मालिनिकनें दुसरी बाटली घेतली; दोघेही आंतल्या खोलींत गेली. लिनी आपल्याकडून जरी मोठ्या धैर्यानें व ऐटीनें वागत होती, तरी लोक काय म्हणतील ह्या विचारानें तिचें हृदय कांपतच होतें.

“ आजपासून तुमच्याकडून मी लिनीला घेऊन जाणार ! आतां ती माझी बायको होणार ! त्याप्रीत्यर्थच मी तुम्हांला दारू देणार आहे. ” मालिनिक आनंदानें म्हणाला.

उसनी शिदोरी

सर्व शेतकऱ्यांत एकच खळवळ उडाली. जो तो आश्चर्याने पाहू लागला. असें कांहीं होईलशी कल्पना तरी कुणाला होती का ? मालिनकची निवड तर फारच छान होती. सबंध गावाच्या टापूंत देखील त्याला लिनीपेक्षां चांगली मुलगी मिळाली नसती.

त्या खोलींत लिनी मोठ्या ऐटींत मिरवीत होती. प्रत्येकाला आणखी दारू पाजण्याचा तिचा आग्रह चालला होता.

मालिनकच्या चेष्टा विनोदाला आज अगदीं भरती आली होती.

इतक्यांत अँड्रिस आंत आला.

घरांतील सर्व मंडळी एकत्र जमलेली आहेत आणि मालिनक व लिनी ह्यांच्या हातांत दारूच्या बाटल्या व ग्लास दिसताहेत हें दृश्य पाहून अँड्रिस तर आश्चर्याने स्तंभितच झाला.

“ हा काय प्रकार आहे ? ”.....त्यानें विचारलें.

त्या दोघांकडे वोट दाखवून व्हेनाग म्हणतो “ अरे हें लग्न आहे बाबा, लग्न ! ” आणि तो कांहीं चमत्कारिकच हंसला. “ ही वधू येथें भावी वधूवरें बसलीं आहेत. ”

लिनीचे शरीर एकदम थंड पडलें. ती घाबरली—बाबरली—पण क्षणांतच ती सावरली.

काचेच्या भांड्याचा आवाज झाला. लिनीने अँड्रिससाठीं एक ग्लास ओतला.

अँड्रिस लिनीपुढें दगडी पुतळ्यासारखा स्तब्ध उभा राहिला.

“ हा काय प्रकार झाला ? माझी कोणी चेष्टा तर करित नाही ? ”

त्यानें सभोंवार पाहिलें ! सर्वांची दृष्टि त्याजकडे होती. प्रत्येकाचा चेहरा कांहीं निराळेंच सांगत होता.

तो अगदीं ओरडण्याच्या वेतांत आला. तो पुढें केलेला सुंदर हात कशासाठीं ? त्या लाल दारूचं काय करायचं ? काय ती प्यायची ? कीं तशीच तिच्या अंगावर फेकून द्यायची ?

“ घे घे ती दारू ! मालिनकच्या भावी वधूप्रीत्यर्थ आहे ती ! ” म्हातारा म्हणाला.

अँड्रिसनें तो ग्लास घेतला आणि एका घोटांतच रिकामा केला.—एक क्षणच त्यानें सर्वांकडे पाहिलें—आणि आल्यावाटेनें तो चालता झाला.

सर्व खोलीत निःस्तब्ध शांतता पसरली.

मालिनिक उठला—त्याने आपले ओठ घट्ट आवळले. एकदां सभोंवार दृष्टि टाकून तोही आंतल्या खोलीत गेला.

टेबलावर वाटली ठेवतां ठेवतां तो म्हणाला, “ चांगला उमदा गडी दिसतो. पुढ्या वर्षी आपल्या शेतावर बोलावला पाहिजे ह्याला कामाला. ”

“ मला नाही वाटत तो येईलसं, तिथंच तो अगदीं मजेंत आहे. ” म्हातान्याकडे पहात अंगदीं शांतपणें लिनीनें उत्तर दिलें.

अँड्रिस सरळ आपल्या घोड्याकडे आला. आपला हात त्यानें घोड्याच्या गळ्यांत टाकला. त्याच्या आयाळीवर आपलें डोकें टेकलें व त्याला तो थोपटूं लागला. घोडा फक्त खिंकाळला. पुन्हां आपलें त्याचें गवत खाणें सुरू झालें.

निराशेनें अँड्रिसचें हृदय बधिर झालें होतें. भरभरणान्या ओठानेंच तो बोलूं लागला.

“ आतां हा घोडा हेंच माझं—समाधान—सुख—आनंद—

आणि तोच माझ्या जिवाचें फूल !!!

—वासंती टिकेकर

[लटव्हियन लेखक Rudolfs Blaumanis च्या “ Frost in Spring ” चा अनुवाद]

राजेसाहेब सुटले !

‘ राजेसाहेब सुटले ! ’ ही भाषांतरित लघुकथा मूळच्या प्रख्यात इटालियन नाटककार पिरांदेल्लो याची आहे. कारकून, शाळामास्तर वगैरे पोटासाठी राबणाऱ्या जीवांच्या सामान्य संसाराचें चित्र असामान्य वास्तव दृष्टीने नाटकांत रंगविणाऱ्या पिरांदेल्लोच्या या कथा किती सरळ, सुरस नि सुंदर आहेत !

‘ राजेसाहेब सुटले ! ’ ही वस्तुतः कोंबड्यांची गोष्ट. ‘ मिरग्या ’चा म्हातारा ‘ काळू ’ व ‘ अक्काबाई ’चा तरणावांड ‘ कोक्या ’ यांचें वैमनस्य येऊन त्यांचें युद्ध जुंपतें व त्यांत म्हातारा पडतो व ‘ कोक्या ’ विजयी होतो. विषय एवढाच ! पण या कोंबड्यांच्या मालकिणीचें, शेजारणीचें गरीबीचें जिणें व त्यांचीं क्षुल्लक कारणानें होणारीं भांडणें यांच्या पार्श्वभूमीवर सुकट, म्हाताऱ्या, पिसें झडलेल्या काळूचें, कुर्च्यानें आपला तुरा हालविणाऱ्या, पिसाऱ्याचा रंगीवेरंगी झुबका पसरविणाऱ्या ‘ मस्त रुबावदार आणि राजशाही ’ कोक्याचें व त्याच्या राण्यांचें चित्र कुशल हातानें काढलें असून तें, पक्ष्यांच्या तारुण्योद्भव भावनांच्या योगें उद्भवलेल्या द्वंद्वामुळें, अत्यंत उठावदार व मोहक झालें आहे. फार काय, ‘ उकिरडा

उकरून वाढणाऱ्या जिवांचें जिणें तें कसलें ! मान मुरगाळली कीं संपलें !' अशी जर कोणाची समजूत असेल तर ती, ही गोष्ट वाचतांच, साफ बदलून जाईल. आणि कोक्याचें शरीरसौष्टव पाहून वेडावून गेलेल्या कोंबड्या, आपल्या सोवतिणीच्या समवेत मुरडणारी मुरगी व तिला पाहातांच, आपलें शरीरसौष्टव व सौंदर्य तिला दिसावें म्हणून छाती पुढें काढून, प्रेमचिंत्कार करीत करीत आपल्या सभोवारच प्रदाक्षिणा घातल्यावर एका पायावर उभा राहून तिच्याकडे तिरव्या नजरेनें साभिप्राय बघणारा कोक्या यांचें सुखकारक विलासचित्रहि दीर्घ काळ रसिकाच्या स्मरणांत राहिल.

पशुपक्ष्यांना देखील माणसांप्रमाणेंच आयुष्य असतें. फक्त त्यांना आपल्या भावना वाचेनें व्यक्त करतां येत नाहीं हें तत्त्व राजेसाहेव सुटले या गोष्टींत दाखविलें आहे. अक्काबाईचें स्वामित्व आपल्याला पसंतें नाहीं हें कोक्यानें ज्या पद्धतीनें दाखविलें तिचें वर्णन हृदयंगम आहे. त्यांतील माधुरी, सूक्ष्म अवलोकन शक्ति असणाऱ्या वाचकांना सांगावयास नको. काळ्या-पांढऱ्या कोंबडीची आणि कोक्याची प्रथम भेट आणि म्हाताऱ्या कोंबड्याचें आणि कोक्याचें शेवटचें द्वंद्वयुद्ध हे दोन प्रसंग कला कुसरीचे सुंदर नमुने असून मिरग्या आणि अक्काबाई यांच्या स्वभाववैशिष्ट्याच्या पार्श्वभूमीवर ते उठावदार झाले आहेत. मिरग्या आणि अक्काबाई यांचें आयुष्य म्हणजे उभ्या आडव्या धाग्यांचें एक साधेंसुधें वस्त्र आहे. त्यावर चित्रें मात्र कोंबड्यांचीं आहेत आणि तीं काढतांना वापरलेले रंग जितके यथार्थ तितकेच सुंदर आहेत.

काळ्या-पांढऱ्या कोंबडीची भेट घेण्यासाठीं कोक्यानें विळावरची वीट सरकावण्यासाठीं जो प्रयत्न केला त्याकडे साधारण प्रेक्षकाचें लक्ष जाणार नाहीं. त्याला त्या कोंबड्याच्या सहज लीला वाटतील. पण मार्भिकतेनें तो प्रकार पहाणाऱ्या लेखकानें कोंबड्यांची आपल्या प्रणयिनीला भेटण्याची आतुरता पाहिली आणि तिचें यथार्थ वर्णन केलें. प्राणिमात्रांच्या हावभावांत हेतू असतो. त्याची संगति लावतां आली पाहिजे. सूक्ष्म दृष्टीनें पाहिलें तर पशुपक्ष्यांचेही एक विवक्षित तऱ्हेचें आयुष्य आहे हें कळून येईल. मराठीला आमच्या समजुतीप्रमाणें प्रथमच परिचय करून दिलेली एक उत्कृष्ट व कलापूर्ण अशी प्राणिकथा असून मराठी लघुकथा लेखकांच्या अवलोकन शक्तीला तिनें एक नवा प्रदेश दाखवून दिला आहे.

—चं. वि. बावडेकर.

राजेसाहेब सुटले !

‘ चक्...चक्...चक्...चक्...पिऊ...पिऊ...पिऊ...चक्...चक्...’
शेजारणीशीं जुंपलेलं भांडण संपलं कीं मिरग्या...[मिराबाई होतं तिचं नांव. पण माहिमच्या राहत्या बोळांत तिला ‘ मिरग्या ’ म्हणत]...एक शेवटची शिवी हासडून, विचित्र आवाज करून आपल्या कोंबड्यांना जवळ बोलावीत असे. तिच्या दहा कोंबड्या तो. विचित्र आवाज ऐकला कीं तिच्याकडे धांव घेत. मिरग्याचे लक्ष त्यांच्याकडे नसायचं. ती कौतुकानें आपल्या सुकट म्हातान्या, पिसं झडलेल्या काळ्या कोंबड्याकडे टक लावून पाही. आपल्या झोपडीच्या पायंडीवर बसून ती त्याला ‘ आव ’ ‘ आव ’ करी. ‘ ये माझ्या लाडक्या ! ये माझ्या छुकुल्या, ये, ये, ये ’ म्हणून लडिवाळपणें हांका मारी.

तो म्हातारा कोंबडा तिच्या मांडीवर उडी घेई. मग तर मिरग्या प्रेमांत येई. ती त्याला नुसता कुस्करे. तो ते आपले जुने पंख फडफडावी आणि आपलें प्रेम व्यक्त करी. ती त्याच्या डोकीवरील तुऱ्याचे पटापट मुके घेई आणि मोठ्या प्रेमानं म्हणे, ‘ माझा गुणाचा तो ! माझा लाडोवा तो ’...लावून ऐकणाराला हे तिचे बोंबडे बोल, तिच्या छोट्या छुकुल्याला उद्देशून आहेतसे वाटलें असतें. पण हा सारा मायेचा वर्षाव त्या कुरूप कोंबड्यावर होत असे. म्हातारपणच्या सगळ्या विकळा त्याच्यावर दिसत. पण मिरग्याचं प्रेमच मोठं अजब !

मिरग्याची नेहमींची इच्छा एक कीं, तिच्या दहाही कोंबड्यांनीं खूप अंडी द्यावी. पण विचान्यांना ती कांहीं खायला देईल तर शपथ. त्यामुळें तिच्या आवडत्या कोंबड्याला व त्या कोंबड्यांना रस्त्यांत पडलेल्या लिडीवर समाधान मानून घ्यावें लागत असे. त्या वाजूनें जाणाऱ्या येणाऱ्या घोड्यांनीं आपल्या ‘ ठेवी ’ त्या बोळांत टाकल्या नसत्या, तर मिरग्याची ही कोंबड-सेना भुकेनें व्याकुळ होऊन तडफडून मेली असती ! जीवन किती मजेदार आहे. एकानं त्याज्य म्हणून टाकलेली वस्तु दुसऱ्याचं अन्न. आहे कीं नाहीं गंमत ?

‘ कस्य, आज अंडी कशीं काय लागलीं ? ’ म्हणून खिजविण्यासाठीं मिरग्या वाडीतल्या अक्काबाईला कधी कधी विचारीत असे.

‘ छान, तें काय विचारतेस ? ’ म्हणून अक्काबाई मोठ्याः ठसक्यांत उत्तर देई. मनांत मात्र ती म्हणत असे. ‘ मेल्या मिरग्याचीं अंडीं कोण खाईल ? कुतरडीं तरी त्यांना शिवतील कीं नाहीं कुणास ठाऊक ! शिसारी येते मेलीनं अंज्याची आठवण काढली कीं ! ’

अक्काबाई म्हणजे त्या गरीबांच्या आळींतील एक ‘ शिष्ट ’ होती. राकट, पुरुषा-सारखी धिप्पाड, त्यांत तोंडावर ‘ महालक्ष्मी ’चे डाग. शूर्पणखाच होती. पण डौल मात्र एखाद्या नखरेल बाईचा. आपल्या झोपडीच्या सोप्यावर बसून तांदूळ निसणं, मच्छी साफ करणं, पाखडणं, हीं कामं ती करी. नाईलाज म्हणून आपण काम करतो हें दाखविण्याची तिला भारी हौस; पण लोकांनीं आपल्या हातांतले खाद्यपदार्थ पहावे ही तिची मोठी आतुरता. सैपाकघरांत जाऊन ती कामाला लागली कीं त्या संबंध आळींत असा स्वादिष्ट वास घुमे कीं शेजाऱ्यापाजाऱ्यांच्या तोंडाला पाणी सुटावं !

या तिच्या साऱ्या उपद्र्यापामुळे आळींतील इतर गरीब बायांना संताप येऊन त्या अक्काबाईवर नुसत्या कावायच्या. त्या होत्या दरिद्री. झिंगून आलेले दादले त्यांना रोज बदडत. त्यांची हरहमेश उपासमार होत होती. तरीही अक्काबाईला शिव्या द्यायला त्यांच्या जिभा लिवलिवत ! तिची चेष्टा करणं, तिच्या उखाळ्या पाखाळ्या काढणं, त्या आपलं कर्तव्य मानीत. कारण ती शूर्पणखा असून तिला नवरा चांगला मिळाला होता. घरांत पैसाअडका बरा येत होता. मिरग्याचं आणि अक्काबाईचं तर सकाळपासून संध्याकाळपर्यंत दहादां भांडण होत असे !

ह्या भांडणांत भर घालायला कीं काय, अक्काबाईनं एक छानदार सुबक बाळसेदार कोंबडा विकत आणला. अर्थात दिवाळींत त्याची मान मुरगळाव्याची हें तिनें ठरविलेंच होतें. कारण तिला कोंबडीं, मांजरें, कुत्रों यांचें लेंढार घरांत आवडत नसे. तरी पण मिरग्यावर मात करायची म्हणून त्या कोंबड्याला घेऊन ती आळींत फिरायची. झोपडीच्या मागच्या कुंपणांत (बाग म्हणत असे अक्काबाई या कुंपणाला) ती त्याला ‘ चरायला ’ सोडत असे. त्याला खूप खायला प्यायला ती द्यायची. चांगला धष्टपुष्ट झाला तो. मिरग्याचा ‘ काळू ’ म्हणून हिनं आपल्या कोंबड्याला ‘ कोक्या ’ हें नांव दिलं.

उसनी शिदोरी

कोक्या आरवूं लागला कीं, मिरग्यावर ताण करण्यासाठीं ती 'छान छान ! किती गोड !' असं म्हणे. जणूं त्याच्या आरवण्याची शेजाऱ्यापाजाऱ्यांना कटकट होई यांतच तिला आनंद वाटे. 'कोक्या, खा हं, पी हं,' असं म्हणून मोठ्या प्रेमाचा आव आणून ती त्याला खाऊं घालत असे. मधूनमधून हेल काढून 'माझा बछडा तो ! माझा कुकुला तो !' असंही ती म्हणत असे. मिरग्याला जेवण वा हीच तिची इच्छा.

पण कोक्या मात्र तिच्या ह्या लडिवाळ चाळ्यांनीं विलकूल हुरळत नसे. मन मानेल तेव्हां तो खाई पिई. तिच्या जवळ जाण्याची तर गोष्टच सोडून द्या. खरं सांगायचं म्हणजे त्याला मालकिणीचा तिटकारा असे. कोळशासारखं काळं तोंड, वजरवडू डोळे, 'महालक्ष्मी'चे डाग,—कसं वरं त्याला आवडणार ? त्याचं नांव तरी कांहीं चांगलं ठेवायचं ? तर 'कोक्या' हें घाणेरडं नांव अक्कावाईनें ठेविलं त्यामुळें तर त्याला अधिक तिटकारा येई. राह्यला जागा चांगली द्यायची तिनं; तर तीही कोंदट, घाणेरडी, दमट, झोपडीच्या मागची अरुंदशी ! म्हणून अक्कावाईनं हाक मारली रे मारली कीं, तो कुर्च्यानं आपला तुरा हालवी, पिसान्याचा रंगीवेरंगी झुबका पसरवी आणि आपला तिरस्कार स्पष्ट व्यक्त करण्यासाठीं एका डोळ्याने तिच्याकडे पहात राही. नंतर आपल्या हिरव्या पिवळ्या शरिराला आळोखेपिळोखे देऊन मोठ्या राजशाही गतीनें तो आस्ते आस्ते चालत जाई. कुंपणाचं टोक गाळलं कीं आपलं आंग झुडपांना घासत नाहीं, अशा बेतानें तो पुन्हां परत फिरे. तिच्याकडे हुंकून देखील न पाहतां त्याच्या चकरा सरदारी थाटांत चालू असत.

अफाटपण राजे असून कैदेत खिचपत पडलों आहोंत हें त्याच्या मनाला फार लागलें होतें. अक्कावाईचा गुलाम राहणं त्याला शक्य नव्हतें. कैदी असलों तरी आपण राजकैदी आहोंत याची त्याला सतत आठवण असे. आपला खडतर बंदीवास आणि मानखंडणा जगाच्या निदर्शनास आणण्यासाठीं तो ठराविक वेळीं आरवून गर्जना करीत असे. आपल्या बंदीवासाची अशा रीतीनें दंवडी पिटल्यानंतर त्याच्या आरवण्यानें उगवणारा सूर्य आणि जगांतील म्हणजे त्या बोळांतील कोंबड्या सुटका करण्यास धावून येतात कीं नुसती सहानुभूति प्रगट करतात ह्याची मोठ्या अधीरतेनें तो वाट पाही.

एके दिवशीं निर्दय अक्काबाई एकाद्या लुंग्यासुंग्या कोंबडीसारखी त्याची मान छाटणार होती असा विचारही त्याच्या मठु डोक्याला सुचला नाही. अक्काबाईच्या घरांत येण्यापूर्वी तो कुर्त्याला कोळीवाज्यांतील 'दादा' नव्हे 'राजा' होता. बेहद्द खूष असणाऱ्या १०-१५ कोंबड्यांना घेऊन तो कोळीवाज्याच्या लगतच्या मैदानांत स्वैर विहार करीत असे. मोठ्या सुंदर कोंबड्या होत्या त्या. रूपसुंदरच म्हणायच्या. त्याच्या बदलत्या पट्टराणीचा त्या एकमेकींना हेवा वाटे. पण त्या सर्वांना त्याचा सारखाच अभिमान असे. कारण त्या मैदानांत इतस्ततः भटकणाऱ्या कोंबड्यांत त्याच्याइतका मस्त, रुबावदार आणि राजशाही कोंबडा दुसरा नव्हता.

पण कांहीं दिवसांनी त्याच्या या 'राण्या' एकामागून एक त्याच्यापासून दुरावल्या. एक दिवस तर तो पक्का 'विधुर' बनला ! शेवटी त्यालाही अक्काबाईने विकत घेतलें. ती त्याला खायप्यायला भरपूर देई. पण मोकळ्या मैदानांत १०-१५ राण्यांसह विलास करणें निराळें आणि त्या आखुड कुंपणांत एकलें, खुरटें जीवन कंठणें निराळें !

मधून मधून त्याच्या इवल्याशा डोक्यांत अंधुक आशा उत्पन्न होई कीं एकले-पणाचा दाह कभी करण्यासाठीं आपल्या राण्या येतील अगर आपल्याला मोकळें सोडतील, पण ती नुसतीच आशा !

तो कोंबड्यांचा राजा-आणि काय ही त्याची केविलवाणी स्थिति ! तीपेक्षां मरण वरं असं त्याला वाटे.

या चरफडण्यामुळेंच तो केव्हां केव्हां तावातावानें आरवे आणि बोळांतील त्रासावलेले लोक त्याला शिवी हासडत, कावत, त्याची मान मुरगळायला तयार होत.

तुम्हा सकाळीं नेहमींप्रमाणे त्यानं मोठ्यानं निनादून आपल्या बंदीवासाची जाणीव जगाला दिली. लगेच कुंपणाच्या एका दिशेकडून कसला तरी आवाज.....

काय तें.....

शक्य आहे ?.....

क...को...को...को...को...को.....

कोंबड्यांचा आवाज.....

उसनी शिदोरी

खास, कोंबडीचाच आवाज.

कांहीं तरी सर्र झालं.

कशाला तरी टोच मारल्याचा आवाज झाला.

याचा अर्थ काय ? त्याला कांहींच कळेना. आवाज येत होता तिकडे तो वळला. मोठ्या सावधगिरीने तो ऐकू लागला.

पुन्हा तसाच किलविलाट.

बऱ्याच दिवसांनी ते मधुर, मंजुळ स्वर त्याच्या कानावर पडले होते.

त्याचं हृदय प्रेमोन्मादाने भरून आलं.

कुंपणांतील पावसाचें पाणी बाहेर जाण्यासाठी ठेवलेल्या विळावरचा दगड त्यानें सरकावला.

आपण कांहींच केलं नाही असं दाखविण्यासाठी तो बाजूला जाऊन स्वस्थ उभा राहिला.

इकडे तिकडे त्यानं न्याहळून पाहिलं. कोणी नाही.

बिळाकडे तो आला नी पलीकडे त्यानं पाहिलं.

काळे पांढरे चट्टेपट्टे असलेली एक कोंबडी त्याला दिसली. ती त्याच्याकडे पहात होती. नजरेला नजर भिडल्यावर ती लाजली. तिनं एक मुरका मारला आणि जणू मुग्ध संकेत केला की, ' येऊं कां मी आंत ? '

त्या अद्भुत प्रकारानं तो स्तंभितच झाला. पण निमिषार्धांत तो आनंदानं बहरला. प्रेमातिशयाने बेहोष झाला. त्याचा पिसारा थरारला. त्यानं आपले पंख फडफडावले, जोरजोराने फडफडावले. आणि प्रेमोन्मादाने को.....को.....को को.....केले. यापूर्वी त्यानं कित्येक वेळा आर्त स्वराने ' टाहो ' फोडला होता. पण सखीची साथ त्याला मिळाली नव्हती. आज त्याच्या हृदयाची आस पुरी झाली.

ती त्याच्या प्रेमोर्मीची साद ऐकतांच ती कोंबडी मोठ्या अधीरतेनें त्या बिळांतून बाहेर आली आणि त्याच्याकडे आदराने पहात ती बराच वेळ उभी राहिली. सखीची नजर आपल्यावर खिळलेली पाहून त्याच्या प्रेमलहरी उचंबळल्या. छातीचा फुगार वाढला. आपलं शरीर सौष्टव आणि सौंदर्य तिला दिसावं म्हणून प्रेमचीत्कार

करीत करीत आपल्या सभोवारच प्रदक्षिणा घालण्यास त्यानं सुरवात केली. नंतर एका पायावर तो उभा राहिला. जणू आपल्या सखीची तो मनधरणी करीत होता. त्यानं तिच्यावर झडप घातली.

तिनं त्याचा नेम हुकवला. आपण भ्यालोंसें तिनं दाखवलं. ती त्याच्यापासून लांब पळाली—ती पळाली तें कांहीं त्याला चुकविण्यासाठीं नव्हे. आपल्या मागं त्यानं लागावं हीच तिची इच्छा. तिच्या तोंडून निघणाऱ्या आनंदमय चीत्कारावरून तिचं शरीर किती रोमांचित झालं होतं हें स्पष्ट दिसत होतं. शेवटीं त्यानं तिच्या मानेवर टोंच मारली, तेव्हां तिला खरा जीवानंद मिळाला. तिचं हृदय फुललं. ती सारखी मृदु चीत्कार करीत होती. या अनुरागमय चीत्काराचं रूपांतर शेवटीं रागाच्या चिवचिर्वांत झालं. कारण तिला टिपायला दाणा मिळाला नव्हता !

तिला वाटत होतं कीं आपण एकटीच आहोंत. आपणालाच दाणे टिपायला मिळावे, ही तिची अपेक्षा सफल होणं शक्य नव्हतं. तें कुंपण सारं कोंबड्यांनं भरून गेलं होतं ! त्या तिथं कशा आल्या ? सात...आठ...नऊ.. दहा...त्या सर्व अरुंद विळांतून आल्या होत्या. त्या कोंबड्यांचं शरीरसौष्टव, सौंदर्य पाहून त्या वेडावून गेल्या. वेभान झाल्या. बोळांत खाद्याच्या शोधार्थं फिरकतांना त्यांनीं त्याचा भरदार आवाज ऐकला होता. आज त्यांनीं त्याला पहिल्यांदा पाहिला. खूप खूप खूष होत्या त्या त्याच्यावर ! पहिली कोंबडी त्याच्यापासून दूर झाली. तिच्या ओरडण्यांत भीतीची छटा होती. धाडसाचाही सूर त्यांत होता. बाकी सर्व कोंबड्या मान खालीं वाकवून आपला आदर व्यक्त करीत होत्या व चिवचिवून आपल्या सोबतिणीवर अभिनंदनाचा वर्षाव करीत होत्या. राजेसाहेब मोठ्या दिमाखानें आदर स्वीकारून मोठ्या थाटाने तुरा हालवीत फिरत होते.

याच वेळीं बोळांतून एक अगदी मिळमिळीत बदबदीत को...को...को...को... असा आवाज ऐकूं आला. मिरग्याच्या काळ्या म्हाताऱ्या कोंबड्याचं आरवणं होतं तें. त्या सगळ्या कोंबड्यांनीं त्याला धिक्कारलें होतें. त्याला सोडून त्या पळाल्या होत्या. त्यांचा शोध करीत तो त्यांच्या पाठोपाठ आला होता.

‘ काळू ’चा तो साधारण रागीट स्वर ऐकल्याबरोबर कोंबड्या घाबरल्या आणि गप्प झाल्या. त्यांना धीर देण्यासाठीं राजेसाहेब बिळाच्या तोंडावर उभे राहिले.

उसनी शिदोरी

‘ तुमचें संरक्षण करण्यास मी समर्थ आहे ’ हें दर्शविण्यासाठीं ते एक पाय वर करून उभे राहिले व ‘ तुला मी जुमानत नाहीं ’ हा भाव दर्शविणारी एक आरोळी त्यांनीं मारली.

आतां कांहीं तरी भयंकर होणार असं त्या सर्व कोंवड्यांना वाटलं. कुंपणाच्या एका कोपऱ्यांत जाऊन त्या उभ्या राहिल्या. त्यांची आपापसांत चिवचिव सुरू झाली, त्या घाबरल्या. कुंपणांत आल्याबद्दल त्यांना पश्चात्ताप झाला होता.

तो क्षण भयंकर वाटला, त्या वेळीं काय होईल तें सांगणें कठीण होतं.

पुन्हा एकदा राजेसाहेबांनीं जोरानें आव्हान दिलें आणि पवित्रा घेऊन ते उभे राहिले. पण यावेळीं बाहेरून जबाब आला नाहीं. उलट सैपाकघराच्या खिडकींतून अक्कावाईची डरकावणी ऐकूं आली. मिरग्याच्या मुख्य मैदानी तोफेची सरवत्ती बोळांतून झडूं लागली. आतां मात्र राजेसाहेबांच्या तोंडचें पाणी पळालें.

कोंवड्या कुंपणांत सैरावैरा पळूं लागल्या. त्या घाबरल्या. त्यांना तें वीळ सांपडेना. शेवटीं एकदा सांपडून त्या बाहेर पडल्या. फक्त ती काळ्या पांढऱ्या चट्ट्यापट्ट्याची कोंवडी आंत राहिली.

मिरग्या आणि अक्कावाईची खडाजंगी सुरू झाली.

‘ कुठं आहेत मेल्या त्या सटवीच्या कोंवड्या ? कुठं आहेत ? ’ रागानें हातवारे करीत अक्कावाई बाहेर येतां येतां बडबडली.

मिरग्यानं गडग्यावरून कुंपणांत उडी घेतली आणि ती चट्ट्यापट्ट्याची कोंवडी प्रथम पकडली. अक्कावाईच्या झिंज्या ओढण्यास ती पुढं सरसावली—

‘ ती एक ! आणि बाकी कुठं गेल्या ? ’ XXX त्या आंत कशा आल्या ? ’ दांत ओंठ खात अक्कावाई खेसकल्या.

‘ असं ! ’ तिला वेडावीत हेटाळत मिरग्या ओरडली. ‘ म्हणजे त्या आंत कशा आल्या तें तुला माहित नाहीं हं ? हडळ कुठची ! मला वनवित्येस ! तें पहा ! तें पहा ! ’

मिरग्यानं विळाकडे वोट दाखविलें.

‘ ती वीट कुणीं हालविली ? बोल ? ’ अक्कावाई उसळली.

‘ मी ! मी हलविली ! ’ मिरग्यानं हल्ला चढविला. ‘ माझ्यावर आळ घेत्येस ? शरम नाही वाटत xXला ! माझीं अंडीं चोरण्यासाठी कोंबड्या आवारांत घातल्यास नी माझ्यावर आळ घेत्येस ? ’

“ तुझीं अंडीं ! जळलीं मेलीं तीं. हातांतही धरणार नाहीं 'कुणी' अक्काबाई सळाळली.

‘ म्हणे मी हात लावणार नाहीं ! चोरलींस तेवढीं खा तर खरी. विष होईल पोटांत विष, समजलीस ? हरामखोर कुठची ! बिळावर ती वीट नीट लाव. नाही तर याद राख. माझ्याशी गांठ आहे. ’ ईश्वराला साक्ष ठेवून मिरग्यानं ती जरव दिली होती.

य कडाक्याच्या भांडणामुळे तो कोंबडा मात्र घाबरला. भांडकुदळ मिरग्याच्या हातातील लोंबकळणाच्या त्याच्या प्राणप्रियेची त्याला कोंव आली. एवढी अद्दल तिला घडल्यावर आता कसची ती परत येते ? त्या लहानग्या बिळातून आपणासच बाहेर जातां आले तर...तर काय मजा होईल ?

त्याने रात्री बाहेर जाण्यासाठी प्रयत्न करायचा ठरविला. त्या बिळाकडे येऊन त्यानं ठाण मारलं. सैपाकघराच्या खिडकीवर त्यानं नजर ठेविली. बिळावरची वीट त्यानं हालविण्याचा प्रयत्न केला. ती अगदीं घट्ट बसली होती. पण त्यानं अतिशय जोरजोराने ती वीट सरकावण्याचें काम सुरू ठेविलें. सरली एकदांची वाजूला ती ! त्याला खूप आनंद झाला. आता पुढं काय ?

त्यानं बिळांतून पलीकडे पाहिलें. बाहेरच्या मिणमिण्या दिव्याच्या उजेडांत त्याला हिरवे पिवळे डोळे दिसले. घाबरला तो. पटकन् मागे सरला. पण तितक्यांत मांजरीनं उडी घातलीच. तो चटकन् मागे गेला. तो हताश होऊन आरवला. एवढ्यांत अक्काबाई धाडदिशीं दार उघडून बाहेर आली. तिच्या हातांत मोठा बडगा होता. मिरग्याच्या कोंबड्याला मोक्ष देण्यासाठी ती धांवत आली होती. पण तिला मांजरी सांपडली. अक्काबाईस पाहिल्यावर तिनं भिंतीवरून उडी मारून पळ काढला.

उसनी शिदोरी

बिळावरची ती वीट सरकलेली पाहून तिची बालंबाल खात्री झाली की मिरग्यानं झाडूचा दांडा बिळांत घालून ती वीट वाजूला सरकविली. आणि आपला कोंबडा मारण्यासाठी तिथं मांजरी आणली. आरडाओरड करून शेजाऱ्या-पाजाऱ्यांना उठविण्याच्या वेतांत ती होती. त्यांच्या कानावर एकदां त्या हडळीचें कारस्थान घालवेंसें वाटलें. पण लगेच तिला मागील एका गोष्टीची आठवण झाली. मिरग्याला दिवस गेले होते, आणि सुग्रास पक्कानांचे डोहाळे तिला लागले. एक दिवस अक्काबाईच्या घरच्या पक्कानांचा भपकारा बाहेर आल्यावर तिला ते खाण्याची अनिवार इच्छा झाली. तिनं अक्काबाईकडे मागणीसुद्धा केली ! पण ती कसली खट्याळ ? साफ देत नाही म्हणून तिनं सांगितलं. त्यामुळं मिरग्याची फार निराशा होऊन ती दुवेतली; इतकेंच नव्हे, तर अतिशय आजारी पडून तिचा पुर्नजन्म झाला म्हणा ना. त्यामुळें बोळांतील लोकांनीं तिला बरेंच दूषण दिलें होतें. म्हणून यावेळीं तिनें उगाच बोलवाला केला नाही. लोकांना तिचं म्हणणं पटलं नाही, तर काय करा ?

तें बोल तिनें काळजीपूर्वक बंद केलें. तरी पण कोंबडा त्या कुंपणांत सुरक्षित नाही असं तिला वाटलं. त्यांची काळजी करीत बसण्यापेक्षा उद्यां त्याचा चक्षमदा करूं या असं तिनं मनार्शी ठरविलं. त्याला तिनं उचललं. त्याचं गुवगुबीत शरीर तिच्या हाताला लागल्यावर पाणी सुटलं तिच्या तोंडाला. त्याला सुरक्षित जागी ठेवावा म्हणून तिनं त्याला आंत आणला नी कोठाराच्या खोलींत ठेवून त्याचा खिळखिळा दरवाजा लावून घेतला.

ह्या नवीन घाणेरड्या कोठडीची त्याला शिसारी आली. पूर्वीपेक्षा मरणप्राय दुःख झालें त्याला. प्रथमतः त्या कोठडींत पूर्ण अंधःकार होता. पण बऱ्याच वेळानें त्याला एका दिशेला अंधुक उजेड दिसला. त्याला वाटलें ते प्रातःकाळचे किरणच होत. त्या दिशेकडे तो गेला त्याला दाराच्या खालच्या वाजूला असलेलें विळ दिसलें. त्यातून उजेड आंत आला होता. तो बाहेर जाण्यासाठी धडपडूं लागला.

आतां त्याच्या मार्गांत दोन अडचणी होत्या. एक हें आणि दुसरें तें बाहेरचें बीळ. त्यानें तें कुरतडण्यास सुरवात केली.

सकाळ झाली तेव्हा मात्र तो निराश झाला. रात्रभर केलेले काम आता फुकट जाणार होतं. निराशेच्या भरांत त्याचा आर्त आरव बाहेर पडला.

सकाळी कोंबड्याला देहान्त शिक्षा मिळणार ही बातमी त्या भाळलेल्या कोंबड्यांना कळली होती. की काय न कळे, त्यांना त्याचा आर्तस्वर ऐकू आला खरा. मिरग्याच्या नवऱ्यानं कामावर जाताना उघड्या टाकलेल्या दरवाजांतून त्या एकामागून एक बाहेर पडल्या. ती कालची काळ्या पांढऱ्या पट्ट्याची कोंबडी सर्वांपुढे होती. त्या सर्वांनी मिळून त्या कुंपणांतोळ विळाच्या तोंडावरच्या विटेवर जोराचा हल्ला केला.

वीट हलली. त्या सर्व कुंपणांत शिरल्या. पण कोंबडा तिथं दिसेना. त्याचा आर्तस्वर पलिकडून येत होता. त्या बाजूला त्या धावल्या. दरवाजांतून बाहेर पडलेला त्यांचा आवडत्या राजाचा चेहरा त्यांना दिसला. त्या त्याच्या मदतीसाठी पुढं सरसावणार तोच एकाकीं तो मुरग्याचा कृश म्हातारा, पंखविरहित 'काळू' त्वेषाने फुरफुरत त्यांच्याकडे गेला. राग-द्वेषाच्या उन्मादाने त्याने दरवाजाच्या विळावर झेप घेतली. तो एकदम विळांतून आंत गेला आणि प्रतिस्पर्ध्यावर जाऊन आपटला.

त्या कोठडींत झालेले ते द्वंद्व कोणालाच पहावयास सांपडले नाही. त्या कोंबड्या, ती चट्यापट्ट्याची कोंबडीसुद्धा आंत शिरू शकली नाही. घाबरून, भिऊन त्यांनी कोलाहल मांडला. त्यामुळं अक्काबाई, मिरग्या सर्व शेजार जागा झाला. त्या कोठडीकडे सर्व मंडळी जमली तेव्हा ते तुमुळ युद्ध संपले होते. तो कृश, म्हातारा, काळा, कोंबडा जमिनीवर मरून पडला होता. त्याच्या मानेतून रक्ताची धार वहात होती. डोळा निखळून बाजूला पडला होता. अक्काबाईच्या घरांत मिरग्या शिरल्याबरोबर मेलेल्या मुलाला कवटाळवें तसें तिने काळूच्या कलेवराला कवटाळले आणि मोठा स्वर काढून ती रडू लागली. अक्काबाईने शपथ घेऊन सर्वांना सांगितलं की काळू मेला यांत तिचा दोष कांहीं नव्हता. कालपासून कोंबड्यांवरून बाचाबाची सुरू झाली म्हणून सुदाम होऊन तिनं कोंबडा कोठारांत ठेविला. त्या बायाबायांचे भांडण आता त्या कोंबड्याच्या मोरामारीपेक्षा भयंकर होणार अशी चिन्हे दिसू

उसनी शिदोरी

लागलीं. शेवटीं मिरग्यानें अक्काबाईचा कोंबडा आपणास मिळाला पाहिजे अशी मागणी तावातावानें ओरडून केली.

‘ पण तुझा मेलेला कोंबडा घेऊन मी काय करूं ? ’ अक्काबाई ओरडली.

‘ खा मेले तो ! नाही तरी याची भाजीच करणार होतीस ! उत्तुं दे आता हा मेलेला कोंबडा घशाखाली ! किडे पडोत तुझ्या पोटांत खाल्ल्यावर ! ’ बोटें मोडत मिरग्या उद्धारली.

जमलेल्या लोकांना मिरग्याची मागणी योग्य दिसली. लोकमत इतकं प्रबल होतं की अक्काबाईला आपला कोंबडा मिरग्याला द्यावा लागला.

राजेबहादुराला आपलं गमावलेलं स्वातंत्र्य परत मिळालं.

त्याला खांद्यावर घेऊन मिरग्याची स्वारी घराकडे निघाली.

लोकांच्या गलबल्यांत आणि कोंबड्यांच्या चिवचिवण्यांत त्यानं अक्काबाईचं घर सोडलं.

त्याच्या सुटकेबद्दलची ती जणू मिरवणूक होती.

त्या मिरवणुकींत सर्वांत पुढें ती काळी-पांढरी कोंबडी होती.

—उमाकान्त भेंडे.

—(लुइजी पिरांदेल्लोच्या “The King Set Free”च्या आधारे.)

रांजण

लुइजी पिरांदेल्लोसारख्या नाँबेल पारितोषक मिळालेल्या विख्यात लेखकाच्या गोष्टींना चार प्रास्ताविक शब्द लिहितांना मनाला थोडीशी भीतीच वाटते. त्याची एखादी गोष्ट आपणाला सामान्य वाटावयाची, पण त्यांत कांहीं तरी निराळाच खोल अर्थ असावयाचा; आणि मग तो न कळल्याबद्दल इतरांनी आपल्या अरसिकतेची किंवा असमंजसपणाची टर उडवावयाची ! एखाद्या अप्रसिद्ध लेखकाची गोष्ट साधारण वाटली तर ती सामान्य आहे, असा शेरा ठोकून मोकळे होतां येतें; पण नामवंत लेखकाच्या सामान्य दिसणाऱ्या गोष्टींत सुद्धां कांहीं तरी गंभीर गूढार्थ नसेल ना याचा डोकें खाजवून खाजवून विचार करावा लागतो ! सदरहू संग्रहांतील ' रांजण ' ही गोष्ट वाचून माझ्या मनाची अगदीं अशीच स्थिति झाली. उंटारल्या शहाण्याची जी एक मराठी गोष्ट आपण लहानपणापासून ऐकतो तिचीच पिरांदेल्लोची ही गोष्ट ही एक वाढवलेली आणि सुधारलेली आवृत्ति वाटते. तसें पाहूं गेल्यास ' रांजण ' ही एक सामान्य लघुकथा आहे. पण तिच्यांतली हास्यरसोत्पादक घटना आणि लोलो झिराफासारख्या एका ' कजे ' खोर शेतकऱ्याचें विनोदगर्भ स्वभावचित्र नुसतें

उसनी शिदोरी

वास्तविकच नव्हे, तर महाराष्ट्रीय आणि त्यांतल्या त्यांत कोंकणच्या वाजूच्या वाचकांना बरेंचसे ओळखीचे आणि जवळचे वाटेल. हें विनोदी स्वभावचित्र रंगविण्याकरतां पिरांदेल्लेनें कल्पिलेली घटना जरी थोडीशी अपवादात्मक वाटली तरी त्याच्या प्रतिभेच्या मौलिकतेची साक्ष घावयाला मात्र ती पुरेशी आहे.

—अनंत काणेकर

रांजण

त्या वर्षी ऑलिव्हचे पीक अठरा आणे आलं होतं. झाडं फळानं कशीं लकडलीं होतीं. लोलो क्षिराफाच्या शेतांत ऑलिव्हची लागवड बरीच असल्यानें त्यांचें तेल गाळल्यावर कशांत ठेवावें याचा विचार तो करीत होता. त्याजजवळ पांच रांजण होते खरे; पण त्या वर्षीच्या पिकाकडं पहातां तेवढे कांहीं पुरले नसते. म्हणून त्यानें अगोदरच जवळच्या कुंभारास एक मोठा रांजण करायला सांगून ठेविलें होतें. हा नवा रांजण चांगला डोक्यापर्यंत लागणारा असून 'ढेरपोळ्या' होता. पहिल्या पांचांचा तो 'आजोवा' शोभला असता.

कुंभाराशीं लोलोचा रांजणाबाबत तंटो झाला असल्यास नवल नाहीं. फार काय, आसपास रहाणाऱ्यांपैकीं लोलोचें भांडण कुणाशीं झालें नव्हतें, हेंच सांगणें कठीण. क्षुल्लक बांधा पडला तरी तो लगेच खेचरावर बसून वकिलाकडे जाई. कसलीही बाब असो, त्याची वकिलाकडील फेरी कांहीं चुकत नसे. त्यानें आपली अर्धी संपत्ति अशा प्रकारें कजेदलाली करण्यांत, कोर्ट फी भरण्यांत, घालविली होती. वकीलही त्याच्या वारंवार भेटिला कंटाळला. शेवटीं त्यानें लोलोला एक कायद्याचें पुस्तक बक्षिस दिलें. उठल्यावसल्या आपल्यामागें लागणारी ब्याद टाळण्यासाठीं त्यानें ही युक्ति केली.

चांगले चार फ्लोरिन देऊन त्यानें तो रांजण एकदाचा आणविला. तळघरांत त्याची जागा मोकळी होईपर्यंत बाहेरच ओसरीवर तो ठेविला होता. काय सुरेख अन् भव्य दिसे तो !

ऑलिव्हचे पीक तयार झालें. फळें गोळा होऊं लागलीं. लोलोला कशालाच फुरसत मिळेना. फळांसाठीं झाडे झोडपतात तें पहावें, कां गाढवांवरून खत घेत

होतें, तें कुठें टाकायचं तें सांगावं, कां पुढील पेरणीची व्यवस्था कशी करावी... एक ना दोन, ' पाचछें ' कामें होतीं. एकट्याला हीं कशीं साधतील असा विचारही त्याचे मनांत येऊन गेला. मग शिष्या हासडत तो बोलूं लागला, " एक तरी फळ बाया जाऊं द्या, म्हणजे पहातों तुम्ही कसे उद्या कामावर येतां तें." जशीं कांहीं झाडावरचीं एकूण एक फळें त्यानें मोजूनच ठेविलीं होतीं ! नंतर गाढववाल्याकडे वळून त्यांना धमकी देई. " सगळे ढिगारे सारखे नसले तर याद राखा. "

डोक्यावर सफेत टोपी, बाह्या वर केलेल्या, उघड्या कोंलरचा सदरा, अशी ही मूर्ति सर्वकडे फिरत असे. उन्हांत हिंडून त्याचें तोंड गाजरासारखें लाल झालें होतें. त्यावरून घामाच्या धारा ओघळत होत्या. घारीच्या नजेरनें तो चौहोंकडे न्याहाळत असून एका हातानें हनुवटीवरची मर्दानी दाढी चोळत होता. वस्तरा फिरवून झाला रे झाला, कीं त्याच्या दाढीचे खुंट जोरानें वर येत, अशी जबर होती ती.

तिसरे, दिवशीं सायंकाळीं तीन मजूर शिष्या, बांबू, ओसरीवर ठेवण्यासाठीं गेले तेथें जातांच ते ' आ ' करून तटस्थ उभे राहिले ! रांजणाचें ' पोट ' एका बाजूनें फुटलेलें पहातांच त्यांना कमालीचें आश्चर्य वाटलें.

“ अरे बाप रे, काय रे, हें ! ”

“ कशानं बुवा झालं असं ? ”

“ मालकाच्या दृष्टीला तर पडूं द्या; आमची आलीच कंवक्ति ! फार वाईट गोष्ट झाली हं ! ”

मुकाट्यानें दार वंद करून निघून जावें; कांहीं कळलेंच नाहीं असें दाखवावें अशी एकानें युक्ति काढली. “ लोलोला असं चकवणं शक्य नाहीं. ” असं दुसऱ्यानें सुचविलं व लगेच बाहेर जाऊन तोंडाभोवती हात धरून

लो लो S S

म्हणून पुकारा केला सुद्धां !

लोलो आल्यावर त्याचा राग अनावर झाला. त्यानें एकाला मानगुटीनं धरलं.

“ तुझा काका देणार काय लेका हा भरून ! ” लोलोचा स्वभाव माहीत असल्यामुळें बाकीच्या दोघांनीं त्याला मार्गें ओढलें व त्या विचाऱ्या मजुराची सुटका

उसनी शिंदोरी

केली. पण लोलोचा राग कुणावर तरी निघाला पाहिजे ना ! पाय आपटून त्याने टोपी जोराने भिरकावून दिली. स्वतःच्या थोबाडीत मारून घेतले. आणि कुणी घरातले माणूस वारल्यावर आक्रोश करतात तशा सुराने तो रडू लागला !

“ अगदी नवा रांजण ! छन् छन् चार फ्लोरिन दिले मी त्याला. कोरा करकरीत होता.....”

तो कुणी फोडला असावा ? आपोआप कांहीं तो फुटला नाही खास ! कुणी दुष्टानं दावा साधला ? बरं, यावर मार बसलेलाही दिसत नाही. आला तेव्हां कसा खणखण वाजत होता.

मालकाच्या रागाचा आवेग ओसरल्यावर नोकर मंडळी समजूत करण्यास पुढे सरसावली. रांजण दुरुस्त करतां येईल. दिमा काकाला बोलावा. त्याने काढलेले लुकण इतके नामी आहे कीं तो हा रांजण पहिल्यासारखा करून देईल. घण घातला तरी तो फुटणार नाही. ” अशी कुणी एकानं शिफारस केली.

बराच वेळपर्यंत लोलोनं हें ऐकलं न ऐकल्यासारखं केलं. पण शेवटीं झाला तो एकदाचा कबूल. दिमाला बोलावून आणलं. अगदी भल्या पहाटे आपले सामानसुमान पाठीवर घालून तो शेतावर हजर राहिला.

दिमा काका म्हणजे एक वल्लीच होती म्हणा ना ! किती ठिकाणी वाकडा आणि किती म्हातारा-कांहीं विचारुं नका. जुन्या झाडाचं खोड असतं ना, तसा दिसे तो. त्याच्या तोंडून एक शब्द वदवायाचा म्हणजे घशांत चिमटा घालून ओहून काढावा, त्याप्रमाणे मेहनत पडे. त्याच्या एकंदर शरीरयष्टीकडे पाहिल्यावर असमाधान, दुःख यांचीच आठवण होई. आपण एवढा मोठा शोध लावला; पण त्याचे कांहीं चीज झाले नाही, आपला मोठेपणा कोणाच्या लक्षांतही येत नाही. या निराशेने तो असा खिन्न दिसत असावा.

“ पाहूं तुझं लुकण कसं आहे तें ? ” लोलोनं विचारलं. असं करतांना तो दिमाला आपादमस्तक सारखा न्याहाळत राहिला.

उत्तरादाखल दिमोने ‘मुंडी’ हालविली आणि म्हटले, “ त्याचं काम पहा कीं.”

“ पण होईल का काम त्यानं ? ”

दिमानं खाकोटीची थैली ठेवली आणि तांतून लाल कपड्याची गुंडाळी काढली. वापरून वापरून जुनं झालं होतं तें कापड. तो ती गुंडाळी उलगडून लागतांच आजूबाजूची मंडळी आतां तो काय करतो हें पहाण्यासाठीं डोळे फाडफाडून पाहूं लागली. बऱ्याच वेळानं आंतून एक मोडकी तोडकी आरशी बाहेर निघाली. नाकावर, दोन्ही कानाकडे, अशा किती तरी दोऱ्या तिला लावल्या होत्या. ती पहातांच सर्वजण मोठ्यानं हसले. पण दिमाचं त्यांच्याकडं लक्षच दिलं नाहीं मुळीं. बोटें पुसून चष्मा त्यानं नाकावर चढविला आणि मोठ्या गंभीरतेनं त्या रांजणाची परीक्षा तो करूं लागला. दुरुस्तीसाठीं तो बाहेर काडून ठेवला होता. बराच वेळानं दिमा म्हणाला,

“ हो, होईल हें काम माझ्या लुकणानं.”

“ नुसत्या लुकणावर माझा नाहीं विश्वास. रिबेट मारले तर वरं.” लोलोने सुचविलें.

“ जातों तर मी.” असें म्हणून दिमानं मारली की थैली खाकोटीला, आणि तो...

“ जातोस ? अन् कुठं ? कांहीं रीतीभाती आहेत की नाहीं तुला ? या भिकाऱ्याची ऐट तर अगदीं राजासारखीच दिसते. XXX गाढवाच्या लेका, रांजणांत तेल साठवायचं आहे तेल, अन् तें झिरपूं नये म्हणून नको कां बघायला ? काय थोडीथोडकी जांगा सांधायचीय होय ? तें कांहीं नाहीं. लुकण लाव अन् रिबेटस देखील पाहिजेत. मला दोन्ही हवेत. मी सांगेन तसं झालंच पाहिजे.”

दिमानं डोळे मिटले. ओठ घट्ट दाबले. शांतपणें तो मान हलवत होता.

“ माझ्या लुकणावर कुणाचा विश्वासच बसत नाहीं ! काय करावं ?” असंच जणूं तो म्हणत होता. इथून सगळीं माणसं सारखीं !

“ लुकणानं रांजण पुनः पहिल्यासारखा खणखण वाजला नाहीं तर मी—” दिमा बोलत होता. त्याला अडवून लोलो म्हणाला—

“ मी तुझं कांहीं एक ऐकणार नाहीं. मला दोन्ही हवेत—रिबेटस व लुकण—बोल, दोन्हींचा मिळून काय खर्च पडेल ? ”

“ नुसतं लुकणाचेच.....”

उसनी शिदोरी

“कमाल आहे बुवा ! अरे, मी काय म्हटलं ? मला दोन्ही पाहिजेत म्हणतो ना ? तुझ्याशी अधिक बोलायला वेळ आहे कुणा लेकाला ? जा, लाग कामाला. झाल्यावर ठरवू मग. ”

इतकें बोलून लोलो गेला झपाट्याने निघून आपल्या कामाला !

दिमानें काम सुरू केलें खरें. पण तो जरा रागावलाच होता. त्याच्या डोळ्यावरून तो राग दिसून येई. रांजणाला व फुटलेल्या भागाला त्यानें भोकें पाडलीं. तो भाग तिथं जोडून पाहिला. भोकं जमतातशीं पाहिलीं. आणि रिवेटसाठीं तार घेऊन तिचे पाहिजे तेवढे तुकडे तोडले. ओलिव्ह झोडणाच्या एका मजुराला त्यानें मदतीला बोलावलं.

दिमाची ‘नीळं’ बिघडली असल्याचं मजुरानं ताडलं. “काय मनावर घेताय काका, जरा आटपा कीं लवकर,” असें शिष्टपणानं त्यानें त्याला म्हटलें. त्यावर दिमाच्या कपाळावर आणखी आठ्या चढल्या. त्यानें आपलें लुकण काढलें आणि तें वर आकाशाकडे धरून तो उभा राहिला. माणसांना नाहीं कळत तर नाहीं, निदान देवांनीं तरी त्याची किंमत ओळखावी ही त्याची इच्छा !

नंतर वोटानें त्यानें तें रांजणाच्या फुटक्या पोदाला व रांजणालाही लावलें. ‘तारकट’ व रिवेट घेऊन तो त्या रांजणांत शिरला; मजुराला त्यानें तो तुकडा नीट घट्ट धरण्यास वजाविलें. इकडे तिकडे हल्लं देऊं नकोस म्हणून सांगितलें. लुकणानें तो तुकडा नीट बसल्यावर त्यानें रिवेट बसविण्यास सुरवात केली. पण त्याच्या धावीं तो आतून ओरडला...

“ओढ-पहा ओढून. लाव ताकद असेल तेवढी. निघतोय का ? हे दळभद्रे माझं ऐकतील तर शपथ ! वाजवा, हां-सांग जाऊन धन्याला कीं पहा, मी आंत असून देखील कसा खणखण वाजतो आहे तें...”

“आपण काय, सांगितल्या कामाचे तावेदार ! मालक सांगेल तसं करावं काका. हं, बसवा आतां रिवेट्स...चला...आटपा...”

दिमानें रिवेट्स बसविण्यास सुरवात केली. एक तास लागला हें आटपण्यास त्याला. घामानं अगदीं डबडबला होता विचारा आंत. काम चालू असतांना आपली कर्मकहाणी तो त्या मजुराला सांगत होता.

“ हां ”—“ चालायचंच ” “ जगच असलं ” अशा शब्दांनी तो दिमाचं सांत्वन करीत होता. काम संपल्यावर दिमा म्हणाला—

“ हां, आतां मला बाहेर घे वरं—”

रांजणाच पोट मोठं असलं तरी तोंड अगदी लहान होतं. तिकडे कांहीं दिमाचं लक्ष नव्हतं. फुटलेल्या बाजूनच तो आंत शिरला होता. नंतर मात्र कितीही प्रयत्न केले तरी त्याला बाहेर कांहीं निघतां येईना. हें पाहून तो मजूर लागला पोट धर-धरून हसायला. दिमाला बाहेर काढण्यासाठीं काय करायला पाहिजे हें त्याच्या लक्षांतच येईना. विचारा दिमा ! आंत कोंडला गेला. रांजण साफ फोडल्या-खेरीज आतां बाहेर निघणें अशक्य हें त्यालाही कळलें.

आरडाओरड व हशा ऐकून लोलो धावत आला. कोंडलेल्या मांजराप्रमाणें दिमा आंत चरफडत होता.

“ मला बाहेर घ्या ना—जरा जलदी, हात लावा वरं—”

आपण स्वप्न तर पहात नाहीं ना असें लोलोला वाटलें. रांजणांत दिमा अडकला ? कां त्यानें स्वतःच त्यानें आपणांस कोंडून घेतलें ? यावर त्याचा विश्वासच बसेना !

रांजणाजवळ गेल्यावर शिबी हसडून तो लागला बोलायला—

“ तुला बाहेर काढायचं ? मूर्खा, अगोदर नव्हतें कां तुला तें पहातां येत ? हं, वे पाहूं हात एक वरं—हां असं—आतां येऊं दे डोकं—पण हे रे काय ? चढतच नाहीं तें—हो खालीं पुनः ठीक—वरं, आतां माझ्या रांजणाची काय वाट ? ”

रुक्ताशीच तो पुटपुटं लागला. “ डोकं कसं भणाणून गेलंय—ते कांहीं नाहीं. ही नवीनच भानगड निघाली आहे. आहे का रे गाढव तयार ? चढवा पाहूं खोगीर त्याच्यावर.” असं म्हणून तो दिमाशीं बोलूं लागला. “ हें बघ, गडबड करूं नकोस. सावकाशीनं घे थोडें. तुझ्याच फायद्याची बाब आहे. ही घे आपली तुझी मजुरी अन् कर मला मोकळा—हे घे पांच लिरा. पुरे झाले ना ? ”

“ मला तें कांहीं नको—आधीं बाहेर येऊं द्या.--”

“ येशील म्हणे बाहेर. पण अगोदर घे बघू हे पाच लिरा ! ”

उसनी शिदोरी

“ खिशांतून पैसे काढून ते त्याने रांजणांत भिरकावले आणि नंतर त्याचं कांहीं खाणंपिणं झालं कीं नाहीं म्हणून चौकशी केली.

“ कांहीं झालं नाहीं म्हणतोस खाणं ? पाव आणि कांहीं तरी लावायला घे पाहिजे तर ! काय ? मुळींच नको म्हणतोस ? नाहीं तर जा ! नको तर घाल कुठ्यांना ! माझं करायचं तेवढं मी करतो.”

असं म्हणून पावविव त्यानें मागविले आणि स्वतः गाढवावर बसून तो वकिलाकडे निघाला. वाटेनें त्याला ज्यांनीं ज्यांनीं पाहिलें त्यांना वाटलं कीं गद्धेस्वाराला नेडविड तर नाहीं ना लागलं ? इतका विचित्र तो दिसत होता.

वकिलांना भेटण्यासाठी त्याला फार वेळ नाहीं थांबावं लागलें. पण त्याचें म्हणणें ऐकून घेतल्यावर वकील जो खो खो करून हसूं लागला, त्यामुळं मात्र लोलोचा बराच वेळ गेला. त्याला कांहीं केल्या रहावेना—

“ म्हटलं वकीलसाहेब, यांत हंसण्यासारखं कांहींच नाहीं. बाकी आपलं काय जातं म्हणा—माझं होतं नुकसान. रांजणाला छण् छण् वाजवलेत म्हटलं मीं—”

वकिलाचें हसणें चालूच होतें. त्याला तो सर्वच प्रसंग इतका गमतीचा वाटला कीं पुनः पुनः तो कांहीं तरी प्रश्न लोलोला विचारी आणि ती सगळी हकीगत त्याला सांगायला लावी. पुनः मनापासून हसे !

“ मग म्हणणं काय तुझं ? रांजण तर फोडायला नको—त्याला काय तसंच आंत कोंडून ठेवणार ? ” असें वकिलानें विचारल्यावर लोलो म्हणे—

“ म्हणजे मीं तो फुकट घालवावा वाटतं ? पदरचे पैसे घालवून लोकांकडून हसं करवून घेऊं काय ! छान !—”

“ अरे बाबा, हा गुन्हा आहे. कायद्यांत याला अन्यायी अटक म्हणतात.”

“ अटक ? कुणी केली त्याला अटक ? त्यानंच स्वतःला कोंडून घेतलें. हा कांहीं माझा दोष नव्हे.”

वकिलानें नीट समजूत घातली. “ दोन खटल्यांची ही गुंतागुंत आहे. तूं जाऊन आधीं त्याला वाहेर काढ. नाहीं तर गैरकायदा अटक केल्याबद्दल खटला

होईल तुझ्यावर. दुसरी बाब अशी. आपल्या वेडपटपणाबद्दल तुझं नुकसान त्यानें भरून दिलं पाहिजे. ”

“ असं सांगा कांहीं. रांजणाची किंमत तो देईल ना ? ”

“ अरे, जरा सवूरीनं घे. तो रांजणाची किंमत देईल. पण फुटक्या रांजणाची हं—नव्या धड रांजणाची नाही. ”

मोठ्या मिनतवारीनें वकिलानें त्याची समजूत घातली. शेवटीं असं ठरलं कीं आहे या रांजणाची किंमत करायला दिमाला सांगावं. तो फोडून त्याला बाहेर काढल्यावर त्याजकडून ती भरून घ्यावी. वकिलानें नामी शककल काढल्याबद्दल लोलो त्याच्या हाताचें चुंबन घेऊन गडबडीनें शेतावर परतला.

रांजणाजवळ येतांच त्यानें “ कसं काय ? ” म्हणून चौकशी केली. ‘ उत्तम—सोकळ्या हवेंत आहे मी—घरच्यापेक्षां चांगली आहे ही जागा ! ’

“ ठीक. आतां हें पहा, मीं चार फ्लोरिन दिले होते या रांजणाला. त्याची आज काय किंमत येईल ? ”

“ माझ्या सकट ? ” दिमानें विचारलें.

खेडवळांत एकच हशा पिरुला.

“ चूप बसा पाहूं ! हें पहा, तुझं लुकण जर एवढं चांगलं होतं तर मग किंमत रे का कमी व्हावी ? सांग वरं काय किंमत येईल ती ? ”

जरा वेळ थांबून दिमानें उत्तर दिलें—

“ माझ्या लुकणानंच हा रांजण दुरुस्त केला असता तर त्याची किंमत पहिल्या इतकीच राहिली असती—मीही आंत अडकलों नसतो. पण तुमचा हद्द रिवेट पाहिजेत म्हणून होता. त्याप्रमाणें लावले. आतां त्याला फार तर रुपयांत पांच आणे येतील—जास्त नाही. ”

“ काय पांचच आणे ?

“ हो—कमीच थोडे पण जास्ती मुळीच नाही. ” दिमा म्हणाला.

“ तेवढेच सई. बाहेर काढल्यावर ते देतो म्हण, म्हणजे फोडतो रांजण. ” लोलोनें आश्वासन दिलें.

उसनी शिदोरी

“ काय ? मी कैसे द्यायचे ? अन् ते का म्हणून ? ”

लोलोने त्याला कायदा समजावून सांगण्याचा प्रयत्न केला. पण दिमा कसला खमंग ? तो म्हणे, “ कैसे द्यायचे तर मी बाहेर निघतच नाही. राहीन आंत मजेंत ! ” आंत त्याला आपली पाइप कशीबशी पेटवून धूर सोडतां आला हें पाहून लोलो थक् झाला. दिमा बाहेर येणार नाही, ही कल्पनाच त्याला किंवा त्या वकिलालाही सुचली नव्हती. पुनः वकिलाकडे धूम ठोकावी कीं काय असा एक विचार त्याच्या डोक्यांत येऊन गेला. पण संध्याकाळ झाली होती.

त्यानें दिमाला धमकी देऊन पाहिलें. लोकांना साक्षी ठेवतो म्हटलें. माझ्या रांजणांत येऊन राहण्याचा तुला अधिकार नाही म्हणून बजावलें. पण तो मोठा वस्ताद दिसला. “ मी एक दमडी देणार नाही. ” हें दिमाचें पालुपद !

लोलोला संताप आला. रागानें तो त्या रांजणावर लाथच मारणार होता. पण त्यानें नुसता धरून तो गदगदा हलविला.

“ काय सुरेख लुकण आहे पहा माझे— ” दिमा आतूनच ओरडला.

“ गप बैस मूर्खा— पाहूं या कोण हटतें तें. किती दिवस वसशील आंत ? ” असें म्हणून लोलो रागानें निघून गेला.

दिमानें आंतल्या आंत विचार केला. आज कांहीं तरी चैन करावी. शेतावर मजूरही बरेच होते. काम संपल्यावर त्यांना त्यानें बोलावलें व आपला वेत कळविला. त्यांचेपैकीं एक जण जवळच्या गांवीं खरेदीला गेला.

चांदणं अगदीं दुधासारखं शुभ्र पडलं होतं.....

चार पांच तासांनीं लोलोची झोपमोड झाली. कसला तरी गोंधळ ऐकून तो उठला. रांजणांतून दिमो मोठ्यानें ओरडून गात असून त्याच्या भोवती इतर मजूर ओरडत, नाचत होते. त्यांना थोडी ‘ चढली ’ होती.....

हें पहातांच लोलोचा राग अनावर झाला. एकाचा चवताळलेल्या वैलाप्रमाणें तो धावत धावत गेला आणि त्या रांजणाला त्यानें अशी जोराची लाथ मारली कीं तो गेला घरंगळत जोरानें ! मजूर बिचारे नुसते पहात हसतच राहिले. रांजण घरंगळत गेला, तो शेवटी एका झाडावर आदळला आणि त्याचे तुकडे तुकडे झाले.

दिमाची सरशी झाली.

—श्री. रा. टिकेकर

शांततोत्सव

ही एक सत्यकथा आहे.

आँरी बारब्यूस यानें ही गोष्ट निर्दयपणें लिहिली आहे. वाचकाच्या मनाला धक्के बसतील, वाचतांना तो कदाचित् भीतीनें थबकून राहिल, याची दिकत न घाळता त्यानें आपल्या लेखणींतून एक एक भीषण दृश्य रेखाटलें आहे. पण त्याच्या हृदयांतील दयेमुळेच ही गोष्ट त्याच्या हातून लिहिली गेली आहे. हतभागी मनुष्यजातीबद्दल उत्कट कळकळच या गोष्टीच्या मुळाशीं आहे.

मनुष्य दैवी असूनही किती पाशवी होऊं शकतो हें हीत दाखविलें आहे. संस्कृतीचा पडदा जरा बाजूला झाला म्हणजे मनुष्याच्या अंतरंगांत सदा धुमसत असलेल्या पण दडपून ठेवून झाकलेल्या पाशवी वृत्ती योग्य संधि मिळाली असता कशा उद्रेक पावतात आणि ज्वालामुखींतील तप्तप्रमाणें कशा सरसहा जाळीत सुटतात, यांचें दिग्दर्शन या गोष्टीत केलेलें आहे.

मानवामानवामध्ये असलेल्या भेदांचें वैमनस्यामुळे कसें पर्यवसान होतें यांचेही प्रत्यंतर ही गोष्ट देत आहे आणि तें हिंदुस्थानला त्या दृष्टीनें ध्यानांत धरण्यासारखें आहे.

उसनी शिदोरी

शेवटच्या छेदकांत असेही सूचित केले आहे कीं गुन्हेगार म्हणून समजल्या जाणाऱ्या माणसाच्या कृतीपाठीमागे कित्येक वेळां परिहार न झालेल्या सामाजिक अन्यायाचा इतिहास असू शकतो; आणि त्यामुळे गुन्हेगाराचा अपराध क्षम्य, निदान सहानुभूतीच्या दृष्टीने पाहण्यायोग्य असतो.

धनुष्यावर बाण चढवावा, तो आकर्ण ओढावा व तो सोडतांच त्याने ताडकन् लक्ष्यवेध करावा त्यासारखी या गोष्टीची रचना आहे.

सुटीच्या दिवशीचा आनंदी समाज, शहरांतील संध्याकाळचा झगझगाट वगैरे आल्हाददायक वर्णन सुरवातीला आहे. ही पार्श्वभूमि सुंदर रंगांनी शोभविलेले धनुष्य, त्याची गुं S S S करणारी तात दाखविली आहे.

सॅम्युअलच्या डोळ्यांनी दृश्ये दाखविली आहेत ते मुख्य चित्र. सॅम्युअलबद्दल सहानुभूति वाचकाच्या मनांत उत्पन्न करणे जरूर आहे. सॅम्युअल हा धनुष्याच्या दोरीप्रमाणे व वाचकाच्या सहानुभूतिसुळे वाचकाच्या भावना याही दोरीप्रमाणे आहेत.

सॅम्युअल यहूदी मोहल्यांत शिरतो तेव्हांपासून बाण ओढण्यास सुरवात होते. वाचकांच्या भावना उत्तेजित करित बाण आकर्ण ओढला जातो. गोष्टीची प्रगति हाच बाण.

बाण सोडण्यापूर्वी एक श्वास घ्यावा, निशाणावर नीट नेम धरावा, त्याप्रमाणे कत्तलीचा इतिहास सत्य असल्याची खात्री, आणि या प्रकारचा अन्यायीपणा यांचा ऊहापोह केला आहे आणि शेवटी “अनेक करुण कहाण्या सॅम्युअलच्या कानी पडल्या” असे म्हणून बाण सोडला आहे.

शेवटचा परिग्राफ बाण फटकन् जाऊन लक्ष्यवेध करतो. दोरीचा ताण नाहीसा होतो. बाण सोडण्याची कृति पूर्ण होते. गोष्टीलाही पूर्णता येते.

—अ. गो. कानिटकर

शांततोत्सव

सॅम्युअल श्वार्झबार्ड हा एक सौम्य प्रकृतीचा आणि अंतर्मुख वृत्तीचा तरुण होता. घरची गरिबी, स्वभावाने तो अबोल असे. त्या दिवशी आपल्या मोहल्यांतील स्वतःच्या घराकडे तो चालला होता. त्याचा मोहला म्हणजे पोलोडिया देशांतल्या प्रोस्कुरोव शहराचा यहूदी मोहला होय.

संध्याकाळची वेळ. हवा निरभ्र. सर्वत्र शांततेचें साम्राज्य पसरलेलें. दिवस हिवाळ्याचे. हिमयुक्त आकाशांत अंधुक प्रकाश, असें हें प्रशांत वातावरणाचें दृश्य सतरा वर्षांपूर्वीचें आहे. त्याकडे भूतकाळाच्या पडद्यांतून जरा मार्गें वळून पहा. सतरा वर्षे म्हणजे माणसाच्या आयुष्यांत कांहीं फार नाहीत. सतरा वर्षांपूर्वी तुम्ही आम्ही आताच्यापेक्षा फार लहान होतो अशांतली गोष्ट नाही. तर मग—?

फेब्रुवारी स. १९१९ ची १५ तारीख. हिवाळ्यामुळे शहर बर्फानें आच्छादलें होतें. संध्याकाळच्या अंधुक प्रकाशांत घरे जणू काय काळजीपूर्वक कागदांत गुंडाळून ठेवली आहेत असें भासत होतें. खाली बर्फाचा गारगार, कुरकुरीत पिंजलेल्या कापसाचा गालिचा. त्यावरून गेलें म्हणजे वुटाच्या टाचांना पांढऱ्या बुरणुसासारखा बर्फाचा जाड थर बसत होता.

संयुधलनें फार लांबचा पल्ला गाठला होता. महायुद्धांत फ्रेंच सैन्यांत व्हालंटिअर म्हणून दाखल होऊन तो लढाईवर गेला. तेथें त्याला छातीवर गोळी लागून जखम झाली म्हणून त्याचें अभिनंदन करण्यांत आलें व मानाचें पदकही देण्यांत आलें आणि आता तो फ्रान्सचा नागरिक झाला होता. पण आपल्या अपेक्षांस एकदा भेटावें असें त्याला वाटूं लागलें होतें. आपली जन्मभूमी युक्रेनिया, तिचें हिवाळ्यांत दिसणारें शुभ्राच्छादित निःशब्द प्रदेशाचें अर्धस्फुट सौंदर्य, एकवार डोळ्यांनीं पहावें अशीहि त्याला उत्कंठा लागली होती.

त्या दिवशीं प्रोस्कुरोवमध्ये दुपारच्या वेळीं जरा गडबडच दिसत होती आणि गोंगाटहि होता. रस्ता स्त्रीपुरुषांनीं व मुलांनीं फुलला होता. आज शनिवार* म्हणून आणि हवा स्वच्छ असल्यामुळे लोक जरा खुर्षांत होते. प्रोस्कुरोवमध्ये २५००० ख्रिस्ती आणि १५००० यहूदी रहात असत. त्यामुळे आठवड्यांत साबाथची आणि एक आदितवारची अशा दोन सुट्या असत आणि दोन सुट्या मिळत असल्या तर ध्यायला कधीं कोणाची अडचण असणार आहे ?

दुकानें अर्थातच बंद होती. सुटीच्या दिवशीचा झकपक पोषाक करून लोक सहकुटुंब व्यूग नदीवर जात होते. युक्रेनियांत चांगल्या नद्यासुद्धां गोठतात.

* शनिवार हा यहूद्यांचा प्रार्थनेचा दिवस.

उसनी शिदोरी

त्याला व्यूग नदी अपवाद नव्हती. तिच्यावर वर्षाचा जाड थर बनला होता. मग काय विचारतां ? लहान मुलांनीं पिशव्यांतून घसरपट्या आणून वुटाखालीं बांधाव्या आणि वर्षाच्या घट्ट निसरड्यावर सुरुर करीत धूम ठोकावी हें साहजिकच होतें.

मार्गे शुभ्र वर्ष, संध्याकाळचीं कोवळीं उन्हे आणि नुकत्याच उगवलेल्या चंद्राचे किरण यामुळे सगळे लोक काळ्या कापीव चित्रासारखे दिसत होते. त्या काळीं आपल्या देशांत लढाया चालू आहेत हें त्यांस माहीत होतें. कारण युकेनियावरील सत्तेवद्दल पोलंड, डेनिकिनची फौज आणि कोझॅक लोकांना मुख्य सेनापति पेटलिऊरा याच्या सल्ल्याने चालणारे मंडळ, यांच्यांत झगडा चालू होता. यांच्या लढायांच्या वातम्या वर्तमानपत्रांतून येत. हे प्रामाणिक नागरिक त्या वाचीतही असत. त्याच वातम्यांवर पश्चिम-युरोपमधील खबर कळे. कारण हा प्रांत पॅरिससारख्या सुधारणेच्या केंद्रापासून फार तर चार दिवसांच्या वाटेवर असेल. याच वेळीं पॅरिसमध्ये महायुद्धांत विजयश्री मिळविणारीं राष्ट्रें युरोपच्या शांततेकरितां आणि सर्वत्र न्यायाचें साम्राज्य व्हावें म्हणून जरूर असलेल्या अटी ठरविण्यांत गुंतलीं होतीं.

प्रोस्कुरोव शहर मुख्य सेनापति पेटलिऊरा याच्या अमलाखालीं होतें. तो त्या प्रांताचा सत्ताधीश-डिक्टेटर होता. म्हणून नुकतेंच त्याने आपल्या एका सेनानायकाच्या-सेमेसेन्स्कोच्या-हाताखालीं कोझॅकस्ची ची एक ब्रिगेड आणि रेजिमेंट अशी सेना देऊन त्याला शहराच्या वंदोवस्ताकरितां पाठवून दिलें होतें. हा सेनानायक वयानें अगदीं तरुण, सारा २४ वर्षांचा होता. निळे डोळे आणि मुलीसारख्या चेहऱ्याचा हा तरुण एक रुंद तुमान चढवून, घोडेस्वाराचे पिवळे बूट घालून, हिरव्या रंगाचा झगा पेहरून घोड्यावरून स्वार होऊन जेहेत्ते शहरांत प्रौढधियांकडे कटाक्ष टाकीत फेरफटका करतांना वारंवार दिसे. जोरावर मुख्य सेनापति पेटलिऊरा शत्रूंशीं चार हात करण्यांत दुसरीकडे गर्क आहे तोंवर हे राजश्री शहराचे मुख्य सत्ताधारी, नव्हे मालकच, होते.

आजच त्याचें सैन्य शहरांत हिंडतांना दिसलें. सॅम्युअलनें त्यांना मोठ्या अलेक्झांडर रस्त्यानें दुपारीं २ वाजतां एका दिशेनें आणि ५ वाजतां म्हणजे नुकतेंच थोड्या वेळापूर्वीं, उलट दिशेनें जातांना पाहिलें होतें. काय त्यांचा थाट वर्णावा !

पुढें वॅण्ड आणि मागून सैन्य ठेक्यांत पाय टाकीत चाललेलें. या दृश्यानें तरुण-तरुणींचीं हृदये उचंबळून आलीं होतीं. मुलें तर इतकीं तन्मय झालीं होतीं कीं पाय पुढें टाकून तोंडानें वॅण्डचे सूर गाऊन त्यांचें अनुकरण तीं करूं लागलीं.

या अलेक्झांडर रस्त्यानें सॅम्युअल चालला होता. हा प्रोस्कुरोवमधील मुख्य रस्ता. शहरांत कोठेही जायचें असलें तरी या रस्त्यावर यावें लागे. जातांना घरांच्या खिडक्यांतून कोठें पियानोचे, कोठें ग्रामोफोनचे, वगैरे आनंददायक आलाप ऐकूं येत.

याच्या उलट यहुदी मोहल्ल्यांतलें वातावरण होतें. तो साधारण गरीबच गणला जात होता. “ डक्स क्वार्टर ” असें त्याला टोपण नांव असे. या मोहोल्यांतल्या सारबोगनिया रस्त्यावर गरीबाकरितां मोठमोठ्या चाळी होत्या. कित्येक निनांवी गेल्या या रस्त्याला येऊन मिळाल्या होत्या.

यहुद्यांच्या बहुतेक घरांतून त्या संध्याकाळीं दिवे लागलेले होते. विजेचे दिवे होते सगळे. खरें म्हटलें म्हणजे सावाथच्या दिवशीं खरा यहुदी कधींहि दिवा लावणार नाही किंवा विस्तव पेटवणार नाही. पण डक्स क्वार्टरमध्ये अशी चाल पडली होती कीं आदल्या दिवशीं विस्तव पेटवलेला खूप भडकावून घावयाचा, म्हणजे दुसऱ्या दिवशीं पुरेशी उष्णता मिळावी व नियमाचें पालनही व्हावें. त्याचप्रमाणें विजेच्या बत्त्यांचीं बटणेहि आदल्याच दिवशीं दावून ठेवलेलीं असत. म्हणजे पॉवर-हाउसनें वीज चालू केली कीं आपोआप जिकडे तिकडे झक उजेड मिळे.

या मोहल्ल्यांत सॅम्युअल आला तेव्हां समोर शेकमानचें छोटें घर त्याला दिसलें. खिडकींतून चक उजेड येत होता. पण सगळीकडे शुद्ध. एक शब्दसुद्धां कोठूनहि कानावर येऊन पडत नव्हता. शांततेचें गंभीर साम्राज्य त्या भागांत पसरलेसें वाटत होतें.

सॅम्युअल जवळ जाऊन घरांत शिरला व पाहूं लागला तो पुढील दार सताड उघडें ! पुढच्या दालनांत एक टेबल मोडून पडलेलें, खुर्च्या कोलमडून उपज्या झालेल्या.

आंतल्या बसाउठायच्या खोलींत तो गेला. तेथें एक मोठा पलंग. त्यावर उशीवर उघडें डोकें ठेवून कोणी तरी निजलेलें.

उसनी शिदोरी

काय ! आहे तरी काय हें ? लाल दाढी, काळवंडलेल्या तोंडावर विकट हास्य !

तो जवळ गेला. डोक्याचा चक्काचूर झालेला ! काळवंडलेल्या रक्तानें माखलेलें तोंड. काय हा पशू की पक्षी ? ओला चिंब. विजेच्या लखलखाटांत तकतकणारे थेंब. अंथरुणावरच्या सफेत पलंगपोसावर भडक रक्ताचा शिडकाव !

ही गत कुटुंबांतील मुख्य व्यक्तीची. पलीकडच्या एका कोपऱ्यांत रक्ताच्या चिंध्यांत गुंडाळलेला मोठा गोळा कसला-त्यांतून रक्त गळतें आहे-तो मिसेस् शेकमानचा अवशेष. तरवारीनें भोसकून मग छाहून यमसदनास पाठविलेली. पलिकडे जमिनीवर छोटा मोंडक अन् त्याची छोटी बहिण यांची मस्तकविरहित धडें ! आणि खाटेखालीं गडगडत जाऊन पडलेलीं त्यांचीं मुंडकीं !!

दिवे लावून झगझगाट असलेल्या शेजारच्या प्रत्येक घरांत अशींच दृश्ये होतीं. ब्लेकमन, आयव्हर ब्रुक, सेमेलमन, केछाक या प्रत्येकाचें घर याच नमुन्याचें बनलें होतें.

आपोआप लागलेल्या त्या दिव्यांच्या उजेडांत जिकडे पहावें तिकडे प्रेतेंच प्रेतें होतीं. कुठें पांच, कुठें दहा, पंधरा, वीस आणि कुठें याहीपेक्षां जास्ती वार करून मारलेलीं, भोसकलेलीं, मरणाच्या दारुण यातनांनीं हिडीस झालेलीं. मुलें व अर्भकें शेकोटीच्या जवळ पडलेलीं-कांहींचीं मुंडकीं धडावेगळीं केलेलीं तर कांहींचीं शेकोटीच्या कंगोऱ्यावर अंज्याप्रमाणें टचकावून आपटून फोडलेलीं !! प्रत्येक कंगोऱ्यावर छोट्या देहांच्या मेंदूच्या व आंतज्याच्या खुणा व अवशेष आढळत होते.

रस्ते प्रेतांनीं भरून गेले होते. जसें कांहीं रणमैदानच. जवळ जाऊन पाहिलें तर किती एकांना अजून थोडी धुगधुगी असून जीव वाचविण्याकरितां ते धडपड करीत आहेत किंवा दयेची याचना करीत आहेत असा भास होत होता. एका मुलीचें प्रेत उभें राहिलें होतें—रक्तानें माखलेल्या हातांनीं तिनें आपला झगा वर केलेला होता, तरवारीनें किंवा कुन्हाडीनें झालेल्या जखमांनीं भरलेला तिचा ओटीपोटीचा व मांज्यांचा भाग उघडा होता. “ झगा वर कर, आम्हाला तुला झोडपून काढायचें आहे ” असें त्या राक्षसांनीं तिला दरडावल्यामुळें तिनें तसें केल्यावर सैनिकांनीं तिला झोडपण्यांत आपली पराकाष्ठा केली होती.

कितीशीं प्रेतें एकावर एक रचून व्यवस्थेने ठेवलेलीं दिसत होतीं. मुलें, मुली, बालबच्चीं, तरुण यांना आपल्या आप्तांच्या अंगावर निजवून सर्वांच्या मधून तलवारी खुपसून त्यांना जमिनीला डांबून टाकलेले होते.

फटफटीत चेहऱ्याचा आणि दारू पिऊन झिंगलेल्या माणसासारख्या तारवटलेल्या डोळ्यांचा संम्युअल श्वाश्वार्द एका घरांतून दुसऱ्या घरांत फिरू लागला. त्या मोहोल्यांत झगझगीत प्रकाश होता. पण सर्व यहुदी मोहोल्यांत कृतांत काळानें तांडवनृत्य केलें होतें. एका घरामध्यें मात्र पडद्यामागे हालचाल भासली. पण संम्युअल दाराजवळ अडखळत आल्याबरोबर कोणी तरी प्रेतांवरून व मोडक्या खुर्च्यावरून उज्या मारून निसटून गेले. या घरांतलीं माणसेंसुद्धां मृत्युमुखीं पडलीं होतीं. हालचाल भुरग्या चोरांची होती. जावें तिथें सगळे किंवा बहुतेक गतप्राण. या मोहोल्यांत जिकडे तिकडे कसाईखान्यासारखी ताज्या रक्ताची दुर्गंधि सुटली होती आणि भयानक स्तब्धता वास करीत होती. जखमांतून रक्त गळतच होतें. ठिकठिकाणीं डबकीं साचून तीं फुगत चाललीं होतीं. तरुण संम्युअलनें एका छोट्या मृत मुलीच्या-काय सुंदर होतें तिचें रूप-उघड्या पोटाची हिडीस जखम पहावेना म्हणून झाकण्याकरितां हात लावला तेव्हां तें शरीर अजून गार पडलें नाहीं असें त्याला आढळून आलें !

हा भयंकर प्रकार काय झाला हें समजणें फारसें कठीण नाहीं. सेमेसेन्स्को पेटलिउरा यांच्या कोझॅक सैन्यानें हे पराक्रम गाजविले होते. दुपारीं २ वाजतां व मागून ५ वाजतां बँडच्या तालावर शिस्तीनें मार्च करीत जें सैन्य गेलें त्याचे हे प्रताप होते.

दिवे लागलेल्या घरांत मृत्यूचें साम्राज्य होतें. पण कांहीं घरे अंधारांत होतीं त्यांत जिवंतपणाचीं चिन्हे दिसत होतीं. कत्तलींतून सुटलेले लोक तेथें आसरा धरून बसले होते. शोकामुळें, भीतीनें, लाजेनें व संकोच वाटत असल्यामुळें दिवे विझवून ते लोक अंधारांत दडून बसले होते. चाचपडत चाचपडत संम्युअलने अशा एका घरांत प्रवेश केला. दुःख व दैन्य यांचे मूर्तिमंत पुतळेच तेथे जमले होते, त्यांचें दुःख काय सांगावें ?

कांहीं जण सारखे कण्हत होते.

उसनी शिदोरी

कांहीं जण वाऱ्यानें झाड कापतें तसे थरथर कापत होते.

थोडेसे जण तर इतके भांवावून गेले होते कीं रडणें तर दूर राहो, पण तोंडांतून एक व्र काढणें त्यांना शक्य नव्हतें.

अंधाऱ्या रस्त्यांत जशी जरा वेळानंतर कारंजीं, पुतळे व इतर खाणाखुणा दिसूं लागतात तशीं तीं माणसें सॅम्युअलला हळू हळू दिसूं लागली. मग त्यांच्या तोंडून हलक्या आवाजांत, तक्रारी व दीनवाणीनें उच्चारलेले शिव्याशाप यांच्या पालु-पदासह पुढीलसारख्या बऱ्याच भयंकर हकीगती कानीं आल्या.

आप्तांना बळजबरीनें आणून त्यांच्यासमोर एका कुटुंबाच्या मुख्य पुरुषाची विटंबना केली व त्याचा एक एक अवयव छादन त्याला ठार केलें. नंतर त्याची बायको व मुली यांच्यावर क्रूरपणें हल्ला करून त्यांचेही तुकडे केले. हे एकट्या दुकट्यांनीं नव्हे तर पुष्कळ जणांनीं एकदम, वेळ न दवडतां, झटपट !!!

मातांच्या हातांत आपलीं मुलें देऊन तीं त्यांच्या हातांत असतांना चिरून टाकलीं. मस्तकविरहित रक्त गळत असलेलीं ती धडें हातांत धरणान्या माता दुःख, शोक व निराशा यांच्या खोल दरिंत पूर्ण बुडाल्यानंतर मग त्यांनाही आपल्या मुलांच्या पाठोपाठ खाना करीत.

सैनिक आपल्या तडाक्यांत सापडलेल्या लोकांना नागवे करीत. काटकुळे म्हातारे, जाडजूड स्त्रिया, लतेसारख्या तरुणी, उघड्या शरीराच्या लजेनें व भयानें व्याकुळ झालेली एका कुटुंबातील तीं माणसें—त्यांना “आतां नाचा” असा पाशवी हुकूम मिळे. मग त्यांनीं पाय वर करावे, नाचावें, बागडावें, अशा स्थितींतच त्यांच्यावर तरवारीचे वार करावे. शेवटीं राहिलेल्या माणसाला देखील धाक दाखवून नाचत ठेवावें आणि तशा स्थितींत छातीला अगर डोक्यांत गोळी लागून त्यानें आप्तांच्या प्रेतराशींत जाऊन मरून पडावें.

नम्र यहुद्यांना हाताला दोऱ्या बांधून छताला टांगून ठेवीत. खाली लाकडें पेटवून विस्तव करीत व मग त्यांच्या एका वारांत मांसाचा सर्वांत मोठा तुकडा कोण छोटो याची चुरस लागे. हे मासाचे तुकडे विस्तवावर भाजून, हा सगळा प्रकार पहाण्याकरितां बळजबरीनें ओढून आणलेल्या लोकांच्या ते तोंडांत घालीत.

कांहीं जणांना ठार करण्याच्या पूर्वीं आपले कपडे खावयास लावीत. एका

म्हाताच्याला त्याची दाढी कापून खावयास घातली, आणि या निर्दय थेटने हसून सैनिकांची तृप्ति झाल्यावर मग त्याला गारद केलें.

असें म्हणतात कीं, तरुण स्पेक्टरला वापासमोर ठार केलें आणि त्यास पोटाच्या मुलाचें रक्त चाटावयास लावलें. सैनिकांनीं हात छाटावे, पाय कापून काढावे, ओठ कापावे, डोळे काढावे आणि गर्भार स्त्रियांचे गर्भ कापून काढावे, अशी अनन्वित कत्तल केली.

त्या क्रूर सैन्यानें घरामध्ये शिरून तरवार चालविली. तेव्हां लोकांनीं खिडक्या-मधून उड्या टाकून जीव वांचविण्याचा प्रयत्न केला. तेव्हा रायफल, बंदुका आणि मशीनगन्स यांच्या मान्यानें रस्त्यामधेही त्यांचा समाचार घेतला.

त्या दिवशीं तीन तासांत ३५०० ते ४००० लोक या तडाक्यांत सांपडले व १६०० लोक प्राणास मुकले. आणि ही प्रोस्कुरोव्हमधली कत्तल म्हणजे ज्यू लोकांचा नायनाट करण्याकरितां जी मोहीम सुरू केली होती तिचा एक लहानसा छोटा भाग होता. ही गोष्ट त्या गरीब वापड्या रक्ताच्या समुद्रांत गटंगळ्या खाणाऱ्या आणि रक्ताचेच जणू काय अश्रू गाळणाऱ्या लोकांना माहित होती. या संहारांत सगळ्यांत घोर कत्तल कोठें झाली असेल तर प्रोस्कुरोव, एलिझबेथग्राड, जितेमीर, बारषेछेरा, फिल्खटाईन आणि युक्नेनमधील दुसरीं ५० शहरें यांत. सन १९१७ ते १९२० च्या दरम्यान अगदी किमान अंदाजाप्रमाणें एक लाख लोक प्राणास मुकले असेल पाहिजेत. ध्यानांत धरण्याची गोष्ट अशी कीं यांतील प्रत्येक जण पूर्ण निर्दोषी होता.

ही अतिशयोक्ति आहे असें म्हणतां येणार नाही. कारण या संबंधीं सहीनिशी दिलेले जबाब आहेत. किती एक रिपोर्ट आहेत व चौकशीची तपशिलवार टांचणें नमूद आहेत. पुरावा इतका भरपूर आहे कीं खरी हकीकत काय घडली याबद्दलच्या संशयाला मुळीच जागा रहात नाही. उलट अशी खात्री होते कीं, किती एक कृष्णकृत्ये अजून बाहेर आलीच नाहीत.

यहुद्यांनीं आपल्याच कृतींनीं ही आपत्ती आपल्यावर ओढून घेतली असेंही म्हणतां येणार नाही. कारण ज्यांची कत्तल झाली ते शांतताप्रधान असून ते राजकारणांच्या भानगडींत कधीं पडत नसत.

दुय्यम अधिकाऱ्यांच्या कृतीबद्दल सरसेनापती पेटलिउरा याच्या अमदानीखालीं मोठमोठ्या कत्तली घडवून आणणारे नरपशु जे सेमेसेन्स्को, पालिएन्को, अँघेल

उसनी शिदोरो

पेट्रोव, कोझीर झिरको आणि इतर त्यांचे जातभाई-यांच्यातील किती जण तरी अजून पॅरीसमधील उजळ माथ्याने एखाद्या शहरांत वावरत असतील-यांच्याबद्दल किती जरी तिटकारा वाटला तरी पेटलिउरा हाच सर्वापेक्षा जास्त जबाबदार असून तिरस्करणीय होता.

ही कत्तल म्हणजे कोत्या राष्ट्रीयत्वाचे व यहूदी द्वेषाच्या शुद्ध रानटीपणाचे पद्धतशीर प्रदर्शन होय. पण याविरुद्ध कोणी ब्रही काढला नाही. 'घाणेरडे लेकाचे' अशी यहूद्यांना शिवी हासडून ते सगळे स्वस्थ राहिले. या कत्तलीकडे पेटलिउराने जाणूनवुजून कानाडोळा केला आणि त्यांना हरकत केली नाही. सगळे अत्याचार संपल्यावर त्यांचे समर्थन करावे लागले तेव्हां ते अगदीच मामुली करून भुलथापांनी त्यावर सारवण घालून जनतेला गार केले. सैन्याचा उत्साह कायम राखायला अशा कत्तलीची जरूरच होती असेही वर त्याने उत्तर दिले. कत्तलीतून जिवानिशीं सुटलेल्या लोकांना तर तो म्हणालासुद्धा की "तुम्हाला माझ्या लोकांनी जिवंत ठेवण्याची मोठी चूक कशी केली हे कळत नाही."

या पशंजा यांत काय स्वार्थ साधायचा होता, असे म्हणणारांनाही तोंड नाही; कारण त्यांनी हे लक्षांत आणले पाहिजे की कत्तलीमागून प्रत्येक वेळी लूटहि खूप झाली, जबर दंडही वसूल झाले. यहूदी लोकांची संख्या घटली. ते भिकेसही लागले. या प्रकरणी खुनी इसम वर आणखी चोरही ठरतो आहे.

—वर सांगितलेल्या प्रकारच्या अनेक करुण कहाण्या, ज्या कांहीं थोड्या घरांत मरणाचे पाऊल पडले नव्हते अशांपैकी एका घरामध्ये दुवळ्या होऊन दडून बसलेल्या कांहीं दीनांच्या तोंडून त्या संध्यासमयी सॅम्युअलच्या कार्नी पडल्या.

आजच्या वर्तमानपत्रांत बातमी आहे ती—

“सीनच्या फौजदारी कोर्टांमध्ये सॅम्युअल श्वार्झबार्द यांजवर खुनाच्या आरोपावरून खटला होणार आहे. ता. २५ मे १९२६ रोजी पॅरिसमध्ये रहात असलेला कोझकाचा पूर्वीचा सेनापति पेटलिउरा हा विश्रान्तिगृहाकडे जात असतां, रासीन रस्त्यावर तो पेटलिउराच आहे अशी खात्री करून घेऊन, श्वार्झबार्द याने त्यास जागच्या जागी गोळी घालून ठार केले.”

कमल

२००

‘ शेवटचा धडा ’

या गोष्टींत फक्त एकच प्रसंग वर्णन केलेला आहे. पण तो इतका जिव्हाळ्याचा, हृदयस्पर्शी व क्रांतिपूर्ण आहे की त्या प्रसंगाने राष्ट्रचे भवितव्य कायमचे बदलून जावे. पारतंत्र्याचे पाश राष्ट्राच्या गळ्याभोंवतीं पडतां क्षणीच त्याला आपल्या सर्वस्वाबरोबर स्वभाषेलाही मुकण्याचा कसा प्रसंग ओढवतो याचे हृदयभेदक करुण चित्र या गोष्टींत पहावयास सापडते. मनुष्य एक वेळ धनदौलत व जमीनजुमला या स्थावरजंगम सर्वेस्वाला मुकला तरी त्याच्याजवळ असलेली श्रेष्ठ प्रकारची जन्मसिद्ध संपत्ति मात्र कधीही नाहीशी होऊं शकत नाही. कारण हा अमोल ठेवा त्याच्या जन्मापासून त्याच्याजवळ असतो व मृत्यूखेरीज दुसरा कोणी तो हिरावून घेऊं शकत नाही. ही मौल्यवान् ठेव म्हणजे मातृभाषा. राष्ट्राने सर्वस्व जें स्वातंत्र्य ते नाहीसे झाले तरी जोंपर्यंत त्याची मातृभाषा जिवंत आहे तोंपर्यंत पारतंत्र्याची विशेषशी कदर बाळगण्याचे कारण नाही. ‘ शेवटचा धडा ’ या गोष्टीतील हॅमेल मास्तरांनी म्हटल्याप्रमाणे, एकादे राष्ट्र पारतंत्र्यांत सापडले असतांनाही ते आपल्या भाषेस चिकटून राहिल, तर त्याच्या हातीं त्या तुरुंगाची किल्लीच आली आहे असे समजावे. या विधानांतील भावार्थ कोणाच्याही सहज लक्षांत येण्यासारखा आहे.

उसनी शिदोरी

स्वभाषा ही स्वाभिमान, देशाभिमान, स्वार्थत्याग, वीरवृत्ति, आत्मीयत्व, वंधुभाव इत्यादि अनेक गुणांची जननी आहे. म्हणून मनुष्य एकदां स्वभाषेला म्हणजे मातृभाषेला पारखा झाला की, तो स्वाभिमान व राष्ट्रीयत्व या दोन भावनांना कायमचा मुकलाच म्हणून समजावे. मातृभाषेचे हे महत्त्व घ्यानांत ठेवल्यास या गोष्टीचे रहस्य तेव्हाच उलगडेल.

शिवाय या गोष्टीचा आशय पुरेपूर लक्षांत येण्यास अल्सेस लोरेनचा इतिहास माहित असणे जरूर आहे. ह्या गोष्टींत वर्णिलेला प्रसंग १८७१ सालचा आहे. म्हणजे या वर्षी अल्सेस लोरेनवरील फ्रेंचांची सत्ता नष्ट होऊन जर्मनांचे वर्चस्व सुरू झाले. आपला देश तर परक्यांच्या ताब्यांत गेला आणि आतां आपल्या भाषेवरही गदा आली आहे, हे पहातांच अल्सेसियनांना पराकाष्ठेचे दुःख होणे आणि त्यांच्या स्वाभिमानाला धक्का बसणे स्वाभाविक होते. हाच परिणामकारक प्रसंग 'शेवटचा धडा' या गोष्टींत रेखाटला आहे. कथानक, मिनोविश्लेषण किंवा इतर कोणत्याही साधन-सामुग्रीचा उपयोग न करतां केवळ एका प्रसंगावरच गोष्टीची उभारणी करून ती किती परिणामकारक करतां येते, हे या गोष्टीवरून दिसून येईल. गोष्टीचा प्रारंभ, मध्ये आणि शेवट या तिन्हीही ठिकाणीं एकरूपता आहे. त्यांत एकच एक एक भावना अखंडपणे अनुस्यूत झाली आहे. फ्रान्स आणि हॅमेल यांच्यांत वय, शिक्षण, अनुभव इत्यादि दृष्टीने तफावत असली तरी आपल्या फ्रेंच भाषेचा दोषांनाही सारखाच अभिमान आहे. 'फ्रान्स शिदाबाद' हीं अक्षरे लिहून हॅमेल मास्तर आपली भावना व्यक्त करतात. तर फ्रान्सला शेवटच्या दिवशीं फ्रेंच भाषेवर इतकी कमालीची आपुलकी उत्पन्न होते कीं मास्तरांनीं धडा घ्यावयास सुरवात केल्याबरोबर त्याला पूर्वी न समजणारा धडा समजू लागतो. जिव्हाळ्याची उत्कटता हे याचे कारण सांगतां येईल. गोष्टीचे वातावरणही गोष्टीतील भावनेला अनुकूल असेच आहे, सुरवातीच्या परिच्छेदांत जर्मन शिपायांची कवाईत चालू असल्याचा उल्लेख आहे, तर गोष्टीच्या शेवटीं जर्मन शिपायांच्या तुताऱ्यांचा आवाज शळिजवळ ऐकू येऊं लागल्याचे वर्णन आहे. जर्मनीचे अल्सेस लोरेनवर वर्चस्व आहे हे दर्शविण्यासाठीं जर्मन शिपायांचा सहेतुक निर्देश करण्यांत लेखकाने कलादृष्टि साधली आहे यांत शंका नाही.

—रा. प्र. कानिटकर

शेवटचा धडा

त्या वेळीं मी लहान होतो; पण तो दिवस मात्र मी जन्मांत केव्हांही विसरणार नाही. हो, तो सोमवारच होता, आणि मला शाळेत जायला वराच उशीर झाला होता. मला हॅमेल मास्तरांची फारच भिती वाटत होती. त्यांतून आज त्यांनीं आम्हाला व्याकरणाचे नियम पाठ करून घेण्यास सांगितलें होतें. आणि मला तर पहिला नियमसुद्धां धड येत नव्हता. शाळेला ‘ दांडी ’ देऊन कुरणांत भटकण्याचा मोह मला क्षणभरच पडला.

त्या दिवशीं हवा किती तरी छान होती ! अहाहा ! कोकिलांचें ओरडणें एकीकडे ऐकूं येई. नजीकच्या मैदानांत जर्मन शिपायांची कवाईत चालली होती, तिचा आवाज होत असे. ह्या सर्व गोष्टी मला व्याकरणापेक्षां अधिक आकर्षक वाटत होत्या. पण मोठ्या प्रयासानें मी माझे मन आवरलें आणि शाळेकडे धावत गेलों.

टाऊन हॉलवरून शाळेत जातांना मला लोकांची तेथें गर्दी झालेली दिसली. सर्व लोक तेथें लाविलेल्या जाहिराती वाचण्याकरितां जमले होते. दोन वर्षांपासून आम्हांला असल्या पत्रकांवरूनच लढाईत पराभव झाल्याच्या बातम्या व गव्हर्नराचे हुकूम वगैरे कळत असत. मी तेथें थांबलों नाहीं. तरी माझ्या मनांत चटकन् एक विचार येऊन गेला कीं आज आणखी कोणती बातमी आली असेल बरें ? नंतर मी तिथून पुढें गेलों, तेव्हां वाटेंत मला वाशटर लोहार आणि त्याचा नोकर हे भेटले. ते दोघे टाऊन हॉलमधून बातमी वाचून परत जात होते. जातां जातां वाशटर मला म्हणाला, “ वाळ, घाई करण्याची जरूर नाहीं. तूं शाळेत अगदीं वेळेवर पोहोचशील. ” तो माझी थट्टा करीत आहे असें वाटून, मी धापा टाकीत शाळेच्या आवारांत कसावसा शिरलों. शाळा सुरू झाल्याबरोबर नेहमीं वराच गोंधळ चालत असे. मेजांची उघडझाक आणि मुलांनीं एकत्र खड्या आवाजांत म्हटलेले पाठ यांनीं रस्त्यावरून जाणयेणाऱ्या लोकांच्या कानठळ्या वसत असत. आणि मुलांना शांत राखण्याकरितां मेजावर मास्तरांच्या रूळ आपटण्याच्या सपाट्यामुळे त्या गोंधळांत जास्त भर पडत असे. माझा वेत तर ह्या सर्व गोंधळांत मास्तरांच्या न कळत हळूच आपल्या जागेवर बसण्याचा होता. परंतु आज रविवारसारखी तिथें शांतता होती. माझे मित्र आपआपल्या जागीं मुकाट्यानें बसलेले मी उघड्या खिडकींतून

उसनी शिदोरी

पाहिले. हॅमेल मास्तर हातांत मोठा रूळ घेऊन फिरत होते. मला अशा शांततेत दरवाजा उघडून आंत शिरणें भाग पडलें. मग भीतीनें माझी कशी गाळण उडाली असेल ह्याची कल्पनाच करावी.

पण काय आश्चर्य ! मास्तरनीं माझ्याकडे अगदीं शांत मुद्रेनें पाहिलें. नंतर हलक्या आवाजांत ते मला म्हणाले, “ फ्रान्झ, जा बाळ, आपल्या जागेवर जाऊन बैस. आतांच तुझ्याशिवाय अभ्यासास सुरवात करणार होतो.” मी मुकाट्यानें जागेवर जाऊन बसलों. नंतर थोड्या वेळानें माझी भीति समूळ नाहीशी झाल्यावर माझ्या लक्षांत आलें कीं, मास्तरांचे कपडे रोजचे नव्हते. इन्स्पेक्शनच्या दिवशीं किंवा बक्षिस समारंभाच्या दिवशीं घालावयाचे ठेवणींतले कपडे घालून ते आज आले होते. सर्व वर्गांत एका विशिष्ट प्रकारचें गांभीर्य पसरलें होतें. पण मला सर्वांत आश्चर्य वाटलें तें हें कीं, वर्गांत शेवटच्या बाकावर गांवांतील शिष्टमंडळी आमच्याप्रमाणेंच अगदीं शांत बसली होती ! सर्वांच्या मुद्रेवर दुःखाची दाट छाया पसरलेली दिसे. वृद्ध हसर एक बाळपोथी उघडून बसला होता. तो आपली मोठी चाळिशी वारंवार सावरून, जणूं काय आपण पुस्तक वाचीत आहोंत असें भासविण्याचा प्रयत्न करीत होता.

मी ह्या विचित्र घटनेबद्दल आश्चर्य करीत असतांच मास्तर हॅमेल आपल्या नेहमींच्या खुर्चीवर विराजमान झाले आणि मघाच्याच मृदु पण गंभीर आवाजांत म्हणाले, “बाळांनो, आज मी तुम्हांला शेवटचा धडा सांगणार आहे. आल्सेस् लोरेन प्रांतांत फक्त जर्मन भाषेशिवाय कोणतीही भाषा शिकवावयाची नाही असा बर्लिनहून आजच हुकूम आला आहे. उद्यां नवीन मास्तर येतील. फ्रेंच शिकण्याचा आजचा तुमचा शेवटचा दिवस आहे आणि म्हणून मी तुम्हांला आपल्या अभ्यासाकडे पूर्ण लक्ष ठेवण्याची विनंती करतो.”

ह्या थोड्याच शब्दांनीं मला चीत केलें. अरेरे ! टाऊन हॉलमध्ये ह्या हुकमाच्या जाहिराती फडकत होत्या तर ! आजचा हा माझा शेवटचा फ्रेंच धडा ! मला धड लिहितांसुद्धां येत नव्हतें ! आतां तर मला कधींच फ्रेंच शिकतां येणार नाहीं !! मला माझ्या तुटपुंज्या ज्ञानावरच राहिलें पाहिजे. माझी प्रगति खुंटली. हाय ! हाय ! आतां माझे डोळे उघडले, मी किती वेळ व्यर्थ घालविला व किती तरी तास

खेळण्याच्या नादानें बुडविले ! पुस्तकें म्हणजे ह्या वेळेपर्यंत मला किती त्रासदायक व अवघड वाटत होती. पण ह्या घटकेला माझे व्याकरण, इतिहासादि पुस्तकें मला माझ्या अगदीं जुन्या मित्राप्रमाणें वादें लागलीं. आणि एखादा मित्र आपल्याला सोडून चालला असतां वाईट वाटतें तसें—अगदीं तसें दुःख मला होऊं लागलें.

हॅमेल मास्तर आम्हांला कायमचे सोडून जाणार हें समजल्याबरोबर त्यांनीं दिलेल्या शिक्षा व रुळांचे फटकारे, मी केव्हांच विसरून गेलों. गरीब विचारे मास्तर ! ह्या शेवटच्या दिवसाकरितां त्यांनीं आपला नवा पोषाख चढविला होता. आणि गावांतील शिष्टमंडळी तेथें आज कां जमली होती त्याचा मला आतां उलगडा झाला. त्यांना शाळेच्या भवितव्याविषयीं वाईट वाटत होतें. हॅमेल मास्तरांच्या चाळीस वर्षांच्या एकनिष्ठ सेवेबद्दल ते त्यांचे आभार मानण्यास तेथें आले होते.

माझ्या मनांत असे विचार येत होते. इतक्यांत माझ्या नांवाचा पुकार झाला. आतां व्याकरणाचे नियम पाठ म्हणण्याची माझी पाळी आली. ते नियम बिनचुक खड्याःआवाजांतःम्हणायला यावे, म्हणून मी काय वाटेल तें केलें असतें, पण हाय ! मी पाहिल्याच वाक्यास अडखळलों आणि खालीं मान घालून दुःखित अंतः-करणानें तसाच उभा राहिलों.

हॅमेल मास्तर मला म्हणाले, “बाळ फ्रान्झ, मी तुला आज रागे नाहीं भरणार. तुला आपल्या चुकीबद्दल अधिक शिक्षा मिळाली आहे. रोज तूं असें म्हणत होतास ना कीं, अं, त्यांत काय झालें ? पुष्कळ वेळ आहे. मी उद्यां अभ्यास करीन. आतां पाहिलेंसना वेळ कशी आली आहे ती ? अरेरे ! मोठ्या दुःखाची गोष्ट अशी आहे कीं आपल्या आत्सेस लोकांनीं शिक्षणाची चालढकळ केली. त्यांनीं आजचें काम उद्यांवर टाकलें आणि आतां आपले शत्रु आपल्याला हक्कानें विचार-तील कीं, काय हो, तुम्ही आपणाला फ्रेंच म्हणवितां आणि तुम्हाला तुमची मातृभाषा लिहितां वाचतांसुद्धां येत नाहीं हे कसें काय ?

“ फ्रान्झ, हा तुझा एकट्याचा अपराध नाहीं; आपणांपैकीं प्रत्येक जण अपराधी आहे. तुझ्या आईबापांनीं तुझ्या शिक्षणाची घ्यावी तितकी काळजी घेतली नाही. तूं शेतांत किंवा दुसरें कोठें तरी रावून थोडे पैसे आणलेस म्हणजे त्यांना वरें वाटे. आणि मी ? मी तरी निर्दोष कुठें आहे ? मी तुला केव्हां केव्हां अभ्यासाच्यावेळीं

उसनी शिदोरी

वागा शिपण्यास लावीत होतों. आणि मला मासे पकडण्यास जावयाचें असलें म्हणजे तुमच्या अभ्यासाची कदर न करतां मी तुम्हांस सुटी देत होतों ! ”

नंतर हॅमेल मास्तरांनीं फ्रेंच भाषेसंबंधी बोलण्यास सुरवात केली. ते म्हणाले कीं, “ ही फ्रेंच भाषा अतिसुंदर, सोपी व प्रभावी आहे. आणि तिचें रक्षण करणें व तिला न विसरणें हें आपलें कर्तव्य आहे. कारण एखादें राष्ट्र पारतंत्र्यांत सांपडलें असतांही तें आपल्या भाषेस चिकटून राहिल तर त्यांच्या हातीं त्या तुरुंगाची किल्लीच आली आहे असें समजावें ! ” नंतर मास्तरांनीं व्याकरण उघडून आम्हांस आमचा धडा वाचून दाखविला. मला तो सर्व धडा किती सहज कळला ह्याचें मला फार आश्चर्य वाटलें. मास्तर जें जें कांहीं म्हणाले तें तें सर्वच मला फार सोपें वाटलें. मला वाटतें कीं मी ह्यापूर्वी कधींच एवढें लक्ष धड्याकडे दिलें नव्हतें व मास्तरांनीं सुद्धां समजावून देतांना एवढा शांतपणा कधींच दाखविला नव्हता. जणूं काय, शाळेंतून जाण्यापूर्वी मास्तर आपलें सर्व भाषेचें ज्ञान आमच्या डोक्यांत एकदम खुपसण्याचा प्रयत्न करीत होते !

धडा संपला व लेखनास सुरवात झाली. आजच्या दिवसाकरितां मास्तरांनीं अगदीं नवीन वाक्यें निवडलीं होतीं. फळ्यावर ती लिहून तेथेंच सुंदर अक्षरांत ‘ फ्रान्स आल्सेस ’ असें लिहिलें होतें.

अहाहा !! प्रत्येक जण किती तत्परतेनें लिहीत होता व वर्गांत किती शांतता होती तें कसें सांगूं ?

मधून मधून पाकोळ्या व चिमण्या उघड्या खिडक्यांतून आंत येत जात, पण त्यांच्याकडे कुणी डुंकून सुद्धां पहात नव्हतें. लेखणीच्या ‘ कुरकुरी ’ शिवाय वर्गांत कसलाच आवाज ऐकूं येत नव्हता. अगदीं लहान मुलें देखील लिहिण्यांत गर्क झालीं होतीं ! शाळेच्या छपरावर खबुतरें हुं हुं करीत होतीं. “ आम्हाला देखील जर्मन भाषेंतच घुमलें पाहिजे कीं काय ? ” जणूं काय तीं विचारीत होतीं. हळूच केव्हां तरी मी वर पहात असे, तेव्हां मास्तर एकाग्रदृष्टीनें आजूबाजूच्या वस्तूंकडे पहात असलेले दिसत. जणूं काय ते आपल्या दृष्टींत सर्व वस्तू साठवून ठेवीत होते. चाळीस वर्षे त्यांनीं ह्या एकाच जागीं प्रेमानें व निष्ठेनें काम केले. वाक, टेबलें, वगैरे झिजून झिजून गुळगुळीत झालीं होती. अक्रोडाचीं झाडें उंच वाढलीं होती.

त्यांनी स्वतः लाविलेला हॉपचा वेल तर छपरापर्यंत चढला होता. हे सर्व पाहून व त्याचवेळी त्यांची बहीण सामानाची आवराआवर करीत होती, तिचा आवाज ऐकून, त्यांच्या मनाची काय स्थिती झाली असेल ह्याची मला कल्पना झाली.

उद्यां, ते हा गांव सोडून जाणार होते. कायमचे जाणार होते ! आमचा अभ्यास त्यांनी कसा वसा शेवटपर्यंत घेतला.

लेखनानंतर इतिहासास सुरवात झाली. त्यानंतर लहानमुलांचे गायन झाले. वृद्ध हसर, बालपोथी दोन्ही हातांत धरून व चष्मा सावरून वाचण्याचा प्रयत्न करीत होता. त्याच्या आवाजांत कंप होता. त्याचे वाचन इतके चमत्कारिक वाटत होते कीं आम्हांला हसावे कीं रडावे तें कळेना. आई ग ! मी हा शेवटचा फ्रेंच तास कधीच विसरणार नाहीं.

बाराचे ठोके पडले. त्याचवेळीं क्वार्ड्तीहून परत आलेल्या जर्मन शिपायांच्या तुताऱ्यांचा आवाज आमच्या खिडक्यांच्या जवळ ऐकू येऊं लागला.

हमले मास्तर खुर्चीवरून उठले. त्यांचा चेहरा पार उतरून गेला होता. ते मला केव्हांही इतके भव्य व तेजस्वी दिसले नव्हते.

“ माझ्या मित्रांनो माझ्या ”—एवढे म्हणून ते थोडे थांबले. “ बाल मित्रांनो, मी—मी—”

पण त्यांचा कंठ दाटून आल्यामुळे त्यांना आपले बोलणे पुरे करतां आले नाहीं. नंतर ते फळ्याकडे गेले. आपले सर्व सामर्थ्य एकवटून त्यांनीं फळ्यावर मोठ्या अक्षरांत लिहिले—

फ्रान्स शिंदाबाद

नंतर ते तेथेच भिंतीला डोकें टेकून उभे राहिले व काहीं एक न बोलतां त्यांनीं आपल्या हातांनीं खुणावून आम्हांला सांगितले कीं, “ आत्तां संपले, मी तुमची रजा घेतों.”

—धन तळपदे

(‘ आल्फान्स दोदे ’ च्या कथेचा अनुवाद)

श्रीमंती खेळ !

‘श्रीमंती खेळ’ ही गोष्टसुद्धां अगदीं साध्या विषयावरची, पण मोठ्या भाश्याची आहे. एका श्रीमंत बापाची कन्या दुलारी व तिच्या दाईची मुलगी नन्नी यांच्या बाहुलीच्या खेळाची ही लघुकथा चतुर कल्पनेने व अपूर्व चेतनेने नटलेली आहे. दुलारीच्या सात बाहुल्या होत्या; त्यांचा थाटमाट व मिजास कांहीं और होती. मोटार चालविणारी मैनाताई, उडत चालणारी जाडी शारदाबाई, अजागळ-चंपूबाय, नाकावर राग असलेली मिजासखोर मामी वगैरे बाहुलीच्या रूपाने वावरणारीं दुलारीच्या खेळांतील पात्रे विचान्या नन्नीला खरींखुरीं वाटत. खेळांत चालणाऱ्या दुलारीच्या संवादांमुळे तिच्या त्या सात बाहुल्या कोणी तरी बड्या बड्या घराण्यांतील बाया आहेत, अगदीं खऱ्याच आहेत, बोलताहेत, चालताहेत असें. नन्नीला वाटे.’ परंतु दुलारीने कृपावंत होऊन दिलेली ‘मामी’ घेऊन नन्नी आपल्या घरी गेली, तेव्हां तिथे “दुलारीच्या खोलींतला तो मामीसाहेबांचा आवेश, ते नटणंमुरडणं, सारं सारं मावळलं—”

—आणि ‘मामी’ची मनधरणी करीत बसलेल्या नन्नीच्या डोळ्यादेखत तिच्या

बापानें ' मामी 'ची मान पिरंगळून तिचे तुकडे तुकडे केले नि, " धप्दिशी नन्नीच्या पाठींत एक धपका घातला ! ”

एवंच, बंगल्यांतील मऊ गाद्यागिरद्यांवर खेळणाऱ्या बाहुल्या गरीबाच्या घरी कशा निर्जीव होतात तें दाखवून, ज्यानें ' बाहुली मनुष्ये केली, ' त्याच्या जगांतील गरीब श्रीमंताचा खेळ लेखकानें चतुराईनें वाचकापुढें उभा केला आहे. मुलांच्या खेळांतील ' बाहुली ' व संसारनाटकाचा खेळ करणारीं वडीलधारीं 'पात्रे' सारख्याच परिस्थितीनें बांधलेलीं असतात. म्हणूनच या गोष्टीचा विचार करीत असतां, "...हे श्रीमंती चाळे या घरांत नाहीं चालायचे !...काटे...बाहुल्या श्रीमंतांसाठीं आहेत..." हे नन्नीच्या बापाचे दरडावणीचे शब्द, त्याच्या धपक्याबरोबरच अनपेक्षित तीव्रपणें हृदयाला जाऊन भिडतात.

श्रीमंतांच्या घरीं मुलांचें जसें कोडकौतुक होतें, तसें गरीबांच्या घरीं होत नाहीं. पण श्रीमंतांच्या मुलांच्या भावना ज्या प्रमाणें कौतुकानें जोपासल्या जातात त्या प्रमाणें गरीबांच्या मुलांच्या भावना जोपासल्या जातील तर तीं देखील मोठेपणीं सद्गुणी निपजतील यांत मुळांच संशय नाहीं. नन्नीच्या बापाची मुलीशीं वागणूक आणि दुलारीला आपल्या घरीं लाभलेलें मातेचें कृपाछत्र यांतील तफावत पाहिली म्हणजे एकाच्या गुणाची वाढ कां होते आणि दुसऱ्याची कां खुरटते हें कळून येतें. दुलारी सात बाहुल्यांबरोबर बोलूं शकली आणि नन्नी एका बाहुलीशी प्रसंग येतांच घाबरून गेली. एकाएकी तिच्या स्फूर्तीला चेतना मिळाली आणि तिनें मामीसाहेबांबरोबर दुलारीच्या पद्धतीनेंच संवाद सुरू केला. तिला उत्तेजन मिळावयास पाहिजे होतें. पण दुदैवानें विरसच केला. तिचा बाप गाजरपारखी ठरला. " काटे, बाहुल्या श्रीमंतांसाठीं आहेत. हे श्रीमंती चाळे या घरांत नाहीं चालायचे" हे त्याचे शब्द नन्नीच्या हृदयावर विद्युत्पाताप्रमाणें कडाडले. सहृदय वाचकसुद्धां त्यानें सुन्न होतो.

सामाजिक विषमता हा विषय अनेक लेखकांनीं अनेक तऱ्हांनीं आतांपर्यंत वाचकांपुढें मांडला असेल. पण निर्जीव बाहुल्यांच्या द्वारे तो परिणामकारक रीतीनें मांडण्यांत लेखकानें दाखविलेली कल्पकता व नावीन्य प्रशंसनीय आहे.

—चं. वि. बावडेकर

उसनी शिदोरी

श्रीमंती खेळ

आईने दोनदां दारांतून डोकावून पाहिलं नी आपल्या मुलीला बजावलं—
दुले, इतके बोलूं नकोस. आरडूं नकोस वरं. उगाच ताप चढेल आणखीन.
तूंच सारा वेळ बोलत्येस...तूंच खेळत्येस. त्या नन्नीला जरा करमणूक करूं दे
ना जीवाची. '

दुलारी आपल्या लहानग्या पलंगावर बसली होती. छोट्या छोट्या उशांची
रास तिच्या मागं पडली होती. तिच्या आवडत्या बाहुल्या तिनं आपल्या सभोवार
रचल्या होत्या, खेळाच्या भरांत तिचे केस विखुरले होते. तिनं केसाच्या झिपच्या
हातानं मागं केल्या आणि ती म्हणाली—

‘ आई ग, मी नाहीं खेळत हं ! ही नन्नी खेळती आहे. ’

नन्नी—‘ न्हानली ’ हें तिचं मूळ नांव. कुशींची-दुलारीच्या दाईची-ती मुलगी.

खरं सांगायचं म्हणजे त्या मिनिटापर्यंत नन्नीनें अगदीं हूं का चूं केलं नव्हतें.
दरवाजांत आईचं तोंड तिनं पाहिलं त्या वेळीं तिला फारच भीति वाटली. दरवाजाची
कडी वाजली-दरवाज्याचा करर करर असा आवाज झाला—त्या वरोबर दोन तास
स्वप्नवत् स्थितींत आल्हादमय जगांत वावरणारी नन्नी, पुन्हा पूर्ववत् जागृत झाली.
तिला वाटत होतं कीं आपण ऐकलं, पाहिलं, ज्याला स्पर्श केला तें सारं सारं
निराळ्या जगांतलं होतं.

नन्नीनं एक जुनाटसा हिरवा परकर-पोलका घातला होता. गेलीं दोन वर्षे ती
तो घालतच होती. तिचा पोलका मानेला घट्ट अन् खाकेंत अगदीं आवळ होत
होता. अंगावर तंग बसत होता. परकराची चिंदावळच झाली होती. तिनें आपले
ओलसर केस कसे तरी बांधले होते. दुलारीकडे जायचं म्हणून मुद्दामच तिनं आज
डोक्यावरून आंघोळ केली होती. दुलारीच्या प्रशस्त खोलींत ती प्रथम शिरली
तेन्हां तिचा तो सुंदर, सुबक पलंग, तिचं खेळाचं सामान, खिडक्यांवरचे झिरझिरीत
पडदे, हे सर्व पाहिल्यावर ती भांवावून गेली. दुलारीच्या पलंगारील वुडीदार चादर

ती सारखी चाचपून पाहूं लागली. आपल्या छोट्या मालकिणीच्या तोंडून बाहेर पडणारे बोल ती एकचित्ताने ऐकत होती.

बाहुल्यांच्या संसारांत रमून जाण्याइतकी दुलारी आतां लहान नव्हती. पण नन्नीसाठीं तिनं खेळाचा सारा पसारा आपल्या सभोवार मांडला होता. नन्नी एक चकार शब्द बोलत नव्हती. पण दुलारीच्या बाहुल्यांत ती अगदीं रमून गेली होती. अति कुतूहलाने ती त्या बाहुल्यांकडे टकमक पहात होती. दुलारीच्या आईकडे दुपारच्या वसायला येणाऱ्या वायांप्रमाणे त्यांना दुलारीनं जवळजवळ वसविलं होतं व त्यांच्यातील गप्पांची मैफल स्वतःला निरनिराळी वाई कल्पून मोठ्या मजेदार रीतीने ती बोलत होती.

दुलारीच्या संवादांमुळे तिच्या त्या सात बाहुल्या कोणी तरी वज्या वज्या घराण्यांतील वाया आहेत, अगदीं खऱ्याच आहेत, बोलताहेत, चालताहेत असं नन्नीला वाटत होतं. खरोखरीच दुलारीला त्या बाहुल्यांच्या खेळांत अलीकडे गम्मत जम्मत वाटत नसे. त्या बाहुल्या लाकडाच्या छोट्याशा तुकड्यांच्या बनविल्या आहेत. चिनी मातीचं डोकं, कांचेचे डोळे आणि शेळीचे केस यांचा त्या बाहुल्या घडण्यांत उपयोग केला आहे हें तिला कळत होतं. पण कां तें कुणास ठाऊक, एकाएकीं आज दुलारीला जुने खेळ खेळण्याची हुकी आली. आणि त्या बाहुल्यांत पुनः एकदां सजीवपणा आला. पूर्वीचा आल्हाद मिळूं शकेल असं तिला कधींही वाटलं नव्हतं. पण ही सारी अद्भुत जादू नन्नीच्या येण्यामुळे घडून आली होती. नन्नीला तें सारं नाटक खरं वाटावं, तिच्यावर फार चांगला परिणाम व्हावा, म्हणून प्रत्येक बाहुलीचा नव्हे, प्रत्येक वाईचा, आविर्भाव आणून, त्या प्रत्येकीचा कुरेंबाजपणा, मिजास, तन्हेवाईक रीत, बोलण्याची ढब, त्या सर्वांची नक्कल ती वठवीत होती.

ती म्हणे... 'नन्ने ती...ती...पहा मैनाताई ! ती कोपऱ्यांत बसलेली ती बघ, दिसली ना ? मोठी हुशार आहे बरं ! अग, ती मोटार चालवते मोटार ! आमच्या घराकडे तिची मोटार आली म्हणजे मुद्दाम सर्व मैत्रिणींनीं तिला मोटार चालवितांना पाहावं म्हणून ती "कू कू" करते. मग घरांत आल्यावर अस्सं ती आपलं हें...हें बोट नाचवते नी म्हणत्ये, 'आवासाहेव, तुम्ही मोठे लबाड आहांत बरं.'"

उसनी शिदोरी

हे आवासाहेव गरुड कोण ? नन्नीला विचारीला काय माहित ते कोण ते ! आवासाहेव हें नांव ऐकलं कीं तिला वाटायचं तो कोणी तरी एक बडा मोठा गृहस्थ असणार ! दुलारीचा आजोवा, मामा, तिच्या बाबांचा मित्र, तिला कांहीं निश्चित कल्पना करतां येत नसे.

‘ इश ! भलतंच कांहीं तरी आपलं तुमचं !.....’

‘ हं ! हं ! नन्ने असं हसायचं नाहीं बरं ! ’ शारदाबाई भटांचं नेहमीचंच पालुपद. ती अशी उडत चालते ! फटक् फटक् फटक् ! तिच्या चपलांचा आवाज बरं हा. जाडजूड विचारीचं शरीर ! उचलतां उचलतां अगदीं बेजार होते. म्हणून ती वघ अशी उडत चालते आणि सारं आंग हालतं ! बरं का नन्ने, एकदां त्या रस्त्यांत पडल्या ! ती पहा खोक ! चांगलंच लागलं तिला ! अशीचा पडो झडो ती, गल्लेठु कुठची ! म्हणे ‘ इश ! भलतं कांहीं तरी आपलं तुमचं !...’

‘ आणि ही पाहिलीस या बाजूला चंपूबाय खरे ! अजागळ पात्र आहे तें ! कशी बोलते माहित आहे ? ‘ अगबाई.....ग.....बाई ! आवासायब...काय बाई...तरी हें मनुष्य...कायच्या काईच बोलतात ! अगबाई ग...डोकं अगदीं सणाणलं नहो ! अहो, आवासायब थोडे जरा गंभीर वना नहो ! अगबाई पोट फुटायची वेळ आली ! आई ग.....खरंच माझं आतां हृदय बंद पडणार ! डॉक्टर म्हणताहेतच तुमचं हृदय फार अशक्त झालाय म्हणून ! आवासायब... आवासायब...अगबाई ग...पुरे वाट झाली हंसून ! ’—फारच अजागळ नाहीं का नन्ने ?—’

नन्नी जास्तच वुचकळ्यांत पडली.

नन्नीला वाटलं या साऱ्या खरंच बोलतात का ? होय, खरंच असणार तें ! त्या बाहुलीला ती खोक कशी बरं पडली ? आणि यांचें कपडे तरी किती उंची ! किती छान छान साऱ्या नेसल्या आहेत या ! किती सुंदर व्लाऊझ घातले आहेत यांनीं ! अंगावर दागिने तरी किती ! प्रत्येक मिनिटाला नन्नीला वाटे कीं या बाहुल्या यांच्या लहानशा मोटारीमध्ये बसणार नी दुलारीच्या खोलीतील सुबक गालीचावर फेरफटका करणार !

नन्नीच्या या गोष्टींवर घड विश्वासही बसेना आणि तें कल्पित वातावरण खोटे असेही म्हणवेना. रंगून गेली होती ती त्या खेळांत. पण तिची छोटी मालकीण

आतां कंटाळली. तिनं ठराविलं कीं एक बाहुली नन्नीला बक्षीस द्यावी आणि संपवावा तो खेळ.

‘नन्ने, ती नको घेऊं.’ दुलारी म्हणाली, ‘तिचा हात मोडला आहे. तिला कांहीं दिवस माझ्याकडे पडूनच राहिलें पाहिजे. असं कर. ही शारदाबाई भटच घेऊन जा ना ! पण नको ग बाई. ती मोठी खाष्ट आहे. फार त्रास देईल तुला. आणि ती नेहमीं हेल काहून नाकांत बोलते. समजायची नाही तुला तिची बोली. तेव्हां तूं आपली ही ‘मामी’च घे ! पण तिला मामीसाहेब म्हण बरं ! नाही तर रागवेल, कावेल तुझ्यावर ! राग अगदीं नाकावर आहे मामीसाहेबांच्या. तिचं काम अगदीं चोख बजाव हं ! चार वाजतां पहाटे तिला आंधोळीचं पाणी मिळालं पाहिजे. आणि मग दूध...चहा नाही. लक्षांत ठेव मामी चहा घेत नाही. लगेच त्यांच्या घ्यानजपाची व्यवस्था आणि मग न्याहारी. चांगली चमचमीत पाहिजे बरं ती ! मामी म्हणतील मला आत्ताशी भूकच लागत नाही. पण खातील तुला न मला सुद्धां. होय ! तीच तुला आपली बरी. घे, नीट संभाळ वरं ! तुझी अगगतची हं ती ! शेवटचा पापा घेऊं दे मला मामीचा ! हं, घेऊन जा आता मामीला—नव्हे ‘मामीसाहेबांना.’

नन्नी साफ गोंधळली. ती इतकी कीं तिला बक्षीस मिळाल्याबद्दल आनंद झाला कीं दुःख झालें हें सांगणें कठिण. दुलारीनें मामी पुढें केली तेव्हां ती ध्यावी कीं घेऊं नये हेच तिला कळेना. रडकुंडीस आली ती.

याच वेळीं दुलारीची आई आणि कुशी—नन्नीची आई—तेथें आल्या. दुलारीच्या लहानपणापासून कुशी तिची दाई होती. नन्नीनं आपल्या आईकडे निरखून पाहिलं तेव्हां तिला वाटलं कीं तीसुद्धां पांढरपेशी असावी. त्या सभोवारच्या वातावरणांत ती अगदींच निराळी दिसली.

आणि नन्नीची आई काय म्हणत होती ? ती दुलारीला सांगत होती कीं ‘मामी’ नन्नीला देऊं नको. तसली ती नन्नीच्या उपयोगाची नाही. नन्नी मग घरचीं कामे करणार नाही. तिच्या बापाची सेवा करणार नाही. खेळतच राहील. रात्रीं बापं घरीं आला कीं त्याला भाकर मिळणार नाही. आणि मग नन्नीचे काय हाल होतील सांगणें कठिण.

उसनी शिदोरी

तिचा बाप्पा ! आता तो कुठं असेल ? नन्नीला त्या क्षणाला वाटलं तो कुठल्या तरी राक्षसी जगांत असेल ! या वेळचं तिच्या सभोवारचं वातावरण किती छान होतं !

तिचा तो भयंकर बाप्पा ! दारुड्या, अमंगळ शिव्या देणारा बाप्पा ! तो मारत झोडत असे तिला ! केस धरून तिला फरफटावून ओढीत असे ! तिच्या अंगावर वाटेल तें फेकीत असे, आणि म्हणत असे.—‘ त्या पोराऐवजीं काटे, तूंच का नाहीं मेलीस ? ’

तो पोर म्हणजे तिचा लहानगा भाऊ होता. पोटासाठीं लहानग्या वाळाला आणि नन्नीला घरांत ठेवून तिच्या आईला दुलारीकडे जावें लागे. आजूबाजूंच्या आयाबायांना ‘ जरा माझ्या लहानग्याकडे बघा,’ असें सांगून ती आपल्या कामावर जाई. वाळाला सांभाळण्याचं काम नन्नीवरच पडे. एक दिवस बाळ रड रड रडला आणि एकदम गप्प झाला; अगदीं थंड पडला. नन्नीला खरा प्रकार कळणं शक्य नव्हतें. तिनं त्याला हसविण्याचा खेळविण्याचा आपल्या परीनें प्रयत्न केला. पण तो थंडगार होत चालला. पांढरा फटफटीत ‘ घट्ट ’ झाला. त्या वेळेपासून बाप्पा बिथरला. खूप दारु पिऊं लागला. घरांत मारहाण सुरू झाली. नन्नीची आई तेव्हांपासून दुलारीकडे जास्तच वेळ घालवूं लागली—नव्हे तिथंच राहूं लागली. बाप्पा तिला ‘ रांड ’ म्हणत असे. होय. तोच तो शब्द. आणि आता नन्नीनं आपल्या आईकडे पाहिलं तेव्हां तिलासुद्धां ती दुसरीच दिसली. अगदीं पांढर-पेशासारखी. जणू दुलारीच्या आईची प्रतिकृति. आपली का ही आई ? छे ! दुसरीच कोणी .

‘ दुलारी, हें नाहीं हं चालणार ! काय हें तुझ्या मनांत आलं आहे आज ! माझ्या गरीब नन्नीला तुझ्या श्रीमंत बाहुल्या नाहीं बरं उपयोगाच्या. ’

पण दुलारीची आई पुढे झाली व तिनं ‘ मामीसाहेबांना ’ नन्नीच्या हृदयाशीं भिडविली आणि त्या बाहुलीस सभोवार तिचे हात घट्ट कवटाळले.

‘ तुला तर जरा सुद्धां अक्कल नाहीं. ’ नन्नीची आई गरजली, ‘ नको म्हणून म्हणशील कीं आधाशासारखं आपलं कांहीं दिलं कीं घेऊन टाकशील ? ’

नन्नी विचारी काय बोलणार ! ती आपली गप्प उभी होती. छातीवर कवटाळून धरलेल्या ‘ मामीसाहेबांकडे ’ पहाण्याचेंसुद्धां तिला धैर्य होईना !

ती घराकडे निघाली तेव्हां तिचे डोळे तारवटलेले होते. तिचं तोंड उघडं होतं आणि तिचे केससुद्धा अस्ताव्यस्त झाले होते. रस्त्यातून चालतांना एकाद्या शुंगीत असणाऱ्यासारखी ती चालत होती. यांच स्थितीत ती आपल्या भिकार चाळीत येऊन पोहोचली. तिचं सारं चित्त त्या बाहुलीकडे वेधलं होतं. तिला नन्हीनं छातीशी कवटाळलेली होती. ती बाहुली म्हणजे कोणी तरी मोठी व्यक्ति. दुलारीनं सांगितल्यावरून कोणी तरी फार बड्या वाई असाव्या असें नन्हीला वाटत होतं. समजा, ती बाहुली तिची ती शहाण्याची भाषा बोलू लागली. अयाई ! पंचाईतच ! नन्हीला ती समजावी कशी ?

आवासाहेव गरुड...बायकांच्या सभेतील ते कोणी तरी...

...पण ते कशाला येताहेत नन्हीच्या भिकार खोलीवर ? आणि मामीसाहेबांच्या त्या श्रीमंत मैत्रिणी त्याही कशाला येताहेत ?...गरीबांच्या चिराबाजारांत त्याच्या त्या मोटारी, गाड्या...अहं त्या कोणीच फिरकणं शक्य नाही.

नन्हीच्या भिकार खोलीत काळोख होता. एक मोडकं स्टूल, एक पेटारा आणि दांडीवर वाळत घातलेलीं लवतरे—एवढंच होतं सामान. नन्हीला फार लाज वाटली आपल्या खोलीची. 'मामीसाहेबांना' काय वाटेल ? वास्तविक, 'मामी' एक बाहुली; तिचे डोळे काचेचे. त्या डोळ्यांना खोलीतलं अठरा विश्वे दारिद्र्य कसें दिसणार ? पण 'मामीसाहेबांची' नजर नन्हीला मिळाली होती ना ? नुकतीच ती दुलारीकडे जाऊन आली होती. तिथला तो श्रीमंत थाट आणि इथलं हें दारिद्र्य ! मामीसाहेबांना तेथील ती अवकळा दिसूं नये म्हणून नन्हीनं तिला छातीशी कवटाळून धरली होती. म्हणजे तिला कांहीं दिसूं तरी नये. पटकन् खोलीची झक रचना करावीशी तिला वाटलं. खोलीकडे पाहून 'मामीसाहेबांचा' घुस्सा होऊं नये ही तिची इच्छा.

तिला आठवलं कीं दुलारीच्या आईनं एक जुनी पंण चांगली चादर आपल्या आईला दिली होती. ती फाटकी होती, तरी दुलारीकडची होती ना ? तिचा रंग फिक्रा झाला होता, म्हणून काय झालं ? 'मामीसाहेबांच्या' मानासाठी ती ठीक होती. मामींना खाली न ठेवतां तिनं चादर शोधून काढली. आपली फाटकुरी गादी पसरून त्यावर तिनं ती चादर पसरली. चादरीचे फाटके पदर वर येऊं वयेत

उसनी शिदोरी

म्हणून तिनं खूप काळजी घेतली. आतां तिच्या मनासारखी जागा ' मामीसाहेवा-साठी ' तयार झाली.

तिनं ' मामीसाहेवांना ' अल्लद खाली ठेविलं. कुतूहल, आदर आणि भीति या भावनामिश्रित तिचा चेहरा झाला होता. ती गुडघ्यावर बसून मामीसाहेवांच्या डोळ्यांकडे पहात राहिली. अय्या ! दुलारीच्या खोलीतला तो 'मामीसाहेवांचा' आवेश, तें नटणं मुरडणं, सारं सारं मावळलं होतं इथं ! दुलारीची खोली कशी गजबजून टाकली त्या बायांनी ! मग इथं कुठं गेला ' मामीसाहेवांचा ' जिवंतपणा ? त्याच्या तैनातीत कांहीं तरी कमतरता होती खास ! ' मामीसाहेव ' एवढ्या फुरंगटल्या होत्या त्याचं कारण काय ? अपमान तर झाला नव्हता त्यांचा ? पण नन्ही तरी काय करणार ? दुलारी म्हणत होती तिच्या ' मामीसाहेव ' दिवसांतून सातदां कपडे बदलतात म्हणून. एकदा साधं पातळ; मग लुगडं, त्या नन्तर जॉर्जेट, मग इमिटेशन सिल्क, आणखीन् त्या नन्तर दुसरं कांहीं तरी. पण नन्हीकडे कुठं मिळणार हा श्रीमंती थाट ? मामीसाहेवांना अंगावर असलेल्या कपड्यांतच राहणं भाग होतं.

खरोखरीच दुलारीच्या घरीं मामींना कशशा कशशाची म्हणून वाण पडली नसती. सगळं कांही मिळालं असतं. पांढरी स्वच्छ गादी. सुंदर खुर्च्या टेबलें. झाकदार कपडे. दुलारीच्या घरीं ती मामीसाहेवांची दासी म्हणून राजखुषीनें राहिली असती. पण ' मामी ' ची सेवा कशी वरं करायची ? दुलारीनें तरी तिला एक छान गादी, ' मामी ' चे उंची उंची कपडे, द्यावे कीं नाहीं ? नन्हीला ते कांही वक्षिस म्हणून नको होते. तिची मोठी इच्छा म्हणजे मामीसाहेवांना कशशाची वाण पडूं नये ! इथं नन्हीलाच धड कपडे नव्हते; तर मग मामीसाहेवांचा थाटमाट कुठून पुरा पडणार ?

नन्हीला वाटलं जावं दुलारीकडे परत नी सांगावं तिला कीं ' मामीसाहेवांचे कपडे दे, नाहीं तर त्यांना परत तरी घे.'

...आणि कदाचित् दुलारीनं सगळं सामान दिलंही असतं.....

नन्हीनं एक निराशामय निश्वास सोडला. ती सुन्न झाली. पण त्या सुन्नावस्थेंतच काय झालं कुणास ठाऊक ! एकाएकी तिला वाटलं कीं आपली भिकार खोली दुलारीच्या खोलीसारखी झाली आहे. मामीसाहेवांचा सुंदर पलंग, छान छान गाद्या-

गिर्घा, सुबक खुर्च्या, विलोरी आरसे, मामीसाहेवांच्या कपड्याचें मोठें फॅशनेबल कपाट सर्व कांही तिथें होतं. नर्जीत सुद्धा बदल झाला होता. ती अगदी तिच्या आईसारखी हुबेहुब नटली होती. मामीसाहेवांच्या हुकुमांची तामिली करण्यांत गढून गेली होती. मामीसाहेवांना काय लागेल, काय लागणार नाही, याचं घोरण ठेवून ती तयारी करीत होती. मामीसाहेवांनी ओरड करूं नये ही तिची इच्छा. एक मात्र त्या खोलींत अभाव होता. मामीसाहेवांच्या मैत्रिणी तिथं नव्हत्या. ते आबासाहेब गरूड तिथं नव्हते. नजीवर मामीसाहेवांचे ताशेरे सुरू होणार होते. पण ती फेर ऐकून घेण्याची नजीची तयारी होती.

“ आंघोळीला पाणी काढलं कां ? ” मामीसाहेवांची ओरड होती ती.

“ हें पहा काढलंच बाईसाहेब. ”

“ पण इतका उशीर का म्हणून ? अगोदर कां तयार ठेवित नाही ? चल, दूध आण आधीं ... ”

“—साखर किती हवी बाईसाहेब ?... ”

“ एकच चमचा. कळत नाही ?.....इतके दिवस काम करतेस अन् एवढं नाही लक्षांत रहात ? ”

“ चुकल्ये बाईसाहेब,.....पुन्हा नाही असें करणार ! ”

नजी त्या स्वप्नांत इतकी दंग झाली होती कीं आपलं भाषण एकाद्या दाईप्रमाणें अदबीनें बोलत होती तर—मामीसाहेवाचं भाषण ठसकेबाज, दणकेबाज शब्दांत पण तीच बोलत होती.

इतक्यांत—

एकाएकीं तिच्या अंगाला थरकांप सुटला. कारण वरच्या भिंतीवर तिलां एक भली मोठी सावली दिसली. एक दणकट हात गादीकडे आला. नजीच्या ‘ मामीसाहेब ’ त्या मगरमिठींत सापडल्या.

भीतीनं गांगरून जाऊन नजीनं मान फिरवून मागं कोण आहे हें पाहिल्लें सुद्धा नाही.

बन्हाड, मध्यप्रांत व मुंबई इलाखा यांतील
शाळाखात्याने मंजूर केलेले

महाराष्ट्र-शारदा
लोकप्रिय मासिक

वार्षिक वर्गणी अवघे अडीच रुपये

कोणत्याही महिन्यापासून वर्गणीदार
होतां येते.

संपादक—श्री. रा. टिकेकर

महाराष्ट्र-शारदा

मुंबई ४